

SURÁNYI MIKLÓS

A LELKED A TIÉD

LEVELEK A HÚSZÉVESEKHEZ,
valamint az apákhoz és anyákhoz, akiknek
aggodalomban reszket a szívük a húszévesekért,
– sőt általában mindenkihez, aki kétségbeesve
gondol a magyar fiatalság jövődjére.

BUDAPEST
SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET R.-T.
KIADÁSA

Fenntartunk minden jogot.

Copyright by Singer és Wolfner Rt., Budapest, 1935.

Budapesti Hírlap nyomdája.

I.

HÁBORÚ ÉS BÉKE.

Magyar apa, a te szíved bizony tele van keserőséggel és aggodalommal. Miután nagy kinnal kitanítottad a gyermekedet s hűsz és egynéhány éves fiad vagy leányod lángoló arccal eléd áll a diplomájával, látom, hogy feljajdulsz: nos, mi megtettük a magunkét; én koplaltam és levettem az ingemet, hogy embert neveljek belőled; te nagy kinnal megszerezted a képességeket, hogy el tudd tartani magadat és azokat, akiknek sorsát az Isten majd a te kezébe teszi; de vájjon hol van az a kenyér, amelyből egy karéj neked is jut a magyarok asztalánál? És körülnézve, sehol sem látod a terített asztalt. Ehelyett úgy találod, hogy a hivatalokból minden évben ezrenyi tömegeket bocsátanak el, nemhogy helyet szorítanak ott az újabb nemzedékeknek; úgy látod, hogy egymásután mondanak csődöt gyári és kereskedelmi vállalatok, pénzüzetek és alapítások; hogy ügyvéd és orvos nyomorog, tanár nem kap állást; mérnök, építész és vegyész soffőrvizsgát tesz, de a gépkocsitulajdonos visszaadja rendszámát, mert nincs, aki meg tudja fizetni a fuvarát. És mindezek mellett hallod, hogy a kispazda eladja ökrét és lovát, a földbirtokos rongyos cipőben jár és a latifundium ura adósság-

ból él. A búza termelése többre kerül, mint amennyiért el lehet adni; a gyümölcs a gazda padlásán rothad; a bor olcsóbb, mint a szikvíz, – s megállapítod, hogy már a föld sem boldogságot, hanem nyomort és átkot terem most a magyarnak.

Nem csoda, hogy diplomás fiad és lányod sem tud örülni, amikor a maga sorsának intézését kezébe veheti és elkezdheti a felnőtt ember öntudatos, büszke, szabad életét. Házatok lassan-lassan tele lesz munkátlan, kenyértelen, állástalan és kilátástalan egzisztenciával; lelketek sötét kétségbeeséssel és elkeseredéssel; már csak egy lépés választ el benneteket a zendülők elégedetlenségétől.

Ma a magyar élet minden teremtett lélek számára megnehezedett. Ma minden válságban van. És a magyar élet válságai között nem utolsó sorban aggasztó az a döbbenetes lelki válság, amely különösen a fiatalság körében járványként pusztít: értem ezalatt a jövőre vonatkozó egzisztenciális kilátástalanság kétségbeejtő hangulatát, amely valósággal a kicsinységi képzetekkel telített lelketegség mértékét kezdi magára öltetni. Különösen a szellemi munkával foglalkozók táborában dühöng ez a végzetes pesszimizmus. Ami nem is csoda, Az az ember, aki könyvből és hírlapból és a nyilvánosság előtt elhangzott szónoklatokból mindennap az életképtelenség és a kilátástalanság Cassandra-jóslatait hallja, az vagy ájult érzéketlenségbe és csodavárásba merül, vagy lázadó türelmetlenséggel követeli, hogy az állam segítsen rajta, alkalmazza őt, vagy tartsa el, mint munkanélkülit. Mert lelkében lassankint teljesen elsorvadt minden egyéni vállalkozás, önségély, lelemény, munkakészség és életkedv ösztöne.

És szinte már észre sem vesszük, milyen nemzet-

gyilkos merényletet követünk el akkor, amikor elméleteket faragunk, hogy Magyarország területén megélni egyszerűen lehetetlenség. Amikor önkínzó buzgalommal bizonyítgatjuk, hogy az agrártársadalom önköltségen felül termel, a kereskedelmi és pénzügyi mérleg passzivitásán változtatni nem lehet, a nemzeti jövedelem nem elégséges a népesség eltartására, az iparosítás meddő erőlködés s az ipari termelés csak megdrágítja a mindennapi élet költségeit s a kereseti válság napról-napra ijesztőbb. Egymást rémítgetjük, hogy a gazdaságilag nyilvántartott világban hatvanmillió munkanélküli él és számuk napról-napra gyarapszik. Ez a hatvanmillió ember – önhibáján kívül – azoknak az embertársainak nyakán élősködik, akik – önérdemükön kívül – még az üzletben vagy gyárban, vagy a vállalatoknál dolgozhatnak. Hogy fogyasztási és vásárlási válság állott be, az árak lecsökkentek, a pénz mozdulatlanul hever a bankokban, az államok eladósodtak, a forgalom megcsappant, a legtöbb embernek le kell szállítani igényeit olyan alacsony fokra, amelyen már csak az élet pusztá fenntartása, a mindennapi száraz kenyér fontos. Hogy ma, ha valakinek nincs állása, vagy ha fizetése csupán az éhenhalástól menti meg, ha valaki nem tud karriert csinálni, vagy pénzt gyűjteni, – ennek száz és száz olyan oka van, amely nem az ő akaratán, tehetségén, rátermettségén, egyszóval egyéni értékén múlik.

Magyar apák! Jól teszitek, ha ezeken a dolgon időnként elgondolkodtok, de nagyot hibáztok, ha elragadván benneteket a méla rezignáció, nem folytatjátok tovább ezt a gondolatsort. Az, hogy a termelési, fogyasztási és kereseti rend felbomlott, még nem jelenti azt, hogy az emberiség képtelen és pedig

mindörökre képtelen a maga életfeladatainak megoldására. Az emberiség nem akar öngyilkos lenni, és nem halhat meg éhen, ameddig az emberi elme gondolkodni tud és a gondolatból tudományos haladás születhetik meg. Természettudományok, szociológia és mechanika majd csak megoldják valahogy az emberiség öfenntartási problémáit s megadják a feleletet arra: miből és hogyan tud megélni az a számban folytonosan gyarapodó kultúremberiség, amelynek szaporodásával egyenes arányban nőnek az igényei is? Ez a probléma a világ összes gondolkodóit élénken foglalkoztatja, de nekünk, magyaroknak, elég gondot ad az is, hogy tíz, vagy húsz, vagy száz év múlva miből fog élni ez a Magyarország, amelyet politikai és gazdasági tekintetben blokád alatt tart majdnem az egész világ. Elég, ha a kérdést arra redukáljuk; miből fogunk megélni holnap és holnapután mi, szegény magyarok, akik tegnap és ezer éven át, mint egy tejjel és mézzel folyó Kánaánban paradicsomi életet éltünk anélkül, hogy ez valami különös fejtörést, vagy fáradtságot okozott volna apáinknak és öregapáinknak?

Ijesztő kérdés. Abból, amiből most élünk – búza, rozs, bor, némi gépipar – évtizedek multán nem élni, csak tengődni lehet. Egyetlen reményünk, hogy valamiképpen meg tudjuk szervezni a nemzeti munkát, ki tudjuk fejteni azt a munkatöbbletet, amelyet a tudás által termékenyebbé és hasznosabbá vált szellemi és fizikai erő produkál: a több és jobb munka hozadékötöbbletét.

És ameddig ezt nem sikerül az egész magyar nemzeti társadalomnak kollektív alapon megszerveznie, szervezze meg minden magyar ember – úgy, ahogy tudja – a maga külön kis világában. Magyar

apák, magyarázzátok meg fiaitoknak és leányaitoknak, akiknek testet és lelket adtatok, hogy arról gondoskodni elsősorban és mindenekfelett nekik maguknak kötelességük. Mert a testük és lelkük az övék.

II.

AZ APÁK FIAI, A HÚSZÉVESEK.

Isten ments, hogy megtagadnám az öregektől a nagy dolgok véghezviteléhez szükséges képességeket. Alig van szebb látvány az eleven világban, mint egy higgadt, finom, lángeszű aggastyán. Azt is tudom, hogy Haydn mégis csak ötvenöt éves korában írta meg a Teremtést és a Négy évszakot még később. Michelangelo ötvennyolcéves volt, amikor az Utolsó ítéletbe belefogott és hatvanhat, amikor befejezte. Sőt nyolcvanhat elmúlt, amikor felépítette a Szent Péter templom kupoláját. Milton huszonhat éves korában kezdte ugyan költői munkásságát, de az Elveszett Paradicsomot ötvenhét éves korában fejezte be, aminthogy Goethe is túljárt a nyolcvanon, amikor készen lett a Fausttal. Cromwell Oliver is csak ötvennégy éves korában lett Anglia protektora és Moltke hetven éves korában nyerte meg a sedani ütközetet. Saint Beuve már negyven éves volt, amikor írásra gondolt és Galilei hetvenkétéves korában írta meg Párbeszédeit a mozgásról.

Mindezt jól tudom. De nem helyeselhetem, hogy volt idő, amikor a közéletben hibának számított az ember fiatalsága. Hogy általában véve, mire

valamelyikünk felvitte a miniszteri tanácsossáig, vagy az alispánsáig, fehérszakállas, patriarcha modorú nagyapává öregedett. Az ősz fűtök nem feltétlenül jelentenek tudást és tehetséget. Az ügyefogyottságba és dőreségbe épügy bele lehet öszülni, mint a bölcsességbe. Nagy dolog a véredények elmeszesedése. Néha a legfürgébb tehetséget is visszafejleszti és kiszikkasztja, mint az aszály a legkövérebb legelőt. Az öregség sokszor nem tapasztalatokat s lehiggadt értelmet jelent, csak rutint vagy tehetetlenséget.

Am azért nektek kötelességetek, hogy tiszteljetekek bennünket, öregeket. Ennyit megérdemlünk tőletek, akiket mi viszont nem tisztelünk ugyan, csak irigylünk határtalanul. Irigylünk, mert mi is voltunk egyszer fiatalok és tudjuk, hogy milyen gyönyörű állapot: húsz évesnek lenni!

Húsz évesnek lenni! Ebben nem az a szép, nem az az irigylendő, nem az az elragadó boldogság, hogy csak húsz esztendő van a hátad mögött, hanem, hogy az egész élet minden szépsége és boldogsága, negyven, ötven, hatvan esztendő perspektívája előtted van még. Az ötvenéves ember már rendszerint lerakott síneken halad és tudja, hogy az útja hová vezet; sok mindent elkövetett, amit sajnál s amit nem tud megnem-történtté tenni; egyet-mást elhibázott, amelynek következményeit görnyedve viseli vállain; sokat elmulasztott, amit nem lehet pótolni; ha hátrafelé néz, tele van csalódással, kiábrándulással és fáradtsággal; előre hiába tekintget; vagy nincs mit látnia, vagy nem kíváncsi arra, amit a jövője rejteget. A meglett férfinék esetleg van pénze, hatalma, pozíciója, tekintélye, híre, neve, – ha van; a legtöbbnek semmije nincs – de mindegyiknek van

gondja, bánata, fájdalma és mindegyiknek csak egyetlen biztos kilátása van: az öregség és a halál. Valójában akkor kezdődik az öregség és a halál, amikor nincs már reménye az embernek arra, hogy meghódítja az egész világot, annak minden szépségével és boldogságával.

Bárcsak igaza volna Széchenyinek, hogy a magyar nemzet még fiatal nemzet; ami mögöttünk van, az csak előkészület; a férfikor nemes próbái és dicső erő kifejtése csak ezután vár reánk. „Boldogok vagyunk, hogy köztünk inkább a fiatalság jelei és hibái láthatók, hogy még távol van tőlünk a vénység és a koporsó. Fiatal a nép s mindinkább erőre virul, melynek tagjai vagyunk s így a legnemesb, a legdicsőbb dologban: egy nemzet felemelésében vehetünk munkás részt.” Alig van könyve, amelyben ezt a gondolatot meg ne ismételné. És hozzáteszi: „A fiatalság túlzásait meg lehet bocsátani, mert ki szegheti szárnyát az élet tavaszán annak a lelkesedésnek, amely eget tör, ahol megégeti ugyan néha magát, de amelynek híjját semmi a világon nem pótolhatja ki?”

Széchenyinek talán igaza volt: az ezeréves magyarság fiatal nemzet még, fiatal volt akkor is, amikor Európa elvénhedettnek látszott.

Ne gondold, hogy valaminek akadály a te fiatalságod.

Fiatal vagy? A világnak időnként szüksége van a fiatalságra. A háborúk ranghoz és hatalomhoz juttatják a fiatalságot, háború után mindig forradalom jön – még a győzteseknél is jelentkezik a lelkek forradalma – és a forradalom a fiatalok leszámolása az öregekkel. Konzervativizmus és radikalizmus nem jelent egyebet, mint az öregség és

fiatalság harcát az érvényesülésért. Békés időkben irodalom és művészet, elméleti tudományok és társadalmi élet terén különült el az ifjúság és az öregség két örök, ellenséges táborba; ahogy a politikai egyensúly megbillent, a centrifugális és centripetális erők nekiszabadulnak és kenyértörésre viszik a dolgot *u* fórumon.

És ilyenkor jönnek a Napóleonok. *Napoleon* csak huszonnégyéves volt, amikor Toulon ostrománál a tüzérséget vezényelte és huszonhatéves korában a kerületekkel vívott csatát Parisban. Huszonhétéves korában vezette az első olaszországi hadjáratot, megnyerte a lodi-i csatát és megsemmisítette az öreg Wurmser tábornok hadseregét.

Ilyen Napoleon volt *Gusztáv Adolf* svéd király, aki tizenhétéves korában került a trónra és nem volt még harmincéves, amikor Zsigmond lengyel királyt és az orosz cárt megverte és országának megszerezte Rigát és Liwlandot.

A csodálatos *XII. Károly* tizenötéves gyermek volt, amikor trónra ült és tizennyolcéves korában pocsékká verte az ellene alakult ligát, amelyben az orosz cár, a lengyel király, a szász választófejedelem és a dán király szövetkeztek Svédország feldarabolására.

Nagy Frigyes huszonnyolcéves korában megnyerte a möllwitzi csatát és térdre kényszerítette Ausztriát.

De királyokról lévén szó, azt lehetné az ember, hogy e fiatal emberek nem a maguk eszével cselekedtek és sikereiket öreg hadvezéreik, államminisztereik és diplomatáik vívták ki számára. Nos, *Scipió*, a farnai csatát huszonkilencéves korá-

ban nyerte meg, *Pompeius* pedig még nem töltötte be huszonharmadik esztendejét, amikor M. Brutust legyőzte s a következő évben ez a „szakálltalan ifjú” sikeres hadjáratot vezet Afrikába és diadalmenetet tart a birodalom fővárosában. *Hannibal* huszonhatéves korában vette át a karthágói sereg fővezérséget, *Condée* huszonkétéves korában verte pozdorjává egymásután a spanyol és a német hadseregeket, *Turenne* huszonhároméves korában már tábornagy és huszonhatesztendős sem volt, amikor kikergette hazájából a spanyolokat.

Nem csoda, ha időnként az emberiség félreteszi a nagy öregeket és a fiatalság zsenialitásába helyezi minden bizalmát. Így cselekedett Angolország, amikor az ifjabb *Fittre* bírta a kincstár gondját, habár az még a huszonharmadik évét sem töltötte be, sőt egy évvel később az egész roppant britt birodalmat a lángeszű ifjú kormánya alá nevezte és az ifjabb Pitt huszonnégy esztendőskorában – mint Macaulay mondja – a legnagyobb ember volt, akit Anglia nemzedékek folyamán látott.

Nem csoda, ha az embereket koronként elragadja a fiatalság szédületes lendülete. A tudományok és művészetek terén a koraérettség sokszor bámulatba ejtette már a világot. *Feneion* tizenötéves korában már egyházi szónoklatot tartott, *Bacon* tizenkilencéves korában adta ki művét Európa állapotáról és huszonnégyéves korában már megírta a *Novum Organum* vázlatát, *Descartes* tizenkilencéves volt, amikor letette bölcsészete fundamentumát és *Pascal* tizenhatéves korában írt értekezést a gömbszeletről. *Kepler* huszonkétéves korában már a csillagászat tanára Grazban. *Newton* huszonnégyéves korában felfedezi a kéttagúak elméletét s a huszon-

ötödik életévét alighogy betöltötte, amikor megállapítja a nehézkedés törvényeit.

Goethe nyolcéves korában németül, franciául, olaszul, latinul és görögül beszél és ír. *Tasso* harmincadik évében már befejezi a Felszabadított Jeruzsálemet, *Canova* négyéves korában oroszlánszobrot gyúr vajból s hogy csak végigrohanjunk a művészek történetén – a tizennyolcéves *Michelangelo* elkészíti a Oentaurok csatáját, a tízesztendős *Haendel* szonátát komponál, *Haydn* tizenhároméves korában misét ír, *Bach* Sebestyén tizennyolcéves korában udvari zenész Weimárban, *Mozart*ról mindenki tudja, hogy tizenkétéves gyermek létére írta első operáját, *Spontini* is ebben a korban alkotta a maga első drámai zeneművét, *Hugo* Victor tizenötéves korában lett drámaíró, *Petőfi* még nem érte el a nagykorúságát, amikor az ország legelső dalnoka gyanánt ünnepelték, *Rafaelt* ifjan ragadta el a halál, s mégis ő a világ legnagyobb három festőjének egyike.

Annyi bizonyos, hogy a lángelme már a gyermekben is nagy dolgot művelhet. Mindenki ismeri *Marconi*, a drót nélkül való táviratozás és a rádió feltalálójának a nevét, de kevesen tudják róla, hogy az előbbit már mint kis diák feltalálta.

Nem csoda, ha a fiatalság által teremtett csodák láttára valaki felkiáltott: lelkünk húszéves korában hűtlen lesz hozzánk! Az a lélek, amely húszéves korig nem dokumentálta erejének és értékének szembe-tűnő komolyságát, sohase fogja azt többé nyilvánítani. Minden nagy emberi cselekedetről megállapítható, hogy azokat inkább a harmincadik év előtt...

Bizonyos, a fiatalok mindezen az állásponton vannak. És az is bizonyos, hogy ők vannak több-

ségben. Az emberiség nagy része fiatalokból áll: nem csoda, ha számbeli túlsúlyával ez a fiatal és vakmerő tömeg néha-néha átveszi az emberiség sorának intézését.

Fiatal barátom, te vagy az a káplár, aki hátizsákjában hordja a marsallbotot. Mert jegyezd meg magadnak: minél rosszabbul megy a sora az emberiségnek, annál több kilátásuk van a káplároknak a marsallbotra. Az emberiségnek szüksége van rád, húszévesre, aki a tavaszt, a megújodást, az erőt és a jövőt jelenti. Hozzád menekül és te mindent megkaphatsz tőle, ami karrieredhez szükséges. Ne azt várd, hogy az emberiség tegyen boldoggá téged, te boldogítsd az emberiséget! Bizony mondom, semmi sem segít rajtad, csak magad és magadban való hited. Ez a hit pedig hegyeket tud megmozgatni és meg tudja váltani az emberiséget.

Lehet azonban, hogy a ti fiatalságtok előnyeit lerontja a szegénységetek és alacsony származásotok. Vagy az aggaszt talán, hogy híján vagytok összeköttetéseknek, befolyásos rokonságnak, tehetős barátoknak, nélkülöztök, szenvedtek, fiatal vállaltokra felelősség és gondok terhe súlyosodik? Nincs módotokban világot látni, előkelő szalonokban fellépést és modort eltanulni, nagy emberek árnyékában sütkérezni, tündöklő asszonyok kegyeiben kivirulni! Nehéznek találjátok a versenyt főúri és gazdag kortársaitokkal, akiknek a Jószerencse aranytálcán hozott mindenféle érvényesülési lehetőséget? Sebaj! Oda se nézzetek az ilyen nehézségeknek. Minden ember nagy kincset hordoz magában, csak arra legyen gondja, hogy ez a kincs rejtve ne maradjon, hogy tehetségeitek érvényesüljenek és hősi tulajdonságaitok kibontakozzanak. Legyetek

nagyravágyók! Ha Napoleon tele lett volna aggodalommal tehetsége és szerencséje felől, sohasem bírt volna más emberek fölé felemelkedni. Kötelességetek, hogy érvényre juttassátok egyéniségeteket és dolgozzatok azon a téren, amelyre tehetségetek van. Ne álljatok ellen annak a vágnak, hogy miniszterelnökök legyetek, ha erre az állásra érzitek a rátermettséget. Nézzetek magatok körül: kik csinálják most a történelmet? Tetszik, vagy nem tetszik, új neveket kellett megtanulnunk, új emberek jöttek a régiak helyére s a régi garnitúra lomtárba került. A repülőgépek századában a történelem is viharos tempóban halad s ami ma lehetetlennek látszik, az holnap már megvalósulhat. Mit beszélünk különben a repülőgépek századáról? Régen is úgy volt, amikor megnehezült az idők járása az emberiség feje felett. Például Cromwell idejében.

Ki volt ez a *Cromwell*? Fiatal korában a cambridgesirei földeket szántotta. Aztán becsületes serfőző volt Londonban. Közben öreg bibliáját olvassatta. De abban az időben élt, amikor Angliára rászakadt a válság és hajszálon múlt, hogy az a gyönyörű birodalom össze nem omlott és rabszolgájává nem lett a hazugságnak, a korrupciónak, a parlamenti szórszálhasogatásnak, a tehetetlenségnek, a királyi önkénynek, a politikai kuruzslásnak, a kaotikus zavarodottságnak, a képmutatásnak és a gyávaságnak. Ekkor Cromwell kilépett és élére állt egy csomó hasonló embernek, akik szegények voltak, sőt nyomorúságosak, üldözöttek és megvetettek.

Fiatal barátom, hidd el, hogy sem kor, sem származás nem mentség arra, ha semmire sem tudod vinni, ha sem magadnak, sem másnak nem tudsz hasznára lenni, ha a véletlenek játékából, az

élet káoszából, embertársaid jó vagy rossz tulajdonságaiból, az idők járásából és mindabból a megnevezhetetlenből, ami életet és sorsot jelent, nem tudod a magad szerencséjét kikovácsolni. Mindennek te magad vagy az oka. A szerencsédnek is. Azt is Széchenyi mondja, hogy a nyomorúság a legnagyobb tanítój a c. Z embernek s a szükség az iparkodási rugónak leghatalmasabb kifejtője. Széchenyi általában véve tagadja a szerencsét. Szellemesen mutat rá Napoleon alakjára, azéra a Napóleónéra, akit általában a szerencse fiának tartanak; groteszk szellemességgel rámutatván arra a különbségre, amely a sovány Bonaparte tábornok és a kihizlalt Napoleon császár között volt. „Nem lehet eléggé bámulni az elsőnek lángoló fantáziáját, erélyét, lan-kadatlan munkásságát, törhetetlen akaratát, szinte mindenütt személyes jelen valóságát s nem lehet tagadni, hogy a másik, a kihizlalt császár mennyi megfoghatatlan balfogást, vagy kereken kimondva: ostobaságot követett el.”

Érdemes ezen elgondolkodni. Az embernek eszébe jut, hogy politika, tudomány, irodalom, művészet, technika, sport és háború hősei között kilencvenkilencet találunk, aki a legalacsonyabb sorsból küzdötte magát a legmagasabb pozíciókba, míg egyet, aki apjának, vagy családjának hősi tradícióit a maga személyében továbbfejlesztette, vagy csak meg is tartotta volna. Hír, dicsőség, gazdagság, lángelme, testi vagy lelki erő két-három generációnál tovább alig tudott fennmaradni ugyanabban a családban; a legjobb körülmények között is minden hatvan-nyolcvan esztendőben újra kell kezdeni a dolgot. A hitbizományok és kötött birtokok rendszerét azért találták ki, hogy a vagyon és a vele járó elő-

nyök még tulajdonosaik akarata ellenére is fennmaradjanak.

Fiatal barátom, a te hitbizományod megsemmisült; de nem semmisült meg az a lehetőség, hogy újat alapíts, mert nem semmisültek meg benned azok az isteni és emberi tulajdonságok, amelyek ehhez szükségesek. Mindent elveszthetél, de megmaradtál Te s ez elegendő.

III. A MAI LEÁNY.

A mai leány ... Manapság a fiatal leányok ... Pudváslelkű erkölcsbírák, rosszindulatú és szeny-nyes fantáziájú, szűk látókörű és elfogult nyárs-polgár-lelkek ezekkel a szavakkal szokták kezdeni a mai leányokról szóló rémmeséiket, amelyeket nekik megbotránkozásuk és felháborodásuk sugallt. Legártatlanabb megjegyzésük az, ha azt mondják róla, hogy elvesztette bibliás, félénk szerénységét, égi átszellemültségét, gyámoltalan, gügyögő gyermekdedségét és valami fiús hetykeséget, öntudatos-ságot és szabadosságot szedett magára, megtagad-ván ezzel a költők által megénekelt évszázados leánytípus eszményi tradícióit. Kifogásolják külse-jét, bubifrizurájától kezdve a fürdőtrikójáig, modorát, amely híjján van a szemérmességnek és költőiségnek, a foglalkozását, amellyel férfiak kenyereből szel le magának mind nagyobb darabot, hibáztatják sportszeretetét, tudományos ambíció-ját, vakmerőségét a férfiakkal való versengésben, – hogy csak azokat a kritikai megállapításokat sorol-juk fel, amelyek nem vágnak jellemébe és becsü-letébe. Leány legyen a talpán, aki meg tudja védeni a maga pozícióját azzal a konzervatív életszemlé-

lettel szemben, amely még manapság is odakapcsolná őt az anyja szoknyájához, a himzőráma, a konyha, a tánciskola, a virágoskert és a zsalugáteres ablakok mögé, úgy, ahogy azt régi érzelgős poéták emlékkönyvekbe írt verseiben olvashatjuk.

Nem szabad túloznunk a dolgokat és óvakodnunk kell az elfogultságtól. A mai leánynak a maga erényein kívül éppen úgy megvannak a hibái is, mint minden korok leányának. Ha a mai leány ellen való felháborodott kifakadásokat halljuk, eszünkbe jut a nagy francia bölcslő és irodalomtörténetíró Taine kritikája a második császárság korabeli francia leányról. Taine nem volt korlátolt és rosszindulatú, maradi pedáns, hanem finomlelkű és ragyogó tehetségű gondolkodó s mégis ezt írja kora leányairól: „Az igazi szemérem, a szűzies, mély ártatlanság, a piruló szerénység, a félénk tapintat teljesen hiányzik belőlük, vagy gyorsan elhagyja őket. Virágok ezek, ha úgy tetszik, de az első napsugárra kinyílnak; a második napsugár már nagyon is kivirultan találja őket. Tizennégy éves koruktól fogva gyakorolják hatalmukat családjuk, sőt apjuk felett is. Nagyon is eszesek, ravaszok és gúnyolódok; másrészt nagyon erős az akaratuk, kívánságaik nagyon élénkek és számosak, különösen nagy szükségét érzik a hízelkedésnek és öntudatoságnak.”

Van ebben a kegyetlen ítéletben valami mélyen atavisztikus férfimorál, amely évezredek óta csak férfiszemmel nézi a világot, nem tud belenyugodni a női egyenrangúság szimptomáiba és az életet csak úgy tudja szépnek elképzelni, ha lélekben visszaszáll elmúlt korok primitív társadalmi rendjébe, amelyben a nőt hol mint az anyaság és a családi

szentély papnőjét istenítették, hol lealacsonyították a férfiak szerelmi játékszerévé, de mindenképpen kirekesztették a reális élet, a kultúra, a tudományos fejlődés kollektív, vagy egyéni munkájából.

Ettől a babonától még a szociológia és az erkölcstan sem tudott szabadulni. A kultúra történetében a férfiak vezetnek; ami csak azt jelenti, hogy a férfiak évezredek óta kisajátítottak maguknak bizonyos tevékenységi köröket, amelyekbe a nők évszázadokon keresztül csak mint elszánt és vakmerő egyéni vállalkozók, vagy szépségüknél, rangjuknál, esetleg szerencséjükénél fogva, mint kivételes helyzetben lévő, elkényeztetett és mindenre rászabadított különcök törtek be időnkint.

Sok igazságtalanság történt a nőkkel évezredek óta; a legtöbb és legnagyobb igazságtalanság rendszeren olyankor, amikor a legnagyobb kultusz tárgyai voltak. A római császárok feleségeit és barátnőit istennői rangra emelték egy oly korban, amelyben már egyáltalában semmiféle istenségben sem hittek; ez volt az a kor, amikor a női nem a legmélyebbre süllyedt. A középkorban az asszony eltűnt a közélet teréről. A női ideál a szemérmes szűz és az intim családi élet úrnője, a sokgyermekes anya. Soha oly magasra nem emelkedett a női tisztelet, mint ebben a korban. De a római császárság idejében, épúgy, mint a középkorban, hiába keressük az asszonyban az embert. Az embert kilopták belőle a férfiak, akik csak angyalt vagy állatot ismertek a nőben. Minél nagyobb volt azonban az elnyomatás, annál frappánsabb a reakció, amely egy-egy rendkívüli képességekkel felruházott nő lelkéből kilobbant. Gondoljunk csak Eudoxia császárnóra, Brunhildára, Rosvita apácára, sienai szent

Katalinra, Jeanne d'Arcra, vagy II. Katalin cárnőre, hogy csak az ellentéteket sorakoztassuk fel az asszonyi lélek nagyszerű megnyilvánulásai terén. Mindenkor voltak asszonyok, akik a maguk egyéniségének bélyegét rásütötték arra a korra, amelyben éltek.

A XIX. században az asszony mint ember, már a maga nagy erkölcsi egyéniségével tudott érvényesülni. Ettől kezdve már semmi sem korlátozta, hogy az asszonyi lélek is kifejlődjék és tevékenységi kört keressen magának, amelyben érvényesítse a női nem hatalmát, az egyéniség varázserejét és az asszonyi szív túláradó érzéseit. Ez a század a nőemancipáció százada volt s a nők a felszabadulás lázában, boldog ujjongással árasztották el a közéletnek azokat & területeit, amelyekre eddig csak közvetve, a férfinenemen keresztül érvényesíthették befolyásukat. *Montija* Eugenia a császári trónon, *Nightingale* Florence a harcok mezején, a tábori kórházban, *Sonja Kovalevska* a matematikai tudományokban, *Curie* asszony a kémiai laboratórium-tóriumban, *Mrs Home* a parlamentben, *Mme de Staël* az irodalomban és diplomáciában egyenlőrangú társai a század legkimagaslóbb férfiainak; nem lehet megmérni, vajjon az emberiség sorsának intézésében nincs-e amazoknál több része például annak az egyszerű, alacsony termetű, szelíd szemű, női mivoltában eléggé igénytelen asszonykának, akire az Egyesült Államok legnagyobb embere, a halhatatlan Lincoln Ábrahám azt mondotta:

– Ez az a kis asszonyka, aki a háborút létrehozta.

Lincoln a rabszolgaháborúra gondolt, amely Amerikát a múlt század hatvanas éveiben valóság-

gal feldúlta és a régi Amerikából új Amerikát teremtett. Nemcsak a rabszolgaság eltörléséről, de az Unió egységéről is volt szó és Lincoln Ábrahám megszervezte az északi államok haderejét és négy éven át harcolt a déli államok ellen, amelyek makacsul ragaszkodtak a rabszolgaság fenntartásához.

Lincoln Ábrahám erre a háborúra célzott, amikor *Harriet Beecher-Stowe* asszonyt jelölte meg, mint a háború okozóját. Talán ez a kis asszonyka volt az egyetlen a világon, akinek hálát lehet adni, hogy valaha valamilyen háborúnak okozója volt. Harriet Beecher-Stowe 1813-ban született, a Conecticutud állam Lichield nevű községében, ahol apja Beecher Liemann dr. presbiteriánus pap volt. Mikor Harriet ötéves lett, akkor már nyolc gyermek állt az anya ágya előtt, aki 1818-ban meghalt. A Tamás bátya kunyhójában le van írva az a szegény, de boldogéletű, tiszta lelkű és gyengéd queker-család, amelynek mintáját a szerző a saját családjáról vette. Mint tíz-tizenkétéves kislány volt tanúja annak is, hogy a derék quekerek milyen önfeláldozással segítik a rabszolgákat, akik megszöktek gazdájuktól és akiket az emberszerető emberek kézzől-kézre adtak és rejtegettek az őket üldöző pribékek elől. Ezt a szöktetést úgy hívták, hogy földalatti vasúton szállítják a rabszolgákat és a Stowe-házban a kicsi Harriet arra ébredt gyakran, hogy kocsik vágatnak az ablak alatt, vagyis, hogy földalatti vasúton szállítják a szökevény rabszolgákat.

Harriet huszonötéves korában férjhez ment Stowe Calvin tanárhoz, Cincinnatiban és – ekkor kezdett irogatni. Apró-cseprő kis írásai után megírta a *Tamás bátya kunyhóját* és mikor a könyv megjelent, tíz nap alatt tízezer példány fogyott el

belőle, néhány hónap múlva pedig tizennyolc nyomda egyebet sem dolgozott, mint a Tamás bátya kunyhójának újabb tíz és százezernyi példányát nyomta. Hat hónap múlva már Londonban is harminc különböző kiadása jelent meg a könyvnek és hat színház egyszerre játszotta a dramatizált regényt. Egy esztendő sem telt és a példányok száma már jóval meghaladta a milliót.

Vannak könyvek, amelyek egyenesen a cselekedetek erejével bírnak. Ilyen könyv volt a Tamás bátya kunyhója. Vannak emberek, akik egyetlen mozdulattal milliók testi és lelki üdvössége felett tudnak határozni. Ilyen ember volt Harriet Beecher Stowe, akit méltán sorolhatunk a XIX. század legnagyobb hősei közé.

*

A XX. században már nem probléma sem a női nem értelmi egyenrangúsága, sem érvényesülési szabadsága. A mai leány nem jókedvűből, nem szeszélyből, nem versengési vágyból vesz részt az élet feladatainak, a kenyérkeresetnek, a testi és lelki erőfeszítéseknek férfias izgalmaiban, hanem kényszerből, a gazdasági és társadalmi rend ellenállhatatlan nyomása alatt, másképpen szólván azon egyszerű okból, hogy a férfiaknak nem áll módjukban őket, mint finom kis üvegházi virágokat, szemérmes érzőkéket, hajporos, púderes, krinolinok, tipegő járású, törékeny kis rokokó-dámákat vattába csomagolva, tejbevajba fűrésztve, vagy aranykalitkába zárva eltartani és becézgetni.

*

Jegyezzük meg jól: a mai leány olyan, mint minden ember, aki valaha a földgömböt taposta: ére-

nyekből és hibákból áll s egyikben az erény, másikban a hiba szembetűnő; de ha nem csalódom, az erényeit ő maga szerezte, azokkal ő maga ékesítette fel magát; legtöbb hibájáért azonban a férfiak s a férfiak által alakított földi világrend a felelős. Szinte megköveteljük a hibáikat s tűrhetetlenek tartjuk az erényeiket. A nagy női karrierek rendszerint nem a női erényeken épültek fel s ez csak a férfiak tökéletlenségét bizonyítja. Annyi bizonyos, hogy a testi szépség még mindig a legértékesebb női tulajdonság a férfiak szemében, tehát nem csoda, hogy a nők eszük, energiájuk, ügyességük és jóra való készségük legnagyobb részét arra fordítják, hogy mentől szebbek legyenek, azaz, hogy minél könnyebben hódítsák meg a férfiakat. Miért? Mert még ma is igaz, hogy a nő egzisztenciája a férfi.

A házasság! Valamikor ez azt jelentette, hogy a leány, ha testileg vagy lelkiileg nem volt éppen szörnyeteg, tizennyolc-huszonöt éves korában férjhez ment s ezzel megoldotta minden egzisztenciális problémáját. Mat Ma vagy nem tud férjhez menni, vagy ha talál is magának megfelelő élettársat, a házasság, a családalapítás, a gyermeknevelés anyagi gondjának egy részét kénytelen magára vállalni. Ez az igazság. A nő kötelezettségek vállalója lett, tehát fel is kell fegyverkeznie a létért való küzdelemre. Ezért kellett a nőt egyenjogósítani a férfiakkal. Esztelenség lett volna tőle megtagadni az egyéni érvényesülésnek minden eszközét, annál is inkább, mert testi és szellemi képességek dolgában egy lépéssel sem áll mögötte a férfiaknak.

Testiekben sem?

Erre a kérdésre talán elég felelet lesz, hogy

Lindberg Óceánrepülése után alig egy esztendőre követi őt Miss Ruth Elder, foglalkozására nézve egyszerű fogtechnikusnő s haláltmegvető vállalkozásának egyetlen indítóoka az volt, hogy nem volt elég jövedelme s fogtechnikai műtermének forgalmát ezzel a világreklámmal óhajtotta fellendíteni. Óceánrepülés a mindennapi kenyér érdekében! Nem tudom, őt csodáljam-e inkább, vagy azokat a hölgyeket, akik a mindennapi kenyér érdekében fél életüket könyvek mellett töltik, vagy a katedrán, mint az a tíz német nő, aki a berlini egyetemi karhoz tartozik. Tíz női tanár a berlini egyetemen! El sem hinné az ember, ha nem olvasná nevüket az egyetem évkönyveiben, amelyekből kitűnik, hogy dr. *Erdman Rhoda* a kísérleti sejt kutatás terén, dr. *Gaedertz Alma* a szemészeti klinikán, dr. *Hertivigh Paula* a bonctani intézetben, dr. *Hintze Hedvig* a német és francia alkotmánytörténelemből, dr. *Kornfeld Gertrud* a vegytani intézetben, dr. *Leugesehr Sarolta* pénzügytanból, dr. *Lorentz Sarolta* a közgazdaságtanból, dr. *Möller Lotte* a hidrografiából, dr. *Polatsek Hilda* az alkalmazott matematikából és dr. *Didgenstein Annelise* a központi idegrendszer megbetegedéséről ad elő.

A londoni egyetem tanrendjén öt nőt olvashatunk a Professors cím alatt, ott tehát öt nyilvános rendes tanárnő működik a katedrán. Magántanárnő igen sok van.

Oxfordban az angol irodalom egyik professzora, *Darbisher Helen*. Cambridgeben Miss *Harrison* képviselte a nőnemet az egyetemi tanári testületben. Mind a két egyetem rendkívül konzervatív és nagyon távol áll a nőmozgalmaktól. A londoni egyetemen egyébként német hölgy is van a professzorok

között, *Tumarkin* Anna, aki a pszichológiát tanítja.

A magyar nőknek is nyitva van az út minden tudományszakon, egész a nyilvános rendes tanárságig. Professzori katedrát ugyan még senki sem kapott, de a debreceni egyetem dr. *Vendel* Máriát az ásványtanból, a szegedi egyetem dr. *Kohl* Erzsébetet növénytanból, Magyaryné dr. *Techert* Margitot az Aristoteles utáni görög filozófiából habilitálta magántanárrá.

Hogy az egyetemnek minden karán hány nőt avattak már Magyarországon doktorrá, arról talán nem is kell beszélünk. Az azonban nem érdektelen, hogy az első doktorasszony orvosnő volt, dr. *Hugonny* Vilma grófnő, Wartha Vince műegyetemi tanár felesége.

Végül jegyezzük fel, hogy olyan nő is élt és dolgozott Magyarországon, akit még a világháború előtt díszdoktorává avatott a kolozsvári egyetem. Ez az első és ezidőszerint még egyetlen doktornő honoris causa *Torma* Zsófia volt, aki tudományos működése révén világhírré tett szert.

Apja, bátyja archeológus volt. Abból a magyar úrifajtából, amely a múlt század harmincas éveiben otthon, a kastélyában a maga egyéni kultúréhségének engedve, mint egy angol literary gentleman, vagy műgyűjtő, vagy egzotikus országok kutatója külön kis világot teremtett magának, a tudomány és irodalom és művészet világát. Ez volt az egyéni akciók legszebb kora Magyarországon. A Pulszkyak, Berzeviczyk, Fejérváryak, báró Brúdernek, Tormák koszaka. Ilyen légkörben nevelkedett fel *Torma* Zsófia is, akinek M. Hrabovszky Júlia eképen írja meg az életrajzát: *Torma* Zsófia 1840-ben Csicsó-Keresztúron, Erdélyben született. Anyját korán el-

vesztette és miután egy szatmári nevelő intézetben tanulmányait elvégezte, Hunyadmegyében férjnél levő nővéréhez, Makray Lászlónéhoz ment és annak gyermekei nevelésével foglalkozott. E közben mintegy a tanítás szemléleti anyagának egybegyűjtése kedvéért, gyakran felkereste a Makray-család felpes-tesi birtokához közel fekvő harmadkori csigatelepeket Bujtoron, Rákosdon, Lapugyon. Itt eszközölt gyűjtésével a magyar földtani társulat paleontológiai osztályát gazdagította. Mert eleintén inkább a földtan vonzotta, csak később, a hetvenes években tért át az ősrégészetre.

Kutatási szenvedélye a vízmosások, szakadékok mélyére vezette legtöbbször s így jutott el a lakóhelyétől félórai távolságra eső Tardos határába is, A falu népe már régi idők óta talált ott cserepeket, csont- és kőtárgyakat, de senki komolyabb figyelmet e helyre nem fordított és így Torma Zsófiának jutott osztályrészül a Maros-völgy első és leggazdagabb prehisztorikus telepének fölfedezése. Minthogy akkoriban (1876) a Budapestre hirdetett ősembertani kongresszus előkészítése éppen napirenden volt, Torma Zsófia a geológia kalapácsát hirtelen az ősrégészek nagyon is rokon ásójával cserélte föl és másfél év múlva egész múzeumot hordott e helyről együvé.

1880-ban meghívták őt a német antropológusok berlini nagygyűlésére. E kiállításon oly tekintélyes anyaggal lépett föl, hogy egy német író állítása szerint az ő gyűjteményét a legdíszesebbek egyikének minősítették. Berlinben Torma Zsófiának nagy tinnepeltetésben volt része.

Lipszében megjelent kötete, mely a birtokában levő néhány száz szimbolikus ősemleket magya-

rázza, a legfényesebb ajánlatokat eredményezte számára. Csalták a tudós magyar nőt külföldre, tartson előadásokat a nagyobb német egyetemeken. De Torma Zsófi nem engedett a csábításnak; rajongó hazaszeretete itthon tartotta.

Fejedelmi személyek, királynők és hercegnők mellett egyetlen polgári asszony van, akiről utcát neveztek el Budapesten. De vájjon hány magyar leánynak jut eszébe, aki a *Veres Pálné-utcán* végigmegy, hogy a női nemnek kulturális képzettség és gazdasági kenyérkereseti érvényesülés dolgában a férfiakkal való egyenjogúsítását kinek köszönheti? Ki gondol arra, hogy a múlt század hatvanas és hetvenes éveiben még egy Eötvös József báró ié agyrémnek tekintette *Veres Pálné* terveit és saját szavai szerint kívánatosabbnak tartotta, hogy a béresasszonyok kötni tanuljanak, mint hogy a művelt osztályhoz tartozó nők magasabb kiképzést nyerjenek. Néhány esztendő múlva azonban, – mint Szemere György írja – a nőnevelés kérdése országos feladattá, társadalompolitikai nemzeti ügyé nőtt megpendítő je apostolkodásából, amelynek hullámjai átcsaptak a külföldi hasonló irányú mozgalmak empóriumába is. Veres Pálnét meghívja az Allgemeiner Deutscher Verein, a Verein für Volks-erziehung und Verbesserung des Frauenlooses s a Philosophen-Congress. Az immár európai hírű magyar nagyasszony megjelenik itt is, ott is, Kasselben és Frankfurtban, beszél és győz, oly elismerést szerezve a magyar asszonyi géniusznak, amely párját ritkítja: a legintezívebb kultúra országának nő

vezetői elhatározták a kongresszuson, hogy leányiskoláik tantervébe több tárgyat a Veres Pálné tervezetéből vesznek át.

*

Magyar anyák, akiknek aggodalomban reszket a szívük húszesztendő leányaikért, béküljenek ki a mai idők szellemével! Ne vigyék túlságba a gondolkodás konzervativizmusát: attól, hogy valami ezer esztendeig jól volt, még nem következik, hogy ezután is jó legyen; ne zárják ki leányukat a kenyérkereset, az önálló egzisztencia, a létért való küzdelem, a férfiakkal való bátor versengés szabadságából! Az anyák talán nőiesebb, de leányaik embe-
ribb életet élnek és ki tudja, melyik a boldogabb?

A modern leány a maga fiús fellépésével, magabízó, energikus és bátor modorával még nem jelenti sem az elférfiasodás, sem az elnőietlenedés dekadenciáját. Ha hősi lélekkel vállalja az életfenntartás és a magárahagyottság nagy feladatait, attól még lehet az örök nőieség eszménye, a szépség és a szerelem mennyei szimbóluma, családi tűzhely papnője, és az anyaság eszméjének fenkölt hordozója. Mindez nem függ sem a ruházattól, sem az életmódtól, sem a vállalt kötelezettségek teljesítésétől, sem a tudományos készültségtől, sem a sportban vagy az életet kockáztató, merész vállalkozásokban való részvételtől. A rokokó-asszonyok elszánt és vakmerő lovasok voltak, a francia forradalomban olyan, hősi pózzal tudtak meghalni a nyaktiló alatt, mint a legbátrabb katonák, vagy a mártírok, a szabadsághősök és a fanatikusok. A bubifrizura, a pilótanadrág, a soffőrzubbony, az irodakabát és a fürdőtrikó még nem jelenti a női lélek eldurvulását,

valaminthogy a rizspor és szépségtapasz, meg az abroncsszoknya a rokokóban nem jelentette a lélek elpuhultságát. Mária Antoinette, amikor a vérpadon véletlenül rálépett a hóhér tyúkszemére, elragadó mosollyal súgta a torzonborz Sámson-mester fülébe: Bocsánat, uram! Ez a két szó nemcsak stílust jelent, de jelent annyi idegerőt, elszántságot és hősiességet, amennyivel a modern leány átússza a La Manche-csatornát, vagy átrepüli az Atlanti Óceánt. Magyar anyák, ne féltsetek leányaitokat, ha azok férfii nélkül önállóan nekivágnak az élet országútjának. Ezzel nem tett egyebet a leány, mint átvette a felelősséget a sajátmaga erkölcsi és anyagi egzisztenciájáért, tehát üzletbe, vagy hivatalba jár, egyetemet végez, diplomát szerez, kenyeret keres, függetleníti magát a férfiak kénye-kedvétől, a férjhezmenés vak esélyeitől, vagy a szépség, szegénység s a gyámoltalanság szerelmi rabszolgaságától. S ha már átvette a kötelességeket, semmi sem természetesebb, mint hogy megkövetel magának bizonyos jogokat is, amelyek a megbillent mérleg egyensúlyát helyreigazítják. A jogokkal való élés mindig sok veszéllyel jár, de ez nemcsak a nőkre, hanem a férfiakra is áll. Eszünkbe jutnak a cserkészleányok, akik fiús ruhában, bőrovesen, hegymászó cipőben, széles karimájú búrkalapban, szülői felügyelet nélkül jöttek ide Budapestre, mint ahogyan aztán Londonban vagy Berlinben jártak. Bizonyára nem egy anya nyugtalankodik ilyenkor, hogy tizenhat-húszéves kisleányát ott az idegenben nem gázolja-e el a villamos, vagy nem gázolja-e el a saját fiatal-sága; de ez a reszkető aggodalom akkor is megrontaná az anya éjszakáit, ha leánya valahol a svájci hegyekben turistáskodnék, akkor is fel-felriadna

álmából, hogy nem zuhan-e le valamelyik sziklás hasadékba, vagy az élet, a fiatal élet, a tapasztalatlan, védtelen leányélet szakadékaiba? Ámde, hogy egészen igazságosak és tárgyilagosak legyünk, az élet akkor is tele van elgázolással és szakadékokkal, ha az ember a házból még csak az utcára sem lép ki. A szakadékok elől nehéz elbújni, vagy megfutmodni. Nem is kell keresni azokat. Keresik, hajszolják és üldözik azok a leányt, a gyermeket, az asszonyt, a férfit, mindenkit és mindenhol, hát ez ellen csak az Isten irgalma segít és nem hiába van benne a Miatyánkban, hogy: Ne vigy minket a kísértésbe ...

IV.

A HATALOM.

Napoleon egy szegény korzikai ügyvéd fia volt és Emerson azt mondja róla, hogy lángelméje, erkölcsi bátorsága, mérhetetlen munkabírása, nagyra-vágyása mellett meg volt az az előnye is, hogy alacsony sorsban született. *Előnye!* „Ez képesítette őt arra, hogy képviselje a francia nemzet millióit, a munkástömegeket, a parasztokból sorozott hadsereget, magát a népet, amely a véréből való vér, a húsából való húst imádta benne. Hogy a Tuillériákban egy közülök való ember az övékhez hasonló eszméket táplál, aki utat nyit nekik is és gyermekeiknek, minden bizalmi és hatalmi állásra. Az ország minden rangú és nemű értelmisége az ő pártjára állt, védte, mint természetes pártfogóját. Ő azt mondta: Én sárból gyúrtam a tábornokaimat, de azt is mondta: Kétszázmillióm van a szekrényeimben, de azt mind odaadnám Neyért, aki közlegényből lépett elő tábornokká. Különben tizenhét közkatona lett alatta királlyá, tábornaggyá, herceggé, tábornokká. Minden ember ereje és munkássága előtt megnyílt a tér s nagyszerű díjak csillogtak a fiatalság és tehetség szeméi előtt. A régi vasbilincsekbe vert hűbéres Franciaország fiatal Ohiová vagy Newyorkká vál-

tozott át s mikor 1814-ben azt tanácsolták neki, támaszkodjék a felsőbb osztályokra, Napoleon azt mondta környezetének: „Uraim, az én helyzetemben a külvárosok népe az én egyetlen nemességem.”

Úgy érzem, hogy ma is ilyen napóleoni időkai élünk. Ezért kellett – tetszik vagy nem tetszik – új neveket megtanulnunk Európa politikai életének legfelsőbb vezetésében, a világháború után való Európa politikai történetében.

A világháború előtt többé-kevésbé mindenütt a születési és társadalmi elit uralkodott a világon. A külpolitikai szervezet szinte kizárólag a főnemesség, vagy legalább is a nagyon gazdag értelmiség kezében volt, a miniszterelnökök, ha nem is dicsekedhettek grófi vagy bárói címmel, nevük elé odailleszthették a dr. szócskát, amely a legmagasabbrendű képzettséget jelentette. A polgári elemek feltörésével ugyan mindjobban érvényesültek az alsóbb néprétegek, de mindig szüksége volt a politikusnak bizonyos anyagi függetlenségre, amellyel a politizálással járó életmód magas költségeit fedezni tudja. Az államélet vezetése ilyenformán javarészt az előkelő, vagyonos úriemberek pályája lett és csak igen ritka esetben került valamelyik kormányzat élére olyan ember, aki a mélységből tört magának utat.

A világháború – sok egyében kívül – ebben is nagy felfordulást teremtett. Miközben trónokat döntött össze és új köztársaságokat hozott létre, egészen megváltoztatta a politikai élet arculatát is. Oroszország, Németország, Ausztria-Magyarország uralkodói áldozatává lettek a nagy világégésnek és velük együtt elvesztette hatalmát az udvari légkörben nevelkedett főnemesség és a trón körül csoportosuló szellemi arisztokrácia is.

Németországnak egyidőben *Ebert* volt az elnöke, szíjgyártó, illetőleg vándorló nyergessegéd, majd szocialista újságíró. Az apja szabó volt. A kancellárok munkás vagy kispolgári családból származtak. *Scheidemann* eredetileg nyomdász, *Bauer* négy polgári iskolával ügyvédi írnok, *Wirth* ugyan filozófiai doktor, gimnáziumi matematika-tanár, de egy szegény gépész családjából származott, *Marx* hivatalnok, *Luther* városi tisztviselő, *Müller* porcellánkereskedésben inas, majd segéd, később szocialista párttisztviselő. Ezek ültek a háborúban. Bismarck herceg kancellári székén. Ma pedig *Hitler* Adolf ül benne, aki amellet, hogy kancellár, egyúttal a legnagyobb egyéni hatalom is Németországban, a háború előtt mázolósegéd és műszaki rajzoló, aki a katonai szolgálatban a Gefreiterségig (örvezető, egycsillagos katoná, akit még az altiszti rang sem illet meg) vitte.

Olaszország megmaradt királyságnak, de politikai arculata teljesen megváltozott. Miniszterelnöke, *Mussolini*, falusi parasztkovács műhelyében születik, később tanító lesz, aztán szocialista csavargó agitátor. Ma a világ egyik legnagyobb egyéni hatalmassága. Munkatársait sem aszerint válogatja, hogy milyen ágyban születtek.

A nagy Anglia, amelyben Cromwell után megint a hatalmas lordok kaparították kezükbe a hatalmat, ma MacDonalddal személyében követi az új demokratikus hatalmak példáját. MacDonalddal eredetileg tanító volt, majd egy londoni zöldségkereskedő könyvelője. Egyszer összeesett az éhségtől, kórházba került és orvosa ajánlatára onnan egy képviselő vette magához titkárnak. MacDonalddal különben nem az első miniszterelnöke Angliának, aki az utolsó sorból került az elsőbe. *Lloyd George* walesi parasztcsalád-

ból származott, fiatalságát kínzó nélkülözések között töltötte el, volt néptanító és hírlapíró, majd képviselő s így került bele a politikai életbe.

Törökország is átalakult a világháború után. *Musztafa Kemal* basa vette kezébe az önkényuralmat, az a Musztafa Kemal, akinek az apja kis vámhivatalnok volt Szalonikiben.

Hogy Amerika mindig az egyéni érték és tetterő érvényesülésének hazája volt, azt mindenki tudja. Ott vannak a legnagyobb karrierek s e karrierrek majdnem mindegyike a legsötétebb mélységből indult el. Azonban még ezek között is megható példa a volt elnök: *Herbert Hoover* pályafutása, amely, akárcsak Mussolinié, ugyancsak egy szegény kovácsműhelyben kezdődött, de hatéves korában apját, tízéves korában az anyját is elvesztette. Ettől fogva szegény rokonok nevelték és boldog volt, amikor egy irodában kifutófiúnak alkalmazták. Nem kell talán mondanunk, hogy aligha volt négy-öt ember a világháború után, aki akkora hatalmat tartott volna a kezében, mint ő, amikor az Egyesült Államok elnökévé megválasztották.

És Franciaország? Franciaországban az államélet vezetői régtől fogva ügyvédek, hivatásos politikusok, hírlapírók, közigazgatási tisztviselők, de nem egy van közöttük, aki lelencházból, vagy a legszegényebb proletár tömeglakásból került a francia kormány élére. Nemrég még *Briand* volt a legnagyobb hatalom Parisban, az a Briand, aki rongyok között született egy kiskocsmá padlásán, ott nőtt fel s a saját maga erejéből lett ügyvéd. Egy botrány miatt ügyvédi oklevelét is elvették s akkor dühében szocialista sztrájkszervezőnek csapott fel. Élete pályáját valamennyien ismerjük, talán csak azt nem

tudja róla mindenki, hogy nem volt még ember Franciaországban, aki annyiszor lett volna miniszter és miniszterelnök, mint ő.

Pompás alkalom volna most elmélkedni azon, hogy emberek csinálják-e a történelmet, vagy a történelem szüli a hősokeket, akiken keresztül megnyilatkozik? Mindegy. Történelmi optika kérdése az egész. Lehet, hogy a francia forradalom nélkül sohasem került volna a sor Napóleonra, de ha Laetitia asszony Korzika szigetén nem szüli meg második fiúgyermekét, vajjon támad-e valahol egy másik francia generális, aki megnyeri az austerlitzit, asperni, vagy waagrami csatát?

Boldog nemzet, amelynek a sors minden helyzetben rendelkezésére bocsátja a megfelelő embert! Ki tudja, húszéves barátom, hogy nem te vagy-e az a megfelelő ember, akire most a magyar nemzetnek szüksége van?! Bizonyára te is szeretnéd ezt tudni. Kíváncsi vagy, hogy melyek azok a tulajdonságaid, amelyekből a legnagyobb haszon háramolhatnék magadra és azokra, akiknek léte, jövője és boldogsága a te énedtől függ? Lehet, hogy a testi, lelki erő, a rettenthetetlen bátorság, az elsőségért való törekvés nagyravágyása, ami a tettek emberét jellemzi. Ma oly korszakot élünk, amelyben a tetterő roppant hatalom. A múlt század analitikus kor volt, a finom gondolatok és a lágyszívű érzések kora; egy szép verset, vagy egy gyengéd szonátát többre becsültek, mint egy haditettet. A XIX. század embere visszafelé nézett történelmi életszemlélettel és jártasabb volt letűnt világok ködös romantikájára, útvesztőiben, mint a jelen élet realitásai között. Az a szép, régi világ összeomlott és most újat kell teremtenünk, hogy el tudjunk abban félni és valamennyiünknek

meglegyen a mindennapi kenyere. Ma a nagy tettek embere, az organizátor, a szociológus, a munkavezető, a merész vállalkozó, az elszánt és vakmerő rekkorder, a bajnok ereje uralkodik a földön. Az erő embere. Ma első a tett, aztán jön a szó.

Erő és tett! Vannak esetek, amikor erősen cselekedni a lét vagy nemlét kérdése. A politikusnak vagy a katonának, amikor cselekszik, készen kell állnia arra, hogy minden mozdulatától az élete vagy a halála függ. Ez a meggondolás sok embernek elvette már a kedvét a nagy dolgok véghezvitelétől. Sokan lemondtak emiatt az elsőség és a győzelem lehetőségéről. Úgylátszik, erre is nevelni kell magunkat, lelkünket, idegeinket és izmainkat. Sokszor a legnagyobb lelki bátorságot is megsemmisíti a testi gyávaság. Most pedig bátorságra van szükség s talán éppen ezért lett olyan roppant fontossága civilizációnkban a sportkultúrának. A sport is nagy tetteket visz véghez a maga kicsiny és játékos körén belül. Szinte azt mondhatnám, hogy szimbóluma annak a nagy, élet veszedelmes, végzetes történelmi sportnak, amelyet emberek és tömegek élete, az egész emberiség élete jelent. „Az élet röpke láng két örökkévalóság között”, de ez a röpke láng egy roppant erőfeszítés, tragikus sportteljesítmény, versenyfutás, élet-halálra menő ökölharc és birkózás, akár az olimpiai játékok. Ennek a lángnak szépnek, messze világónak és perzselőnek kell lenni, ragyogónak, mint a nap és forrónak, mint az olvasztott acél. Nem véletlen, hogy az életnek ma a sport a szimbóluma s a modern ember a sportban edzi meg testi és lelki erőit a halálos küzdelemre. Talán nem tévedünk, ha az erő emberéről szólván, az államférfiú és a katona kategóriái mellé odaállítjuk a

sportbajnok típusát, aki mint egy rettenthetetlen pilóta, felrepül és végigszárnyal a felhők felett, az égboltozat magasságába.

A föld porából fel a csillagok felé. Ez az út a mi utunk s aki erre vállalkozik, az a mi emberünk! Róla van szó, fiatal barátaim. Rólatok, húszévesekről.

V.

A HARC.

„Az ősidők homályából egy lovas ember alakja bontakozik ki szemeink előtt, amint a Volga-melléki pusztán nyugodtan áll és figyel. Hegyes kucsmájában, párduckacagányában, izmos dereka mintha oda volna nőve apró lovához. Sasszemeivel végigtekint a végtelennek tetsző síkon, melynek minden pontját élesen megvilágítja a nap fényes korongja. Nyugodt; nem fél és nem képzeli; csak az tartozik rá, amit lát s a messze pusztai képeken és erős világításban edzett szeme mindent világosan lát, amit emberi szem egy pontról láthat. Tegze vállára vetve; perzsa kardja oldalán; lesi az ellenséget. Ha csak egypáran lesznek, szembeszáll velük; ha csapatostul jönnek, hírt visz a többieknek. Ezekért, a többiekért vigyáz és el van szánva mindenre. A beláthatatlannak mondott messzeségbe is belát: egy távoli fekete pontban felismeri a hullámzó sast, az ő istenének gyors, erős és kegyetlen madarát. Ez jó jel; megsimogatja Ráró lova nyakát és bizton nyugtatja kezét kardja markolatján. Várja a jövődőt és érzi, tudja, hogy a közös ügynek az ő erejére is szüksége lesz. Lelke ennek az erőnek érzetével s a fajtájához való ragaszkodással van tele”.

Beöthy Zsolt ezekkel a halhatatlan sorokkal mintázta meg a Volga-menti magyar harcos szobrát s pnnél remekebb szobra nincs is a magyar katonának.

Ez a szobor azokból az időkből való, amikor népek, országok, nemzetek úgyszólván cseppfolyós halmazállapotban voltak, az államalakulások folytonos hullámvásában, népek vándorlásának és elhelyezkedésének apálya és dagálya között hánykolódva. A.kkor a magyarságnak arra a Volga-menti lovasra volt szüksége, hogy a nagy osztozkodásban kiharcolja magának helyet a Nap alatt. Akkor minden magyar ember katona volt; a katonai erények vezéreket, vajdákat, fejedelmeket teremtettek a legerősebb és legbátrabb egyéniségekből. Ez volt az igazi kora az egyének korlátlan érvényesülésének. A keresztény kultúrába való beolvadás katonát formált a harcosból és az örökös háborúk, amelyek eleinte a magyar állam megszilárdítása érdekében, később a török veszedelem ellen folytak, szinte állandóan fegyverben tartották a nemzetet s így ki kellett alakulnia egy osztálynak, amely folytonos hadikészletben volt, szemben a többiekkel, akik mezőgazdaság és állattenyésztés, kezdetleges háziipar és őstermelés révén gondoskodtak a népesség anyagi szükségleteiről. A feudális korban a nemesek voltak a katonák és minden nemes született és hivatásos katona volt. Ebből az osztályból alakult ki a főúri rend s a főúri rend szolgáltatta a kormányzati, bírói, közigazgatási hatalom embereit; övék lett a föld nagy része, a jogok egész összessége, tehát a fegyver és a vitézi erények szerezték meg az előkelőséget, rangot és kiváltságot. Minden egyéni siker és emelkedés végső eredményben katonai erényekből sarjadt, a katonai karrier tehát arisztokráciát te-

remtett s a katonai foglalkozás ennél fogva arisztokratikus foglalkozás lett. Katonai erény és katonai rang tradíciókban gyökerezett, valósággal örökölhető liatalom egyes családokban mindaddig, ameddig a család ki nem merült, el nem korcsosodott, vagy el nem vérzett a harcokban. Ezt az arisztokratikus katonai osztályt tehát időnként fel kellett frissíteni, ahogy egy *Nagy Lajos*, vagy *Mátyás* király fel is frissítette abból a népi forrásból, amelyből a *Toldi* Miklósook, *Magyar* Balázsok, *Kinizsi* Pálok származtak. Új alkalom a mélyből való felemelkedésre, a kivételes egyéniségek érvényesülésére, sikerre és karrierre, hírnév, dicsőség, vagyonok, méltóság, hatalom szerzésére. Maguk a *Hunyadiak* is így bukhatnak fel a mélyből, a világhír és a trón fenséges magasságába.

A török háborúk alatt a magyar nemzet élete csupa harc és viaskodás. Erdélyben demokratikus alapon alakulnak ki a katonai oligarchiák, a Habsburgok Magyarországon az arisztokratikus oligarchiából válogatják a hadvezéreket. Győzelmek és árulások, összeesküvések és lázadások családokat emelnek fel és sújtanak porba; roppant birtokok szerzése válik lehetővé. Dinasztiák alakulnak nem mindig a hősi erények és a hazafias hűség jutalmaképpen. A legnagyobb megmozdulás, a Rákóczi-féle szabadságküzdelem új térképet rajzol a magyar társadalom legfelső rétegeibe. Maga Rákóczi Ferenc a főnemesség soraiból választja fő- és alvezéreit az egy *Bottyán* János kivételével, de az aztán összehasonlíthatatlanul a legkülönb hadvezér is egész táborkarában; a felkelés bukása után az óriási Rákóczi-birtokok és a felkelésben résztvevő főurak uradalmi labanc vezérek, császári tisztek és

helytartók kezére jutnak, vagyis megint csak a kard embere jut birtokhoz, vagyonhoz, ranghoz és hatalomhoz.

Az örökösödési és a Napoleon ellen folytatott háborúk alatt a császári hadseregben ugyancsak az arisztokraták számára nyílt meg a karrierlekhetősége. Ekkor érvényesül a *magyar huszár*. Ekkor válik legendássá ez a név, amely idegen udvarok, hadseregek kötelékében is egyike a legparádésabbaknak. Közrendű magyar számára nem is annyira az osztrák császár és magyar király hadseregében, mint inkább Franciaországban, Poroszországban, Lengyelországban, később pedig Olaszországban és Amerikában nyílt alkalom az egyéni kiválóság és a katonai lángelme érvényesülésére. Ekkor nyílik meg az egész világ a magyar katona számára s az évszázados harcokban megedződött, hivatásos magyar katona nem is idegenkedik attól, hogy bérbe adja tudását, hősiességét, testét és lelkét külföldi hatalmaknak, vagy idegen népek szabadságmozgalmainak.

A katonai szolgálat ilyenformán lassan-lassan megszűnik a legfelsőbb körök szabadalmazott élethivatása lenni s a családi tradíciók szerepét átveszi az egyéni képesség, rátermettség és vállalkozási kedv. Közben a katona fogalma is egészen átalakul. A középkori portyázó harcos, regényes lovag, feudális várúr, keresztes vitéz típusából lassanként kiformalódik a hivatásos katona, előbb a szélvésszel versenyt vágató kardforgató, daliás huszár, aztán a menetelésben fáradhatatlan, kézitusában vakmerő, rohamokban ellenállhatatlan gyalogos, majd az ágyúk mellett haláltmegvető bátorsággal dolgozó tüzér alakjában. A hadi erényekből így lett idők

folyamán hadi tudomány, s aki ma katonai téren akar magának karriert teremteni, annak rendelkeznie kell a tudományosan képzett ember összes tulajdonságaival. Katonai téren is eljutottunk oda, hogy a családi tradíciók, születés, rang, fejedelmi kegy, kedvezés nem elég az érvényesüléshez. Ma a harcászat valóságos tudomány és a katona tudományosan képzett fő. A testi erőnél fontosabb a lélek ereje; a tehetség, a készség és a zsenialitás. A katona nem kardforgató, verekedő, párviadalokban megedzett harcos többé, hanem a taktika és stratégia tudósa, mérnök, hidépítő, utász, a drót nélkül való távíró és telefon szakembere, repülő, pilóta, soffőr, léghajós, gépész és vegyész, térkép-tudós, geológus, valóságos polihisztor, feltaláló, laboratóriumi ember, aki láthatatlan sugarak, levegő-rezgés, fénytán segítségével tudományos műhelyéből igazgatja hadak sorsát s háborúk esélyeit. Valósággal demokratikus foglalkozássá lett ezáltal s minél demokratikusabb valamely mesterség, művészet, vagy tudomány, annál inkább zsákmánya a lángeszű egyéniségnek és a nagyszerű jellemnek.

Magyar ember ezen a téren is megállta és megállja a helyét. A világháborúban mindent elért, amire az egyéni tehetség képes. A Mária Terézia-rend osztogatása nem rang, vagy családi tradíciók szerint történt. Nem számítva a vezéreket, akik nagy vagy középkeresztet kaptak, tanulságos végigolvasni a lovagok névsorát. íme: Ambrózy György főhadnagy, Bertalan Árpád hadnagy, Cumin Artúr tart. hadnagy, Dani Balázs tábornok, Glogovátz Gojkomir százados, Heim Géza főhadnagy, Horváth Imre alezredes, Horthy Miklós sorhajókapitány, Inzelt István százados, Janky Kocsárd huszárezre-

des, Klempa Kálmán őrnagy, Kratochwill Károly ezredes, Laczhegyi Zoltán hadnagy, Lohár Antal őrnagy, Lukachich Géza és Metz Rudolf tábornokok, Nagy Pál ezredes, Petrichevich György százados, Pillepic Rezső ezredes, Popper Emil tart. hadnagy, Riedl Lajos tüzérezredes, Seydl Jenő alezredes, Sréter István ezredes, Szepessy András százados, Szurmay Sándor altábornagy, Taby Árpád főhadnagy, Ungár Károly hadnagy, Vass-Wiblinger Jakab őrnagy, Weber Győző altábornagy, Willerding Rezső tábornok és Wulff Olaf sorhajóhadnagy.

Jó lesz ezeket a neveket megjegyezni. A rendjelet Mária Terézia azért alapította, hogy az egyén tettejét fokozza, a vitézségben nemes versenyre buzdítson, nagy tettekre és fényes eredményekre lelkesítse a hadsereg minden rendű és rangú tisztjét. Az egyéni tetterő, kockázat, vállalkozás és lángelme jutalma és egyszersmind szimbóluma ez a rendjel, az egyetlen, amely a legdemokratikusabb gondolkodású ember szemében is imponáló és méltó megkülönböztetés. Kár, hogy a polgári erények jutalmazására nem alapítottak ilyen Mária Terézia-rendet.

A MAGYAR RENAISSANCE.

Az a két család, amelyből Hunyadi Mátyásnak Magyarország legdicőségesebb királyának szülei származtak, csak félszázaddal az ő trónralépte előtt emelkedik ki az ismeretlen lét homályából a történeti szereplés világosságába, hogy azután hirtelen ragyogó fényárral sugározza be a hazát és az egész keresztény világot... így kezdi a történetíró Má-

tyás életrajzát, amely a magyar quattrocento leg ragyogóbb fejezete. A magyar renaissance.

A Hunyadiakkal bontakozik ki középkori formáiból a magyar élet. Abból a misztikus homályból, amelyben a középkor embere a maga rajongó hitével, gyermekies elfogultságával és babonáival elvesztette nemcsak a világban való eligazodási képességét, hanem a saját maga szubjektív öntudatát is, hirtelen felbukkannak a nagy egyéniségek, akik – mint az olasz humanisták mondták – maguktól mindent tudnak, mindent elérnek, mindenben diadalmaskodnak, csak akarniok kell. A renaissance embere pedig tud akarni. Ha eddig az egyén beleolvadt a fajba, népbe, pártba, egyházba, testületbe, vagy családba, a feudalizmus hierarchiájába, most minden átmenet nélkül kitépi magát az anyagi és erkölcsi élet összes kötelékeiből és konok egocentrizmussal maga alá gyűr minden kollektív intézményt. A zsoldos katona eszményképe a condottiere, aki nem nyugszik addig, ameddig kardjával vagyont, hatalmat, díszet, halhatatlanságot nem verekszik ki magának, fejedelemségre, koronára és kényuralomra törekszik és leigázza polgártársait, vezértársait, szövetségeseit és ellenfeleit. A Sforza-nemzetiség, a Borgiaék, a Montefeltrok és Gonzagaék, az Esték így jutottak trónra, vagy teremtettek maguknak királyságot.

De nemcsak a fejedelmi személyek és kény urak, hanem a magánosok, kereskedők, bankárok, vállalkozók is roppant vagyonokat harácsolnak össze. Agostino Chigi 1524-ben nyolcszázezer aranyat érő vagyont hagyott hátra, amelyet eszeveszett fényűzései után takarított meg. Bankár volt.

Ez a renaissance-levegő árad be a XV. század

elején Magyarországra s ebben a levegőben tud ki-
virágozni a *Hunyadi-család*, amely *János*-ban, a
hadvezérben és kormányzóban néhány évtized alatt
magyar embernél soha nem látott gazdagságot ér el.
Fiatal korában még egyszerű erdélyi katona; tudomá-
nyos műveltsége fogyatékos, latinul nem tud,
írni is bizonyára csak a nevét tudja. Zsigmond ki-
rály az alsó Dunánál harcol a török ellen; vele van
a királyi udvar egyik katonája: Hunyadi János is,
aki ez alkalommal ismerkedik meg Szilágyi László-
val és egyik leányát feleségül veszi. Itt kez-
dődik el a karrierje. Szilágyi Erzsébetnek
nagy hozománya van, apja és rokonsága ha-
talmas emberek s az ifjú vitéz, aki a családba ke-
rült, homlokán hordja a hivatás és a nagyság jelét.
Maga is igazi renaissance-asszony. Házasságuk
elején takarékoskodik s lehetővé teszi, hogy férje
kölcsonökkal is szolgáljon a királynak; később fe-
jedelmi fénnel veszi körül magát és családját,
mint az ország kormányzójának neje; végül való-
ságos utólérhetetlen fenséggel játssza az anya-
királyné szerepét. Mi sem jellemzi hívebben, – írja
róla Fraknoi – mint a spártai hősökre emlékeztető
mondása, amelyet a felháborodás adott ajkaira,
amikor fiát kevéssel királlyá választatása után már
meg akarták fosztani trónjától: inkább halva lás-
sam a fiamat, mint korona nélkül. Nincs az olasz
renaissancenek olyan fejedelemasszonya, aki felül-
multa volna öntudatosságban, hősiességben és nagyra-
vágásban.

Hunyady János a maga személyében egyesíti
a középkori lovag eszményi tulajdonságait a renaiss-
ance-ember csodálatos energiájával és rettenthetet-
len hősiességével. Temérdek vagon ura lett. Ami-

kor meghalt, hercegi cím ékesítette, egész Európa áhítattal ejtette ki a nevét és az ország egyik legnagyobb, leggazdagabb és leghatalmasabb főura volt. Ilyen szülőknek csak lángeszű és zabolátlan egyéniségű gyermekük lehetett. Nem csoda, hogy amikor a gyermek Mátyást Bécsben börtönörei „magyarok királyának” csúfolták, ezek a szavak törnek ki haragtól reszkető ajkain: „Várjatok, leszek még majd a ti királyotok is.”

Hogy mi lett abból a kis bécsi fogolyból rövid néhány esztendő múlva, azt csakhamar ámulva látta a világ. Mi magyarok, akiknek Mátyásról alkotott fogalmait összekuszálta a róla fenmaradt sok ízetlen anekdota, valójában sokáig nem is ismertük igazi nagyságát. Ma már tudjuk, hogy korának kétségen kívül legnagyobb uralkodója volt és közötté van a tíz legnagyobb fejedelmi lángelmének, akiket a történelem egyáltalán fel tud mutatni. És jegyezzük meg jól: mindent, amit elért, a maga erejéből ért el. Uralkodásának első fele lázadókkal és trónkövetelőkkel való viaskodásban telt el. Házassága szerencsétlen volt. Kora erkölcstelen, léha, közönyös. Európa fejedelmei eleinte lenézték, aztán gyűlölték, irigyelték és félték tőle. Katonai, diplomáciai és uralkodói lángeszé minden ellenfelét meghódította, vagy megalázta. Ő volt az első igaz *modern magyar*, ő a magyar Napoleon.

Hunyadi Mátyást ugyan édesanyja és nagybátyja vagyona, apja legendás nagysága, a Hunyadi-név varázsa ültette a magyar trónra, de elmondhatjuk, hogy a tizennyolc éves Mátyás már a királyválasztás örömmámora után való első esztendőben a saját rendkívüli egyénisége és lángelméje révén tudta azt a trónt magának biz-

tosítani. *Fraknoi* Vilmos írja róla: „Mindenkinek feltűnik az a rokonság, amely Mátyás és I. Napoleon között jelentkezik, mind egyéniségük, mind életpályájuk rendkívülisége tekintetében. Egyik sem tartozik vér szerint ahhoz a fajhoz, melynek dicsőségét képezi. Lelkükben bírták az elemeket, melyeknek kifejlődése nemzetök géniusának személyesítőivé avatta őket. Egyik sem az örökösödés lépcsőjén emelkedett a trónra. Nemzetök akarta őket emelni oda; hogy a válságos helyzetbe jutott hazát a külső támadások ellen megvédjék, a belső felbomlástól megóvják. Mindkettő nagy a harcok mezején. Hatalmas sereget szerveznek, jeles vezéreket nevelnek, diadalokat aratnak, hódításaikkal messzire terjesztik birodalmuk határait. Megalázzák a császárt, bevonulnak székvárosába – mely kettőjükön kívül más idegen hódítót nem látott falai között – és mindamellett szövetségét keresik, leányának keze után vágynak. Világuralmi törekvések töltik be lelküket és sodorják merész vállalkozásokba. S hogy ezekben ne akadályoztassanak, a korlátlan uralkodói hatalom megalapításán fáradoznak. Szellemük a legkivételesebb sokoldalúságot tünteti föl. A közigazgatás, igazságszolgáltatás és pénzügy kérdéseiben alapos tájékozottságukat jelentékeny reformokkal igazolják. A classical kor szellemének és ízlésének utánczói. A tudomány és művészet pártfogói. Fényűzésükkel elhomályosítják a régi dynastiák udvarait. Egyik sem ért hosszú életkort. Mátyás ötvenegyedik, Napoleon ötvenkettedik esztendejében szállott sírba. Egyetlen gyermekére egyik sem hagyta örökségül birodalmát. Amit fegyverükkel szereztek, elveszett; amit lángelméjükkel építettek, összeomlott csakhamar. De

örök értékű kincs gyanánt hagyták nemzetükre ne-
vök fényét, tetteik dicsőségét.”

A hasonlatosságok felsorolását vég nélkül foly-
tathatnánk. Napoleon azt mondta, hogy ő sárból
gyúrta a tábormokait; Mátyás király molnárlegé-
nyekből, egyszerű zsoldoskatonákból, köznemesek-
ből és parasztokból. Magyar Balázsért ő is kiűrtette
volna erszényét, mint Napoleon Neyért. ő is új fő-
nemességet kreált, hogy a régieket: a Báthoryakat,
Nemetújváryakat, Garákat, Cilleyeket, Perényieket,
Széchyeket, Szentgyörgyi grófokat sakkban tartsa
és ellensúlyozza. Körülötte új oligarchia támad,
csupa alulról jött ember, rokon, testőr, zsoldos,
hú katona, udvari ember és püspök, akinek nagy-
apja még a földet túrta, apja még királyi cseléd
volt. A kortársaknak új neveket kellett megtanul-
niuk: Disznósi László, Szobi Péter, Dávidházi Dóczy
Péter, Egervári László, Geréb Mátyás, Lábatlani
András, Kinizsi Pál, Magyar Balázs, Nagy Simon,
Pálóczi László, Székely Jakab és a Szapolyaiak ne-
vét. Püspökeiket is a legalacsonyabb rendből emelte
magas méltóságaikba. *Janus Pannonius* egy dráva-
menti falucskában látott napvilágot, majdnem a
föld porából került Mátyás király barátai közé.
Ernest Zsigmond, a mérhetetlen vagyonú pécsi püs-
pök ősei bankárok, szállítók és tőzsérek voltak,
Szatmári Györgynek, a későbbi primásnak kiske-
reskedők voltak a szülei Kassán. Az egyéniség ér-
vényesülésének talán sohasem volt olyan sima
útja és tág tere, mint Corvinus Mátyás idejében.
A nagy király oly roppant magasságban állott min-
denki fölött, hogy igazi demokrata lehetett; kiskirá-
lyokat teremtett és kiskirályokat zúzott porrá, és
igazi testvéreinek a szántó-vető népet és a hadvise-

lésben fáradozó harcos katonáit tartotta. Akárcsak Napoleon.

Keressünk-e még példákat a magyar történelemből? Felhozhatnánk nem egyet a török háborúk, a Rákóczi-féle felkelés vagy a szabadságharc idejéből. A magyar hadseregben a káplárok mindig tarsolyukban hordták a marsallbotot.

Az egyházzól talán szólanunk sem kell. Ott igazán minden felszentelt pap számíthatott arra, hogy apát, püspök, érsek, vagy akár pápa is lehet. Soha olyan demokratikus intézmény nem volt és nem lesz a földkerekségén, mint a római egyház, amelynek első pápája egy szegény halászmester, legzseniálisabb szervezője egy földhözragadt, kóbor esernyőcsináló volt s nevüket az idők végtelenségéig szent Péter és szent Pál katedrálisai őrzik. A magyar püspöki székekben – valóságos kis fejedelmi trónok – grófok és parasztfiúk egymást váltogatták. Ekkora demokráciát csak a régi görög városállamokban találhatunk.

A MAGYAR PÁPAJELÖLT.

Az 1513-ik évben a világ minden részéből Rómában seregettek össze a katolikus egyház bíbornokai, mert meghalt II. Gyula pápa és új pápát kellett választani. A magyar egyháznak akkor két bíbornoka volt. Az egyik *Bakócz* Tamás (nevét gyakran Bakocs, Bakács, Bakács és Bakolcz alakban is olvashattuk), a második Estei Hippolit, Mátyás király özvegyének, Beatricenak unokaöccse, aki már gyermekkorában esztergomi érsek volt, de későbbjavaldalmazását elcserélte Bakócz Tamás

egri püspökkel. A pápaválasztás idején tehát Bakócz Tamás esztergomi érsek, Magyarország primása volt, eszes, erőszakos, hatalmas, gazdag magyar főpap, igazi renaissance-alak, pazar költekező, gőgös és fékezhetetlen temperamentuma, akárcsak a Medicik, Sforzák, Borgiák vagy Esték. Az 1513-ik évben összeült conclaveban, Róma városában, Itáliában és mindenütt a világon, ahová a pápaválasztás előkészületeinek híre eljutott, senkiről sem beszéltek annyit, mint az esztergomi primásról, a magyar Bakócz Tamásról, aki roppant fénnel jelent meg Rómában és a conclave tagjai között szavazatokat gyűjtött magának, hogy elnyerje a pápai tiarát. Így került Bakócz Tamás a világhíres magyarok közé.

Tamás érsek jól felkészült a római útra. Összerakatta drágaköves, aranyos ruháit és mindenféle ékességeit. Tíz aranyozott, cifra, négylovas szekere volt. Udvarának apraja-nagyját négyféleképpen öltöztette fel. Háromszáz cselédnek bíboros, aranyoszöld bársonyruhát csináltatott; továbbá háromszáz fehér öltözetet; harmadszor háromszáz rendbeli piros és másszínű veresruhát, részint atlaszból, részint bársonyból; negyedszer háromszáz fekete bársonyköntöst, így indult útnak és asztali ezüstjét az asztalhoz való poharakkal egyetemben tíz nagy társzékérre rakatta. Mikor a Tiberishez érkezett, a rómaiak felékesítették a várost, Tamás érsek pedig megparancsolta sáfárjának, hogy elsőben az aranyoszöld bársonyruhákba öltözzék az udvari cselédség. Némelyik ruha gyöngyökkel volt díszítve, a másik drágakövekkel és mind így rendszerint. Midőn az érsek megszállt palotájában, meghagyta szakácsainak, hogy bársony- vagy selyemruhát ölt-

senek, aransüveget és főkötőt tegyenek fejükre. Arany- és ezüstedényekkel díszítettek fel tíz asztalt, meg egy olasz módi hosszú asztalt; huszonöt aranyozott tálcskán hozatta be az ételeket. Az egyik öreg bíbornok így szóla hozzá:

– Mit hozod fel ellenem a gazdagságodat? Nekem annyi pénzem van, hogy Rómának minden utcáját teli tudnám véle szórni.

Felele pedig Tamás:

– Nekem meg annyi ezüstöm van, hogy teljes két esztendő alatt nem tudná pénzzé verni kétszáz pénzverő.

Bakócz Tamás azonban kisebbségben maradt a választáson. Helyette Medici bíbornok lett a pápa, aki X. Leó név alatt uralkodott és Bakócznak odaadta a konstantinápolyi pátriarchaságot. A konstantinápolyi patriarcha rangban közvetlenül a római pápa után következett.

Mindezek után legjobban érdekel bennünket az a kérdés, milyen sorsból emelkedett ki ez a roppant egyéniség, a világ leggazdagabb bíbornokának, a velencei patriarchátusnak, a mindenható kancellárságnak, joggal lehetne mondani, a koronázatlan fejedelemségnek még az olasz renaissance-kényurak előtt is elérhetetlen magaslatára?

Feleljen erre maga Bakócz Tamás. Egy adománylevélből vesszük a következő szavakat, amelynek indoklásául többek közt ezt mondja a mindenható esztergomi érsek: „*Engem, kunyhóból és alacsony családból származottat, egész a bíbornokságig magasztalt fel a Gondviselés.*” Máshol félreérthetetlenül kijelenti, hogy szülei nem nemesek, azaz jobbágyok voltak Szatmárerdődön.

És gondoljuk meg, hogy ennek a szatmárerdői kis jobbágyfiúnak a fejét később kicsinyben múlt, hogy nem a pápai tiara ékesítette. Szédületes diadala ez a korlátokat nem ismerő, rettenthetetlen akaratú egyéniségnek. Igaz, hogy egy Hunyadi Mátyás is szükséges volt ahhoz, hogy a jobbágyfiú egyénisége a maga korlátlan erejében érvényesülhessen.

FRANCIAORSZÁG MAGYAR MARSALLJA.

Parisban, a Szajna balpartján, a Szépművészeti Iskola közelében van a Rue de Verneuil, amelynek 58. számú háza 1763-ban épült és 1923-ban egy Gourmez nevű építész tulajdonába ment át. Az egykor kétemeletes házat tulajdonosa négyemeletesre építette fel és falába márványtáblát illesztett, amely azt hirdeti, hogy ebben a házban egykoron gróf *Bercsényi* László lakott, Franciaország marsallja. Aki elmegy ez előtt a ház előtt, az gondoljon nagy *Bercsényi* Miklós fiának, László grófnak romantikus alakjára és gondoljon a magyar huszárságra, amely világhíres vitézségével és daliás szépségével egész Európát elragadta.

A magyar huszárság megalapítója nem más, mint a nagy *Corvin* Mátyás király. 1532-ben már egy angol nyomtatványban szerepel a huszár név és nemsokára Németországban, Angliában, Portugáliában, Olasz- és Spanyolországban, Németalföldön és Franciaországban is találkozunk a magyar huszárok mintájára, jellegzetes magyar huszárviseltbe öltöztetett, könnyű lovasezredekkel. Mindenütt huszároknak hívják őket. Franciaországban XIII. Lajos és hatalmas minisztere, Richelieu bíbornok tekinthetők a francia huszárság megalapítójának. XIV. Lajos alatt pedig már tizennégy magyar min-

tára szervezett huszárezredről tudunk. A magyar ezredparancsnokok között találjuk Beák Pál, Rátky György, Esterházy Bálint és gróf Bercsényi László nevét s ez utóbbi, aki a Rákóczi-féle emigrációval ment ki Parisba, nemsokára eléri a legnagyobb katonai rangot és Franciaország marsallja lesz, megkapja a legnagyobb francia kitüntetések, végleg megtelepszik Franciaországban, birtokot szerez, meg nősül és tizenkét gyermeket hagy maga után.

Bercsényi, amikor a francia királytól új huszárezred toborzására kapott megbízást, felkereste a bujdosó kuruc tiszteket s Konstantinápolyban és Rodostóban, Rákóczi és Bercsényi környezetéből besorozta a hazájukat vesztett, világhőborló, szegény magyar közhuszárokat. Ebből lett a híres Bercsényi-ezred s az ezredesből előbb az összes francia huszárok felügyelője, majd Franciaország marsallja. A tisztikarban csupa olyan nevet találunk, mintha valamelyik magyar alföldi, vagy dunántúli ezred névlajstromát lapoznók. Álljanak itt ezek a nevek: Apponyi, Benyovszky, Dedinszky, Farkas, Fejérváry, Fogarassy, Kádár, Kállay, Kisfaludy, Lakatos, Palugyai, báró Perényi, Rády, Simonsits, Sólyom, Székely, Ádám, Csepreghy, Telek, Damó, Demeter, Sándory, Szilágyi, Gyöngyössy, Dessewffy, Zay, Bujdosó, Kozáry, Pongrácz, Dániel, Szabados, Kömley, Lándory, Bányay, Baranyay, Dávid, Sárközy, Csáky, Nagy Márton, Vigh István, Fodor, Horváth, Kerekes, Fáy, Szombathelyi, Dévay, Hollóssy, Haj da, stb.

íme, egy csomó magyar név, magyar egyéniség, magyar karrier, Európa nyugati szélén, XV. Lajos birodalmában. És ott is eléri az elérhető legmagasabb rangokat. Ráttkay György, Esterházy Bálint,

Dessewffy Károly, Bercsényi Ferenc, Polereczky Mátyás és Tóth András a brigadérosi és tábornoki rangig küzdik fel magukat lángeszű vezérük: gróf Bercsényi László alatt, aki megkapja a francia hadsereg elképzelhető legmagasabb rangját.

Beszélhetnénk még Deák Pál, Dunay báró, Palugyay, Almássy ezredeseiről, Bezerédj és Szögyény, Balogh, Fábry, Pottyondy, Ghéczy, Bánóczy huszárkapitányokról, akik már a XVII. század közepén Franciaországnak ajánlották fel kardjukat és katonai tehetségüket és maguk iránt bámulatot keltenek az akkori hadjáratokban.

Bercsényi tüneményes katonai pályafutása és haditettei a történelem lapjaira valók. Minket inkább romantikus egyénisége érdekel és az a világhír, amelyet az örökösödési háborúban, a hétéves háborúban, XV. Lajos udvarában és Szaniszló lengyel királlyal kapcsolatos vállalkozásaiban szerzett magának.

Bercsényi László, mint Rákóczi fővezérének, nagy Bercsényi Miklósnak fia, természetesen száműzetésben élt Franciaországban és csak 1757-ben kap a bécsi udvartól kegyelmet. Bercsényi a hűségesköt 1760 október 9-én teszi le Mária Terézia magyar királynő kezébe, ám ezután is francia szolgálatban marad és a francia királyi család elhalmozza őt szeretetének minden jelével, őt küldik Bécsbe József főherceg és Pármai Izabella esküvője alkalmával Mária Terézia és a fiatal pár üdvözlésére., 1760-ban. A bécsi udvar Franciaország uralkodójának követét megillető fénnel fogadta, Mária Terézia ki is állította neki a kegyelemlevelet, elismerte magyar mágának, de családi birtokait, amelyek vagy negyvenezer holdat tettek ki, sohasem adta vissza és az

öreg marsallt üres kézzel engedte vissza Franciaországba.

Bercsényi László nem is látta többé hazáját. Franciaországban maradt, visszavonult birtokára, Luzancyba és ott élt élete végéig nagyszámú családjával. Házassága is éppoly regényes volt, mint az élete. Egy francia pap emlékiratai szerint Bercsényi Thionvilleben megismerkedett egy szállodai szobaleánnyal s annyira megtetszett neki a csinos, magas, jótermetű és élénk vérmérsékletű leány, hogy nem tekintve családjá állását és rangját, elvitte magával birtokára és házasságot ígért neki, ha fiúval ajándékozta meg őt. Be is váltotta a szavát. Fiának születése után az egyszerű parasztleányt törvényes hitvesévé tette s együtt élt vele annak 1766-ban bekövetkezett haláláig. Feleségét Wiet-Girard Annának hívták. Annáról az utókor mindenféle pletykát jegyzett fel, de az igazság az, hogy Bercsényiné nemcsak testi szépségével, hanem lelki tulajdonságaival is megállta helyét Szaniszló király udvarában, valamint a luzancy-i kastélyban, ahol Bercsényiék rangjukhoz méltóan fényes életet éltek. Itt sokszor vendégül látták Szaniszló lengyel királyt és Mária lengyel királynőt is. Bercsényinek nagy családja volt s emellett még örökbe fogadta Esterházy Antal táborszer-nagy fiát is, amikor az apa, Rákóczinak legbizalmasabb embere, rodostói száműzetésébe követte a fejedelmet.

A DARDANELLÁK HŐSE.

A világháború alatt, a török-magyar fegyverbarátság legmozgalmasabb napjaiban, amikor Budapesten a török félhold javára éppúgy gyűjtöttünk,

mint Konstantinápolyban gyűjtöttek a magyar Vöröskereszt Egyesületnek, megjelent egy könyv, ezzel a címmel: *Báró Tóth Ferenc, a Dardanellák megerősítője*, írta: Palóczy Edgár. A szerző többek között ezt írja a könyv előszavában:

„Több, mint egy évszázada immár, hogy jeltelen sírban porladoznak báró *Tóth* Ferenc hamvai a vas-megyei Tárca elfelejtett régi temetőjének helyén lévő sírjában. Neve nem a feledés számára való. A vitéz török hadseregnek egyik első újjászervezője volt báró *Tóth* Ferenc, aki a XVIII. század végén megalapította a török haderő tüzérségét és műszaki csapatait s lerakta azon erődítmények alapfalait, amelyekért most eredménytelen ádáz tusát folytatnak az antant hadai a Dardanelláknál. Vájjon gondolt-e báró *Tóth* Ferenc arra, hogy egykor majd francia hajóhad fogja tűz alá venni azokat az erődöket, amelyeket ő a francia király engedelmével emelt és erősített meg, az akkori haditechnika minden vívmányával az orosz támadás feltartóztatására, a magas porta védelmére¹? Vájjon sejtette-e, hogy alig egy évszázad multával harcizajtól lesz hangos a Szezi csatorna is, amelynek szükségességét ő hangoztatta először a magas portán, eszméjét pedig emlékirataiban örökítette meg a jövő kor számára.”

Ez a *Tóth* Ferenc egyike azon világhíró magyaroknak, akik híres nevet vívtak ki maguknak idegen udvarokban és idegen népeknél és akiknek kalandos élete ragyogó színekkel festi a nagy magyar tragédiák után következő emigrációk történelmi szerepét. Apja, *Tóth* András, *Mikes* Kelemen nemes apród-társa volt, aki később a *Bercsényi*-huszárok élén fél

Európa harctereit végigverekedte s a Rákóczi-emigrációval került ki Franciaországba. Fia, Ferenc is beáll a francia király hadseregébe, otthonossá lesz a versaillesi udvar ragyogó légkörében, de emellett, mint hadseregújjászervező, író, diplomata és utazó, megkapja a francia báróságot s a francia kormány megbízásából Konstantinápolyban a török hadsereg tanácsadója és a Bosporus erődítményeinek építője lesz. 1767-ben a krími tatár khán udvarában követ. 1770-ben ő védi a Dardanellákat a közeledő orosz hajóhad ellen, majd a háború befejeztével új erődökkel és ütegekkel úgy megerősíti a tengerszorost, hogy azt egész a világháborúig bevehetetlennek tartották. Ezután Kis-Ázsiában és Egyiptomban találjuk őt, mint egyikét azoknak a magyaroknak, akik elsőnek jártak Afrikában és elsőnek tanulmányozták Egyiptom világgazdasági és nemzetközi politikai jelentőségét. Hogy milyen kaliberű ember volt Tóth Ferenc, bizonyítja az, hogy ő már akkor felismerte azt a roppant nagy fontosságot, amelyet a szuezi földszoros átvágása jelentene az európai politika számára. Érdekes, hogy utána majdnem száz esztendővel ismét egy magyar ember, Türr István gondol a szuezi csatorna megvalósítására.

Báró Tóth Ferenc összesen tizenhét hónapot töltött távol Franciaországtól s ez idő alatt nemcsak Törökországot és Egyiptomot, de Palesztinát, a görög szigeteket, Tripoliszt és Tuniszt is bejárta. Közben feldolgozza úti élményeit és leveleket ír a francia tengerészeti miniszternek a kelet-francia telepek kereskedelmi, közgazdasági, közegészségügyi ügyesbajos dolgairól. Tuniszból egyenesen Parisba siet, ahol folytathatná ugyan diplomáciai pályafutását, de annak ellére, hogy még mindössze csak negyvenöt

éves, nyugalomra vágyik, vidéken letelepszik és emlékiratain dolgozik. Életének erről a korszakáról, vagyis az 1778-i év után következő hat esztendőről csak egyetlen adatunk van, mégpedig az, hogy XVI. Lajos francia marsallá lépteti elő, amely a legnagyobb katonai rang s amelyet kivüle csak egyetlen magyar ember, gróf Bercsényi László viselt.

A nyugalomban és irodalmi munkásságban eltöltött hat esztendő után, amely idő alatt egész Franciaország megismeri és tisztelettel emlegeti magyar származású marsalljának nevét, XVI. Lajos uralkodása alatt újra szolgálatba lép és Douai város parancsnokává lesz. De három esztendő múlva már vége a gyűlölt Bourbonok uralmának, kitör a forradalom, báró Tóth menekülhetne, de ehelyett Parisba siet, hogy királyának és leánygyermekének védelmére lehessen. A párisi események hatása alatt azonban ő is kénytelen elhagyni Franciaországot és Svájcba költözik, míg leányai Hollandiában találnak oltalmat. Svájcban találkozik egy hasonlóképen kitűnő és tudományos képzettségű magyar mágnással, gróf Batthyány Tóddal, aki valósággal Széchenyre emlékeztető szellem, utazó, természettudós, író és mechanikus, aki már akkor a gőzhajó konstrukcióján töpreng, amikor Fulton még csak huszonöt éves ifjú volt és még harminchárom évig kell várnia a világnak, hogy az első gőzzel hajtott hajó meginduljon. Báró Tóth és gróf Batthyány hamar jóbarátok lesznek és a magyar mágnás meghívja magához társai birtokára a francia bárót, a Szt. Lajos-rend lovagját, XVI. Lajos tábornagyát. A hazatérés nem ment könnyen. A bécsi udvar nehezen adott kegyelmet az emigránsnak, de II. Ferenc 1793-ban végül visszaadja neki magyar nemességét, ama reverzális

ellenében, amelyben örökre lemond rodostói száműzetésében meghalt édesapja egykori birtokairól.

Báró Tóth Ferenc 1793 februárjában tért vissza Magyarországra s itt Vas-megyében grófi barátja birtokán saját tervei szerint házat épít magának, amely sok szobából áll, mindegyik szoba valamiféle mesterségnek szánva, pincéje pedig kémiai laboratóriumnak berendezve. Itt már nem báró Tóth Ferenc, a marsall, hanem Tóth Ferenc, a magyar ezermester lakik, akit a gróf és felesége gyakran felkeresnek. De nem sokáig búvárkodhatott ezen az idillikus helyen. Még abban az esztendőben, 1793 szeptember 24-én befejezte a mozgalmas és világhíres életét, ugyanazon a napon, amikor ifjabbik leánya Hágában házasságra lépett gróf La Roche-foucauld-dal, aki később herceggé lett.

A LEGVITÉZEBB HUSZÁR.

Báró Vitézvári Simonyi József a XVIII. és XIX. század fordulóján, a romantikus napóleoni időkben körülbelül ugyanazt jelenti az osztrák császári hadseregben, mint a franciáknál Napoleon csodálatos pályájú marsalljai: jelenti a haláltmegvető katonai bátorságot, a fékezhetetlen temperamentumot, a hadviselésben való ösztönös és vad zsenialitást, de mivel magyar volt, el kellett buknia és bukását egyformán okozták bűnei és hősi erényei.

Nálunk magyaroknál népies hős lett belőle, bevonult a magyar mithológiába és a magyar huszárság hírnevét ép olyan nagy mértékben növelte, mint gróf *Bercsényi* László vagy *Hadik* öbester és egyfor-

mán legendás alakja lett az osztrák, magyar, porosz és lengyel katonai történetnek.

Született 1771-ben, atyja mészárosmester volt. Tízennyolc éves korában Pancsova mellett, a törökök ellen való táborozás alatt esett át a tűzkeresztségen, majd részt vett a napóleoni háborúban s első hőstettét 1796-ban mint őrmester vitte véghez. A következő évben már tiszti rangot kapott és harmincéves korában a Mária Terézia-rend tulajdonosa lett, amelynek alapján 1804-ben bárói rangra emelkedett. Az 1809-ben újra kitört háborúskodás, amely kisebb-nagyobb megszakításokkal Napoleon bukásáig tartott, vitéz Simonyi ezredesnek számtalan alkalmat adott, hogy magát a legveszedelmesebb helyzetekben újra kitüntesse. Olyan nagy hírnévre tett szert nemcsak a saját hadseregében, hanem az ellenségénél is, hogy a franciák babonás félelemmel ejtették ki a nevét. Részt vett a lipcei csatában, golyót kapott a mellébe, de azt a zsebében lévő tárca felfogta. 1813-ban Franciaországban portyázott, megközelítette Páris és tábort vert Fontainebleauban, a király palotakertje mellett, maga pedig bevonult a kastélyba, ahonnan előtte való éjjel kiszöktették a fogoly VII. Pius pápát. Ott, mint győztes hadvezér, otthonosan berendezkedett. A palota kormányzója felnyitotta előtte Napoleon császár, valamint a császárné lakosztályait, majd a trónterembe vezette, amelyet Simonyi a tisztikar társaságában egy darabig csendes nézegetett. Ekkor következett el azután az a híres jelenet, amelyből a katonai magyar népmondák egyik legbájosabb anekdotája született meg. Az óbestert nagyon bosszantotta a palota kormányzójának szertartásos és gúnyos gögje, ennél fogva elhatározta magában, hogy a franciákat

amúgy huszárosán meg fogja alázni. Csákóját fejébe tette, beült a császári trónszékbe s a környezetében lévő tisztjeit köröskörül leültette a gazdagon kivarrótt bársonyszékekre. Akkor rövid tájtékipáját tarsolyából kibúván, rágyújtott s a többivel együtt kedélyesen pöfékelt a kurta pipából.

Ezzel egyidejűleg azonban megmutatta, azt is, hogy a magyar katona lovagias és becsületes és sohasem vetemedik rablásra meg fosztogatásra. Az arany- és ezüstékességekből semmit se vitt el, csak a könyvtárból néhány katonailag fontos térképet és vagy százhusz válogatott vadászfegyvert, hogy a franciák a megszállott huszárság ellen ne használhassák. A királyi nyaralóban töltött táborozás szakadatlan multság és számtalan gáláns kaland közepette telt el, az óbester bálokat adott s a franciák tiszteletére maga és tisztjei megtanulták a quadrillet, még pedig oly tökéletességgel és olyan gráciával, hogy a jelenlevő főuraknak és dámáknak szemük-szájuk elállott csodálkozásukban.

A napóleoni háborúk után egy ideig Bécsben, majd Nagyváradon állomásozott. Huszárjai Bécsben is nagy feltűnést keltettek és se szeri, se száma az üde és bájos kalandoknak, amelyek Simonyi óbester és huszárjai nevét oly emlékezetessé tették. A tünevényes katonai pályafutásnak 1828-ban egyszerre vége szakadt. A hőst felfüggesztették az ezredparancsnokságtól és vizsgálatot indítottak ellene. Négy évig húzódott ez az ügy s a végén elvesztette rangját, érdemjeleit, minden méltóságát és ezenkívül több évi várfogságot kapott. Máig sem tudja senki, hogy mi volt a vétke.

Simonyi óbesterből eposzi alak, a magyar népköltészet hőse lett, azért foglalkoztunk életének anekdotikus és mithikus oldalával is. A magyar lélek megérezte, hogy ez az az ember, aki jó és rossz tulajdonságaival, odysseusi kalandjaival, a Volga menti lovasra emlékeztető vad és romantikus hősiességével legkifejezöbben jelenti a népies katonai hőst, aki közlegényi tarsolyában hordja a marsallbotot, de marsallkorában is megmarad a puszták, a mezők, a ménesek, a délibábos rónák magyarjának. A magyar hadtörténet számtalan hasonló nevet jegyzett fel az egyszerű közhuszárok, káplárok és őrmesterek tízezrei közül, akik olyan tetteket vittek véghez, mint Homeros hősei; nem mindegyikből lett tiszt és a Mária Terézia-rend lovagja, mint *Plächel* Antal, a pécsi születésű dragonyos-főhadnagy, aki nem sokkal állt Simonyi mögött vitézi tettekben és kitüntetésekben, aki a legénységi sorban szintén megkapta az arany vitézségi érmet és főhadnagy korában szintén lovagja lett a Mária Terézia-rendnek, de mindegyik hőse lehetne bármely vitézi nép mithológiájának. A napóleoni háborúkból például feljegyezték *Kordás* Mihály, Jász-Kun-Hajdú inszurrekciós huszár nevét, aki a drezdai csatában az egyéni vakmerőségnek szinte emberfeletti példáit mutatta.

Laibachhoz közel, a Wippach folyócska völgyében talán még ma is áll egy magyar közhuszár, *Rostás* Pál márványemléke, amelyen ezek a szavak olvashatók: Rostás Pál, a es. kir. V. huszárezred közhuszárja, aki 1813 október 3-án négy társával a hátráló ellenfél állását kikémlelvén, annak utócsapatát bátor elhatározással megtámadta, hatvan gyalog és hét lovas ellenségtől körülveve, Leonidas

ként egy negyed órán át küzdött, amíg harminc lövés kiontotta fejedelméért és hazájáért áldozott hősi életét. A trójai hősök katonái között voltak öreg, harcedzett veteránok, akik bibliai kort érvén el, még együtt verekedtek a görögség virágaival. A római császárok legkitűnőbb katonái is a veteránok voltak, akik közül csak a legnagyobb veszedelem idején küldték harcba a triáriusokat. Napóleonnak is voltak vén harcosai, akik a császár vagy a marsallok körül, mint valami földöntúli, lények, szinte a halhatatlanságot képviselték. De talán a világ egy hadseregének sincs olyan agg hőse, mint a magyaroknak *Skultéty* László huszársászlótartó „a világ legöregebb katonája” személyében. Ez a veterán huszár 1738-ban született Barosházán, 1832-ben halt meg Ujaradon, tehát kilencvenöt évet élt és nyolcvanegy esztendeig teljesített tényleges katonai szolgálatot. Végigharcolta az 1756-63., 1778-1779., 1788-1790., 1792-1800., 1805-1809. és 1813-1815-iki hadjáratokat, tehát közel nyolcvanéves korában még csatákban vett részt és az ellenség előtt rettenthetetlen és félelmes volt. A hadseregben a katonai erények mintaképének tisztelték és külön kis könyvet adtak ki, amelyben megírták élettörténetét. Arad városa díszes emléket állított a patriarcha-korú magyar huszár sírja fölé. Vég nélkül folytathatnók ezt a névsort. Aki megírná a magyar Iliast, ezrével találna hozzá a trójai hősökhez hasonló magyar katonákat. Napoleon is, Nagy Frigyes is bámulta ezeket a legendás erejű és legendás bátorságú harcosokat és nem csoda, hogy a külföldi fejedelmek lovasságuk elitjét vagy magyar huszárokból válogatták össze, vagy legalább is a huszár névvel díszítették fel.

NAGY FRIGYES HUSZÁRJAI.

Ahogy a Rákóczi-féle felkelés után a francia hadseregben, úgy a hétéves háború után Nagy Frigyes hadseregében játszanak előkelő szerepet a magyar huszártisztek. Nagy Frigyes nem hiába volt korának legnagyobb katonai lángelméje, nem hiába fejlesztette lovasságát az elképzelt legmagasabb tökélyre, mint katonának, mint hadvezérnek, mint uralkodónak múlhatatlanul szüksége volt a magyar lovasvirtusra és a magyar huszárság gyönyörű attrakciójára. Volt neki fekete, fehér, barna, világoskék, sötétkék, sárga és zöld atillás huszárezrede, szörmekucsmával, tollforgóskalp aggal, szárnyas süveggel és cukorsüvegformájú csákókkal. Szemre és hadi értékre nézve páratlan csapatok. Zieten, korának leghíresebb porosz lovasvezére, magyar ember, *Baranyay* alezredes mellett tanulta a hadiszolgálatot. Voltak ezredek, például a *Halász* Zsigmondé, amelyek egészen magyarokból álltak.

A porosz szolgálatba lépett magyar huszártisztek közül *Werner* Pál altábornagy neve tündöklék legfényesebben az európai hadviselés történetében. Csodálatos, hogy ennek a derék magyar embernek a nevét, aki már tizenhat éves korában kezdte a katonáskodást, alig ismeri valaki mostanában. Elfelejtették őt, aminthogy elfelejtették Mária Terézia hadseregében, ahol, akárcsak Széchenyi Istvánt, negyvenhárom éves korában, huszonhét évi kitűnő szolgálat után otffelejtették a kapitányok között. E miatt sértődött meg *Werner*, e miatt hagyta ott az osztrák hadsereget s ennek köszönhetette tüneményes porosz karrierjét. Előmenetele Nagy Frigyes had-

seregében annál szédítőbb gyorsasággal ívelt felfelé egész az altábornagy sági g. Werner, aki negyvenhárom éves korában még csak kapitány a császári hadseregben, ötven esztendő fővel már Nagy Frigyes tábornoka. Nemcsak hírt, rangot, kitüntetéseket, de birtokot és nagy vagyont is szerzett a poroszoknál és hetvennyolc éves korában idegenben, saját pompás uradalmán halt meg.

Nagy Frigyesnek alig volt tábornoka, akit annyira szeretett és becsült volna, mint őt. Hálás volt neki, hogy az 1757-i prágai csata után ő biztosította a porosz hadsereg visszavonulását; hogy az oroszok és svédek által ostromolt Kolberg várát felmentette, úgy, hogy az ellenség félbeszakította az ostromot, veszendőbe hagyta ágyúit s hajókra menekülve elvitorlázott. Ezután győzelmet győzelemre halmozott. Megverte a svédeket Wetznownál, Pasewalknál és Tribseenél, majd visszaszorította az oroszokat, Pomerániában és Felsősziléziában pedig gyalogságból, lovasságból és tüzérségből álló különítményével pusztította az ellenséget.

Werner azonban nem volt az egyetlen, aki a porosz hadseregben nagy rangot és dicsőséget szerzett magának. Dabasi *Halász* Zsigmond az ezredességig vitte, parancsnoka volt a porosz hetes vörös huszároknak és harminckét tisztjével és ezerhetvenhat huszárjával 1745-ben, huszonhét esztendő korában, neki köszönhették a poroszok a strigai győzelmet. Ebben a csatában olyan hőstettet vitt véghez, amelyért, ha a császári hadseregben harcol, bizonyára megkapja a Mária Terézia-rendet. Parancs nélkül, hirtelen hősi elhatározással, az egyéni kezdeményezés lendületével rohanta meg huszárjaival a szászokat, leszállt a lóról, megrohmozta a tüzér-

sége-t, ágyúit elvette, megfordította és a/okkal lötte a szász csapatokat.

Meg kell említeni *Ruesch* József Tivadar báró nevét is, aki tábornok volt Nagy Frigyes hadseregében. Huszár volt ő is; a második sziléziai háborúban, a hohenzollerni csata után Nagy Frigyes átölelte Ruescht és sajátkezüleg akasztotta nyakába a legnagyobb katonai érdemrendet. Báróvá is Nagy Frigyes nevezte ki. 1762-ben megvált a hadseregtől s mint kisbirtokos fejezte be életét.

Porosz huszárezredet vezényelt még *Székely* Mihály erdélyi származású huszártiszt, aki a tábornokságig vitte, *Kőszeghy* Ferenc Károly, aki 1744-től fogva minden háborúban részt vett, ezredes és ezredparancsnok volt és 1758-ban megkapta a legmagasabb porosz katonai kitüntetést, a pour le Mérite rendjelet.

MAGYAROK AZ OLASZ SZABADSÁGÉRT.

Budapesten 1908 május 3-án hajnali egy órakor meghalt egy magyar ember, aki három ország dicsősége volt: Magyarorszáé, Itáliáé és Angliáé, aki bizalmas politikai összeköttetésben és barátságban volt Viktor Emanuellel, Garibaldival, Cavourral, III. Napóleonnal, áki közről ismerte Bismarckot, aki francia, olasz, magyar és német lapokban az egész világnak beszélt s akinek a hangját mindig az egész világ meghallotta. Valóban nemzetközi tekintély; diplomáciában, politikában, gazdasági és pénzügyi világvállalatokban vezérférfit, szárazföldek és tengerek hőse, egy budapesti szállodában halt meg *Türr* István tábornok, szabadsághős, Kossuth Lajos és Garibaldi benső barátja. Életrajzi

adatait lexikális rövidséggel a következőkben foglalhatjuk össze:

Türr István olasz királyi altábornagy, a magyar emigráció egyik vezéralakja született Baján 1825 augusztus 11-én, meghalt Budapesten 1908 május 3-án. Önként beállott az 52. gyalogezredbe s már hadnagy volt, amikor ezredével együtt 1848-ban az olasz forradalom, ellen mozgósították. Türr 1849 január 19-én átszökött a piemontiakhoz, majd az olasz forradalom bukása után résztvett a badeni felkelésben és ezredessé lépett elő. Ezután Svájcban élt. A krími háború kitörésekor angol szolgálatba lépett. 1855-ben az osztrákok elfogták s haditörvényszék elé állították, azonban Viktória angol királyné közbenjárására kegyelmet kapott. 1856-ban a cserkeszek oldalán harcolt az oroszok ellen, 1859-ben az olaszok kötelékében az osztrákok ellen, majd Garibaldi oldalán 1860 május 6-án résztvett a marsalai ezer vállalkozásában s érdemeiért Garibaldi tábornokká s Nápoly kormányzójává, majd altábornaggyá nevezte ki. A hadjárat után az olasz kormány átvette szolgálatába s II. Viktor Emánuel szárnysegéde lett. 1861 szeptember 10-én nőül vette III. Napoleon unokahúgát, Bonaparte Adél hercegnőt. 1866-ban Belgrádban egy magyar légió felszerelésével foglalkozott. A kiegyezés után amnesztiát kapott s élénk részt vett az ország közművelődési és gazdasági életében.

Elnöke lesz a Ferenc-csatorna Társaságnak, angol tőkepénzeseket szerez, akik vagy tizennyolcmillió forinttal főrésztvényesei lesznek a vállalatnak. Egyidejűleg azzal a gondolattal is foglalkozik, hogy a Dunát hajózható csatornával bevezeti az Adriai-tengerbe, majd engedélyt kér egy Arad városától Hódmezővásárhelyig húzódó csatorna előmunkála-

taira. Miután a Ferenc-csatorna hálózat kiépült, érintkezésbe lépett Lesseps Ferdinánddal a Panama-csatorna megalkotása érdekében. A francia terv ugyan megbukott, de az amerikai tőke megvalósította a Panama-csatornát. Türr tábornok ezután 1881-ben engedélyt kapott a Korinthusi-csatorna létesítésére. Türr tábornok magyar mérnökökkel készíttette el a Korinthusi-csatorna tervét és Parisban harmincmillió frankkal részvénytársaságot alapított a csatorna megalkotására. A csatorna építését magyar vállalkozók 1882-ben kezdték el és 1893-ban kész volt a nagy mű.

Türr István nemcsak közéleti munkásságában, hanem magánéletével is belekapcsolódott a nemzetközi világ legmagasabb köreibe. Felesége: Bonaparte Wyse Adelina, Lucien Bonaparténak, Nagy Napoleon császár öccsének unokája volt s így rokonságba jutott III. Napóleonnal. Ez lehetővé tette, hogy Parisban fényes lakást rendezzen be és nagy háztartást vezessen. Felesége a második császárság egyik ünnepezt szépsége volt. De nagy házat vitt Nizzában is és otthon volt Londonban, Berlinben, Turinban, Florenceben, Nápolyban és Bukaresten is.

Élete utolsó szakában viszonyai megromlottak, budapesti lakását még a kilencvenes években feladta s attól kezdve egy nagy dunaparti szállodában lakott, ha Budapestre jött. Legjobb barátai közé tartozott a magyarok közül Jókai Mór és Munkácsy Mihály.

Jókai mondta egyszer róla, hogy Franciaország, Olaszország és Görögország éppúgy hazája volt neki, mint Magyarország. *Mégis az egész világ tudta, hogy magyar.* Amikor meghalt, egész Európa szeme Magyarországra felé tekintett. Az egyszerű bajai vas-

kereskedő fiából császárok és királyok rokona és barátja lett és nem volt európai államfő, aki fel ne díszítette volna mellét nagykeresztek csillagjaival és szalagjaival. Magyarországon a nép adta meg neki a legnagyobb kitüntetést, mert nevét *Kossuthéval* és *Garibaldiéval* kapcsolatban nóták örökítették meg. A világhíres ember népies hős lett abban az országban, ahol napvilágot látott s amelynek annyi dicsőséget szerzett legendás alakjával.

Türr tábornok, bár a legnagyobb, de csak egy volt azok között a magyarok között, akik az olasz szabadságharcban karriert csináltak. Az Ausztria zsarnoksága alól való szabadulás vágya egymás felé terelte a magyar és az olasz nép lelkét. A magyar szabadságharcban báró *Monti* Sándor alezredes vezetése alatt olasz légió küzdött, az olasz Garibaldi hadseregében pedig magyar légió ontotta vérért a közös célért: a szabadságért. Az olasz légió vezérei *Klapka* és *Perczel* Móric tábornokok voltak, a tisztek közül jegyezzük meg magunknak *Ihász* Dániel, *Kiss* Miklós, *Teleky* Sándor, *Figyelmessy* Fülöp, *Éber* Ferdinánd ezredesek, *Tüköry* Lajos őrnagy, *Mogyoródy* Adolf, *Veress* Sándor, *Mihálovits* László századosok, *Jávorka* József, *Hodhorszky* Ernő, *Markó* András és *Nagy* Károly hadnagyok nevét. *Javarészt* huszárok voltak. A kápuai csatában ők mentették meg Türr hadosztályát s ezzel magát a Garibaldi-féle hadsereget. Akkor mondták róluk az olaszok: A magyar huszárok méltán megérdemlik a világ legjobb lovasainak hírét. A gyalogság is kitett magáért. Róluk mondta maga Garibaldi: Szép látvány volt, amikor a magyar veteránok olyan fegyelmezett nyugodtsággal mentek tűzbe, mintha a gyakorlótéren volnának. Jórészt az ő rettenthe-

tétlen bátorságuknak köszönhetjük, hogy az ellenséget fel tudtuk tartóztatni.

Előbb említettük *Teleki* Sándor gróf nevét. Ennél a névnél meg kell állanunk egy pillanatra. Katona, író, világljáró magyar. Petőfi és Hugo Victor barátja, a negyvennyolcas idők egyik leg-tiszteletreméltóbb alakja, igazi polgár és igazi főúr egyszemélyben, hős és esztéta, bármely nemzet büszke lehetne rá, mint a legszebb emberi és hazafiúi egyéniségek egyikére. Gyermekkorában Tán-csits Mihály volt a nevelője, majd főúr létére Marosvásárhelyen letévén az ügyvédi vizsgát, családi szokás szerint Németországba ment egyetemi tanulmányokra; Berlinben, Jénában, Halléban. Boroszlóban hallgatott előadásokat. 1841-ben meg ismerkedvén Lichnovski Félix herceggel, aki Spanyolországban karlista tábornok lett, beállt ő is a karlista seregbe; Barcelonában elfogták és csak Lesseps Ferdinánd, a híres mérnök, akkor francia konzul szabadította meg az agyonlövetéstől. Franciaországból Berlinbe ment tanulmányai folytatására s megismerkedvén Liszttel, ennek társaságában Oroszországba, azután Parisba ment. Lelkes barátja lett Petőfinek is, aki mézesheteit az ő koltói kastélyában töltötte. A szabadságharcban mint kővári kapitány csapatot vitt Erdélybe, majd Bem oldalán, aki őrnaggyá, majd ezredessé nevezte ki, végigharcolta az erdélyi hadjáratot. A világosi fegyverletétel után az aradi várba zárták, de megszökött és sikerült Konstantinápolyba jutnia. Ezalatt az osztrák haditörvényszék elvette birtokát s in effigie felakasztatta. Konstantinápolyból Parisba ment, de III, Napoleon államcsínje után mint republikánust kiűzték, mire Londonba, majd Jersey

szigetre ment, ahol Hugo Victorral kötött barátságot. 1859-60-ban Garibaldi csapatában harcolt vitézül. 1867-ben véget ért száműzetése, visszanyerte vagonját és attól fogva Magyarországon élt.

LINCOLN ÁBRAHÁM MAGYARJAI.

Ha egyéni és katonai karierről van szó, nem szabad elfelejteni egy szegény újságíró nevét, aki huszonhárom esztendő korában résztvett a magyar szabadságharcban, a világosi fegyverletétel után kibújdosott Londonba, majd Amerikába s ott cikkek írogatásával kereste mindennapi kenyerét. *Stahel* (Számwald) Gyulának hívják őt, az óhazában már el is felejtették, de az Egyesült Államok hadi történetében mint *Lincoln* egyik legkitűnőbb tábornoka, halhatatlanná tette a nevét.

Katonai pályáját azzal kezdte, hogy az észak-amerikai polgárháborúban németekből és magyarokból puskás különítményt szervezett, amelyet előbb mint alezredes, később mint ezredes vezetett a hadjáratban. Már az 1861-iki csatákban olyan sikeresen harcolt, hogy a nagy Lincoln Ábrahám személyesen megdicsérte őt, néhány hónap múlva kinevezte dandárparancsnokká. Később, mint altábornagy, egy lovashadosztály élén vezérkedett és több ízben megverte a délieket. Életírója elmondja, hogy Piedmond mellett, amikor három ezredét személyesen vezette rohamra, balkarján súlyosan megsebesült. Hunter tábornok, a fővezér mélyen megindulva fejezte ki sajnálkozását a veszteség felett, annál is inkább, mert szüksége lett volna rá, hogy átvegye a szorult helyzetben lévő jobbszárny parancsnokságát. *Stahel* Gyulába a becsvágy új lelket öntött, be-

kötöztette sebé, lovára emeltette magát és kijelentette, hogy a támadást így, sebesülten is ő fogja vezetni. Meg is tette. Ezért a hősiességért a legnagyobb amerikai katonai kitüntetéssel, a medal of honourral díszítették.

Sebe miatt azonban le kellett mondania a fegyveres szolgálatról s ezért Lincoln elnök a főhaditörvényszék elnökévé nevezte ki őt. Nem szakadt meg a karrierje a polgárháború dicsőséges befejeztével sem. Évekig képviselte új hazáját, mint konzul Japánban s ebben a minőségében is derekas szolgálatot tett az Egyesült Államoknak. Meghalt 1912-ben s az Unió kormánya nagy katonai pompával temettette el oda, ahol az Egyesült Államok hősei pihennek: az arlingtoni nemzeti temetőbe.

Stahel után a legmagasabb rangot *Asbóth* Sándor tábornok érte el az Egyesült Államok hadseregében. *Asbóth* Sándor vezérkari főnöke volt a Nyugatamerikában harcoló csapatoknak. A háború végén elérte a tábornoki fokot, aztán mint az Egyesült Államok argentinai követe halt meg 1868-ban. Vezérkarában voltak a következő magyar tisztek: *Fiala T. János* ezredes, mérnökkari főnök, *Vágner Gusztáv* ezredes tüzérségi parancsnok, *Zágonyi Károly* őrnagy, a testőr csapat parancsnoka, *Alber Anzelm* ezredes, *Haskell Leonidás* és *Reményffy József* századosok, mint hadsegédek.

OLYMPIA.

Az egyik oldalon legalább nyolcszázmillió ember áll, a másik oldalon tizenkétmillió – a legjobb esetben. Mindegyik oldalon kiválogatják a legderekabakat; mérkőzzenek meg és derüljön ki, hogy ki-

csoda köztük a legjobb? Mintha csak a klasszikus ókor, vagy a keresztes háborúk idejéből való legendát olvasnám. Az ellenfelek mindegyike kiküldött egy-egy bajvívó hőst; kettejük párviadala döntse el az ütközet sorsát. Kicsinyben ez történik az egyéni élet minden vonalán; bárhova teszed lábadat, mindenütt találkozol valakivel, aki utadat állja. Meg kell mérkőznöd vele. Nem arról van szó, hogy az egyik pusztuljon el, hanem arról, hogy ki legyen felül; kié legyen az elsőség, ki parancsoljon és ki engedelmessédjék? Sort-állásról van szó, és arról, hogy ki kapja a legjobb falatokat és kinek kell várakoznia, míg a többi kielégül? A természetben is egyén áll egyén ellen. A fenyőerdőkben élet-halál versengés folyik azért, hogy melyik törzs nőjön a legmagasabbra, mert az kapja a legtöbb napfényt és a legtöbb meleget.

Amikor a klasszikus görög minta után 1896-ban felmerült az olympiai mérkőzések felújításának gondolata, nemcsak az a természetes emberi kíváncsiság akart kielégülni, hogy vívásban, úszásban, vagy atlétikában ki a legeslegkülönb legény a gáton. Nemcsak játékos ösztönök játékos megnyilvánulása volt ez. A sportban nem a mérkőzés és nem a rekord a fontos, hanem a mérkőzésre való előkészület, a tréning. Az elsőség kérdését nem csodák döntenek el, nem is a véletlen vagy a szerencse játéka, hanem az az erőfeszítés, amely az arravaló emberek egész tömegéből kitermeli a legeslegkülömbet. Ezer és ezer embernek kell a sport valamelyik ágában magát gyakorolnia, hogy közülök egy vagy kettő kiállja a versenyt más népek egy vagy két legkülömbjével. Nagy tömegeknek kell ugyanazzal a tárggyal foglalkozni ok, hogy versenyképes csa-

patok állhassanak ki más versenyképes csapatokkal. Baden-Powel, a cserkészek vezére azt mondta, hogy nem sport az a sport, amelyben két tucat ember küzd a porondon és negyvenezer ember nézi, hogy melyik győz; szellemes aforizma; az aforizma szerzője azonban elfelejti, hogy csak Magyarországon százezer futballista gyakorolja magát mintegy négyszáz egyesületben, azért, hogy tizenegy válogatott ember kiálljon versenyre más száz és százezer futballista tizenegy válogatottjával. Az olimpiai játékokon eddig *tizenhat magyar ember kapott világbajnoki címet* és tizenkétfélmillió magyar ember szíve reszketett értük. Ki merné állítani, hogy itt tizenhat délceg és nagyravágyó ember magánügyéről van szó? Hány embernek kellett sportszerűen élnie, napi tréninget végeznie, emberfeletti erőfeszítéseket tennie, testét és lelkét a tökéletesség legmagasabb fokára fejlesztenie, míg tizenhat embernek sikerült az olimpiai játékokon részt vett harminnégy ország legjobbjai között a legeslegjobbnek kijáró pálmát elnyernie. Erről van szó.

Elsőnek lenni valamiben, – az erre való törekvés nemcsak azt teszi nagygyá, akinek az elsőség sikerült, hanem valamennyit, aki azért küzd. Végre is fontos az, hogy a százezer futballozó, az ötezer atléta, vagy az ötszáz versenyúszó közül mindegyik megtette a magáét. Mindegyik kifejtette testi és lelki erejének elképzelhető legtökéletesebb teljességét; mindegyik olyan ember, aki maradéktalanul fel tudja használni összes képességeit, nemcsak a testiet, hanem a lelkieket is. Az egész élet egy ropant olimpiai bajnokverseny. Mindenki a saját színében fut; mindenki saját magáért felelős s ha a természet nem is mindenkit látott el egyforma ké-

pességekkel, de mindenkit felszólít arra; hogy képességeit a legtökéletesebb mértékben használja ki céljainak elérésére. Ez a legfőbb életbölcesség és *éhbé* a mondatba lehet összefoglalni az élettudományok egész rendszerét. Széchenyi mondja: „Nem a mennyiség, hanem a minőség a szellemi erőnek a sarkallata és eszerint épen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesek vagyunk, hanem mert súlyunk oly parányi. Azon óhajtás, sőt legforróbb ima is: „bár szebbülne az emberi faj mind testi, mind lelkileg!” nem ér legkisebbet is, ha ezen óhajtás csupa áhítatosság és egekbe küldött fohász marad.” Ha halljuk^például, hogy *Kóczán* Mór a gerelyvetésben négyszer állított fel világrekordot, hogy *Mudin* Imre súlydobásban és egyéb atlétikában 148 verseny győztese volt, hogy *Szathmáry* Kálmán rúdugrásban és távolugrásban angol- és világbajnokságot szerzett, hogy a magyar *kardcsapat*, vagy *vízipóló-együttes* diadalmasan járta be a világot Páris-tól-Stockholmig és Londontól-Los-Angelesig, gondoljunk arra az ezer és ezer gerelyvetőre, súlydobóra, távolugróra, vívóra és úszóra, akik a maguk egyéniségével fölébe akartak kerekedni a többi száz és százmillió egyéniségnek, akik valaha valahol megpróbálkoztak gerely dobással, súlydobással, ugrással, vívással és úszással. Mintha csak az egész világ sürgését és forgását látnók, millió ós millió ember roppant igyekezetét, hogy felhívja magára az egész világ figyelmét egyetlen kis énjének értékére és minőségére, az egyéniség előtt hódolatra kényszerítse a tömegekben összezsúfolt milliókat, akik szintén a pattanásig megfeszítik minden testi és lelki energiájukat, hogy érvényesüljenek. Ez a bellum omnium contra omnes mintha csak szimbóluma

volna az egész anyagi és erkölcsi életnek. Az a nemzet, amelynek ilyenek az egyénei, végül egész összességében jobbá, erősebbé és hatalmasabbá lesz. A faj nemesedik és finomodik. Az általános minőség javul és kitenyésződik egy mindig tökéletesebb, életrevalóbb és hatalmasabb emberiség. Ez a fajno mesítés legbiztosabb útja.

Való igaz, hogy rekordok felállításából, európai vagy világbajnokságokból csak nagyon kevés ember él meg ahhoz képest, hogy mennyien élnek bányamunkából, fűszerkereskedésből, teherszállításból, közgazgatásból, vagy pénzüzetekből; de nem véletlen dolog, hogy a világ első sportnépei: az amerikai, az angol, a német, egyszersmind a világ legéletrevalóbb, leggazdagabb és legszorgalmasabb népei is; kevés spanyol vagy indiai, vagy kínai világbajnokot jegyzett fel a sporttörténelem.

Ha feljegyeztük a tudomány, irodalom, művészet, munka, utazás legkiválóbb magyar hőseit, ezt a megemlékezést azok is megérdemlik, akik dicsőséget szereztek a magyarnak olyan helyeken, ahol összecsdült az egész világ és szívdobogva leste, hogy a világ embere között, ebben vagy abban a sportágban, ki lesz a legelső? A kardcsapat és vízipólóbajnokságokon kívül olimpiai világbajnokok lettek:

Halmay Zoltán úszás,
 Hajós Alfréd úszás,
 Fuchs Jenő vívás, kétszer,
 Keresztes Lajos birkózás,
 Tersztyánszky Ödön vívás.
 Posta Sándor vívás,
 Bauer Dezső diszkoszvetés,
 Halasy Gyula céllövés,
 Kocsis Antal ökölvívás,
 dr. Mező Ferenc szellemi olimpiász.

Prokopp Sándor céllövés,
 Sztansics György gyaloglás,
 Weisz Richard birkózás,
 Piller György vívás,
 Pelle István torna,
 Énekes József ökölvívó.

Előbb a minőségről volt szó. E helyen meg kell jegyeznünk, hogy nem csak az olympiai bajnokság jelenti mindig a legjobb minőséget. Gondoljunk például *Bárány* Istvánra, aki éveken keresztül Európa páncsát vitathatatlanul a legjobb úszója, volt – rövid távolságra. A párisi Grand prix-t háromszor nyerte meg. Egyszer megverte a világhírű Arne Borgot is és ő tartja a gyorsúszás európai bajnokságát. Fel kell jegyeznünk a régi és új gárdából Las Torres, Kis Géza, Bárányi András, Toldi Ödön, Demjén Oszkár, Sipos Márton, Halassy Olivér nevét és sohasem szabad elfelejtenünk azt a Komjádi Bélát, aki utolérhetetlen magasságra emelte a magyar vizi-pólósportot.

A legarisztokratikusabb sport, a golfját ék terén *Lauber* Dezső lett világhírűvé, a korcsolyázásban *Kronberger* Lilly, *Szende* Andor, *MJérai Horváth* Opika és a *Rotter-Szollászky* nyert világbajnokságot; a futball terén *Ort* György és *Schlosser* Imre nevét az egész földkerekségén ismerik, a tenisz-sportban *Kehrling* Béla révén szoltunk bele a világlüküdelmekbe.

És még egyet. Manapság még – sajnos – a magyar sportok közé kell számítanunk a magyar aviatikát is. Mi, magyarok, a népszövetségétől arra is csak nemrégén kaptunk engedélyt, hogy a polgári utas-szállítást és a világpostát szolgáló légi közlekedés körül egyáltalában valami szerepet vállalhas-

sunk. Néhány évtized múlva az utánnunk következő nemzedék a technikai kultúra fejlődését tanulja az iskolában, ámulva log visszagondolni arra, hogy lehetett idő, amikor bizonyos népeket eltiltottak a legmodernebb technikai vívmányok használatától, elvették tőlük a levegőt, amely a középkorban mindenkié volt, amelyben Leonardo da Vinci, Mongolfier és Blériot szabadon kísérletezhettek és hogy a XX. században be lehetett cikkelyezni békeszerződésekbe, hogy a levegő csak a madaraké és az antant-hatalmaké. Mi azonban mégis repülünk. Még a békekötés óta is, amikor beszüntették repülőgyárainkat és szélnek eresztették száz meg száz kitűnő pilótánkat. Csak a Magyar Aero-Szövetség maradt fenn és mellette megalakult a műegyetemi sportrepülő egyesület, a magyar légiforgalmi társaság és az Aero-expressz vízirepülőgépforgalmi társulat. Nem lehet meghatottság nélkül nézni azt az egyéni küzdelmet, amelyet főurak, sportemberek, volt hadipilóták, műegyetemi tanárok és szegény technikus diákok folytattak a magyar sportrepülés kifejlesztéseért. Régi, dicső elődökre tekinthettek vissza. Nem szólván arról a *Cziprián* nevű felvidéki szerzetestről, aki a monda szerint az első magyar repülőgépkonstruktor volt *Utassy Ágoston*, *Adorján János*, *Horváth Ernő*, *Zsélyi Aladár*, *Székely Mihály*, *Svahulay Sándor*, *Prodán Guidó*, *Száríts János* és *Kvasz András* már a század első évtizedében végeztek kisebb-nagyobb repüléseket. Székely Mihály Bécsújhelyről Pestre repült, Kvasz András bámulatos energiával, eldobott alkatrészekből maga építette repülőgépét és Wright, az aviatika egyik úttörő hőse előtt ezen a rozoga szerszámon szelte a levegőt, amelyre, Wright – saját állítása szerint – a

világ minden kincséért sem mert volna ráülni. Repült még *Dobos* István is, *Tóth* József, *Takács* Sándor, *Witmann* Viktor és *Lányi* Antal, sőt megjelent az első magyar *hőlgypilóta* is, *Steinschneider* Lilly személyében. A háború után történt repülői teljesítmények között elég lesz, ha arra a szívdobogatóan szép bravúrra gondolunk, amelyet *Endresz* György és *Magyar* Sándor végeztek az Óceán átrepülésével. Tehát mégis repülünk.

Hogy ez a bravúr mit jelent a repülés történetében, kiviláglik abból, hogy a maga idejében repülésük rekordot jelentett. Amerikából érkező Óceánrepülőnek annakelőtte egynek sem sikerült egyhuzamban oly messzire berepülni Európa földjére mint nekik, másrészt pedig, mert ők tizenhárom óra és ötven perc alatt, óránként 231 kilométeres sebességgel jutottak át egyik partról a másikra, olyan gyorsasággal, amelyet 1932 közepéig sem tudott senki túlszárnyalni.

Tehát mégis repülünk.

VI.

A KÖLTŐ.

A nagy népek irodalmi aranykora is nehezen töri át a maga nyelvhatárait s még ha áttöri is. hosszú ideig kell várakoznia, míg eljut az emberiség egyetemes értékelésének dicsőségére. Az orosz irodalom nagy alakjai, Turgenyev, Tolsztoj és Dosztojevskij, akiket a németek fedeztek fel Európa számára, már a nyolcvanas évek elején Paris minden diákja számára hozzáférhetőek voltak, húsz-harmincezer példányban megjelenő, olcsó fordítások révén, viszont Angliában csak most ütött ki a Dosztojevskij-Raszkolnyikov-láz s most jelent meg első kiadásban Mereskovszkij Leonardo da Vinci-je, holott ennek a két könyvnek a megjelenését otthon, Oroszországban körülbelül félszázad választotta el egymástól s az elsőt negyven, a másikat huszonöt éve ismerik Magyarországon. Anglia egy csapásra fedezte fel az egész orosz literatúrát Gogoltól a bolsevista írókig, amikor már egész Európa napirendre tért az orosz realizmus felett.

Egyébként a nagy népek szerencsés helyzetben vannak. Százezer könyv között bizonyára hamar akad száz világirodalmi remekmű, mint ezer között egy. Ez az egyik szempont. De ennél még fontosabb

az, hogy a nagy népek több tisztelettel és több kíváncsisággal vannak egymás irodalma iránt és közöttük a szellemi közlekedés intenzívebb és gyorsabb. A kis népek maguk is a nagy irodalmak felé tekintenek és még a selejtes művek előtt is több hódolatot tanúsítanak, mint a maguk vagy kicsiny társaik igazi remekműveivel szemben. A nagy népek rendszeren gazdagok, a kicsinyek örülnek, ha legalsóbbrendű anyagi igényeiket úgy, ahogy, ki tudják elégíteni. A művelt emberiségnek egyötöd része angolul beszél; Shakespearet vagy Dickenst a földkor rekség egyötöd részében eredetiben olvassák. Mennyivel könnyebb, az angol vagy orosz író sorsa, mint a dán íróé, akinek nyelvét mindössze talán csak valami három millió ember beszéli, még a Csonka-Magyarországnál is kisebb területen!

De beszéljünk csak a kis népek irodalmáról.

A *dán Andersen* műveinek! van egy poliglott kiadása, amely tizenöt nyelven közli a nagy költő legszebb meséit. A haldokló gyermek című könyve grönlandi nyelven is olvasható és az Egy anya történetét Kelet-Indiában olvassák a legtöbben. A *norvég Björnson* nemcsak az egész germán világ leg-tiszteltebb alakja, de nevét éppen úgy ismerik a kolumbiai, mint a tokiói egyetemen. *Ibsen* a világ minden színpadán otthon van, sőt a világ minden színpadát átalakította jó ötven esztendőre. A *svéd Strindberg* a nyolcvanas években vonult be a világ-irodalomba és aligha tévedünk, ha a századvég majdnem legolvasottabb írójának tartjuk őt. *Lagerlöf* Zelma világhíres neve a Strindbergével vetekedik. A *hollandus Eudard Douwes Decker* (Multatuli), *Max Havelaar* című regénye egész Európát meghódította. Az északi irodalomban alig van olyan

nép, amely ne dicsekedhetnék világhírű irodalmi nagyságokkal. Még ott is, ahol modern írók nem találták meg a maguk európai érvényesülését, mint például a finnek és esztek között, akad egy-egy népköltészeti remekmű (Kalevala), amely a nemzeti géniusz fényét szétsugározta az egész világra. A lengyel irodalomtörténetből *Sienkiewicz* és a Nobel-díjas *Reymont* László neve ért el nemzetközi magaslatokra.

Franciaországban és Németországban vannak kiadók, akik szinte kizáróan idegen és idegenek között is elhanyagolt egzotikus vagy most felfedezett írók munkáival foglalkoznak. Angolországban is van érdeklődés a világháború után felszínre vetődött népek irodalma iránt. A cseh *Capek* például óriási sikert aratott Londonban, legalább akkorát, mint *Panait I strati* Franciaországban. Finn, észt, lengyel írók ott-hon vannak Parisban, mégpedig nemcsak a színházakban, ami – tekintve az adaptánsok, rendezők és színházigazgatók szerepét – nem is mindig az eredeti szerző érdeme, dicsősége és haszna, hanem a művelt emberek könyvtárszobáiban és a szalonokban is, ahol kialakul az irodalmi közvélemény s a kiadók irodáiban, ahol néha mesterségesen állítják elő a világhírt és a nemzetközi sikert.

*

A siker... A siker nagyon relatív dolog. Nincs az emberi életben ahhoz fogható boldogság, mint amikor a fiatal költő a nevét először látja nyomtatásban, vagy a fiatal festő első képét akasztják ki valamelyik előkelő műkiállításon. Egyszerűen leírhatatlan az első könyv, az első színdarab, az első jó kritika, az első taps, az első siker boldogsága,

ez még az első szerelemnél is nagyobb boldogság s a tapasztalatlan, naiv és üde lelkek leggyönyörűbb illúziója az, hogy őket majd egyszer, mint híres írókat vagy művészt tömegek csodálata és nagy szellemek elismerése fogja kitüntetni. Van tömegsiker és van siker a kiválasztottak között. Flaubert mondja: Az író dicsősége nem a tömeg „választójogától” függ. Az igazi siker az, amikor a kivételes szellemek egy kis köre a maga véleményét reá erőszakolja a tömegekre.

Vannak könyvek, amelyeket mindenki elolvas, de amelyekről senki sem beszél és vannak, amelyeket kevesen olvasnak el, de még azok is beszélnek róluk, akik nem olvasták.

Van pénzsiker és van siker, amely jóformán semmit sem hoz az alkotónak, csak a halhatatlanságot. Ne gondoljuk, hogy a világirodalom legnagyobb alakjai a maguk nagyságához mérten részesültek anyagi elismerésben is. *Dickensnek* élte alkonyán felolvasóköriútra kellett mennie Amerikába, hogy rendbehozza zilált anyagi helyzetét. És *Dickensnek* éppúgy, mint *Balzacnak*, vagy *Dosztojevszkijnek*, vagy *Goethének* voltak kortársai, akik mérhetetlenül nagyobb pénzeket kerestek az írásaikkal, mint ők, de akiknek már a nevére sem emlékszik senki. A francia irodalom minden korszakában volt egy-egy költőkirály vagy írófejedelem, akinek az udvar és a szalonok kegye, tudós társaságok bámulata és az olvasók rajongása mellett még anyagilag is fejedelmi sors jutott osztályrészül, de akit ma már csak a francia középiskolában emlegetnek, mint irodalomtörténeti kuriózumot.

Ezért valószínűleg igaz az, hogy az író valódi nagysága csak halála után derül ki, mert az igazi

siker egyetlen fokmérője az idő. A siker és a tehetség egymástól távolálló dolgok, de néha találkoznak.

Azok számára, akik nehezen és sokára küzdik ki a sikert, hivatkozunk *Balzac*, *Rousseau*, *Anatole France* vagy *Tolstoj* példájára, akik csak *negyven* évük után kezdenek zöldágra vergődni; az igaz, hogy azután egykettőre meghódítják maguknak az egész világot. Természetesen vannak olyanok is, akik szinte mint csodagyermeknek tűnnek fel az irodalomban. *Victor Hugo* tizennyolc éves korában már híres író és a tizenöt éves *Bossuet*-t áhítattal hallgatják a *Rambouillet*-palotában.

Vannak helyi sikerek, amikor egy-egy író ott hon, hazájában istenítenek, de lefordítva, külföldön nem tud boldogulni. Vannak viszont írók, mint például *Wilde* *Oszkár*, vagy újabban *Bernard Shaw*, akiket németek és franciák fedeztek fel és Anglia csak az európai siker után kezdett irántuk érdeklődni. Ki hinné, hogy Angliában egy *Orczy* bárónőt tartanak a legnagyobb magyar írónak? *A vörös Pimpernell* című regénye kétmillió példányban forog az angolok kezén.

A mi szempontunkból azonban fontosabb kérdés az: hogyan fest az irodalom, mint egzisztencia, mint mindennapi kenyér? *Petőfi Sándor* volt az első igazi magyar professzionátus író, aki kizárólag verseiből élt. *Jókai Mór* rengeteget írt, regényeit majdnem az összes európai nyelvekre lefordították, jövedelme még sem volt méltó írói rangjához és népszerűségéhez. Külföldről alig keresett valamit, magyar könyvek szerzői honoráriumából pedig nem lehet vagyont gyűjteni. Valljuk meg az igazat, négy magyar író neve lett világhírűvé: *Petőfi*, *Jókai*,

Madách, Molnár Ferenc neve. Molnár Ferenc színdarabjait az egész világon játsszák s a tantiemekből a szerző sokszor milliomos lett. Ő az első, akinek sikerült meghódítania az európai és amerikai közönség bizonyos rétegét s a kapitalista üzletté lett színházi vállalkozások nyereségeiből sikerült az író számára is tekintélyes tőkét biztosítania. Vele együtt és utána a színház felé tódul a magyar írók egy része s ezek közül öt-hatnak kisebb-nagyobb mértékben sikerül azt a nemzetközi tantiemvárat meghódítania. Ekkor jelentkezik az irodalom, mint üzlet. Még nagyobb arányokat ölt ez az irodalom-üzleti tevékenység a némafilmek virágkorában, amikor a filmipar Amerika harmadik legnagyobb iparává lesz. Ekkor egész magyar kolóniák dolgoztak tengerentúli filmtémagárakban és legendás dollárjövödelmekről sutognak a befentesek.

VII.

A TUDÓS

Bizonytaligaza van Kantnak, hogy csak azoknak a nemzeteknek van létjogosultságuk, amelyek az emberi nem egyetemes fejlődéséhez valamit a magukéból is hozzáadtak. Nem elég idegen kultúrákat átvenni, még az sem elég, hogy karddal, vagy szenvedéssel megvédelmezzünk idegen kultúrákat és útját álljuk a kultúrellenes áramlatoknak. Mi magyarok már régen beláttuk, hogy a törökök ellen való védőbástya szerepe nem elég ahhoz, hogy jogot formáljunk a művelt nyugati népekkel való egyenlő elbánásra. Mi magyarok büszkén hivatkozhatunk arra, hogy az egyetemes emberi kultúrközösségnek méltóbb és magasabbrangú tagjai vagyunk mint a minket környező államok, amelyek kedvéért Szent István birodalmát megcsönkítették. A törökökkel való érvelés legfeljebb arra jó, hogy igazolják százhatvan esztendő meddőségét.

Tudomány nélkül nincs élet és aki a nemzet sorsát lelkén viseli, annak nem a tudomány vagy a tudománytalanság között kell választania, hanem levegőt, kenyeret, egzisztenciális feltételeket kell adnia a lehető legmagasabb kultúrára nevelt, lehető legnagyobb embertömegnek. Lehetővé tenni a leg-

több ember legnagyobb kultúráját. Arra való a kormány, az állam, a társadalom, a sajtó, az irodalom, a bank, a gyár, az ipar, a kereskedelem, a katona, igen, a polgár és katona, szellemi harcos és gyalogos, tüzér, utász, pilóta és bombavető, hogy az elképzelhető legkultúráltabb tömegeknek az elképzelhető legnagyobb egzisztenciális létfeltételeket biztosítsa... Az ő feladatuk megteremteni a legtöbb ember legnagyobb jólétét, vagy jobban és nacionalista nyelven mondva, a legtöbb magyar ember testi és lelki legnagyobb boldogságát.

Amivel nem azt akarjuk mondani, hogy a tudomány egyenlő az egyetemi képzettséggel és tudós csak az lehet, akinek valamiféle doktori vagy tanári képesítése van. Igazat adunk Carlylenak, aki azt mondja: „Az egyetemek a modern korszakoknak nevezetes és tiszteletreméltó alkotásai. A könyvek létrejötte az ő létüket is gyökeresen megváltoztatta. Az egyetemek akkor keletkeztek, amikor könyvek még nem voltak kaphatók; amikor egyetlen egy könyvért egy nagy darab földet kellett adni. Ilyen körülmények között, amidőn valaki közölni akarta, ismereteit, maga köré kellett gyűjtenie a tanulókat, színről-színre kellett őket látnia. Azonban világos, hogy annál az egy körülménynél fogva, hogy a könyvek könnyen hozzáférhetőkké váltak, az összes alapfeltételek töviről-hegyire megváltoztak. Amint a könyvnyomtatás feltaláltatott, minden egyetem részint átalakult, részint feleslegessé vált! A volta-képpen egyetem, mai napság, egy könyv”.

Mi hozzátehetjük: A fonógép feltalálója meglelt korában tanult meg írni és olvasni s ifjú korában a borbélymesterséget gyakorolta. A szövőgép feltalálója, könyvkötő inas, késes, betűöntő volt

és soha sem járt iskolába. A gázvilágítást egy skót falusi ember találta ki, aki éppen csak hogy írni és olvasni tudott. A gőzhajót egy arcképfestő, a gőzgépet pedig olyan ember találta fel, aki gyerekkorában tehénpásztor volt és tizenhét éves korában ismerte meg a nyomtatott betűt. Feltaláló, tudós, író és művész mindenikből lehet, akit a természet lángelmével ajándékozott meg s még az sem szükséges, hogy kor, környezet, foglalkozás olyanok legyenek, amelyek a lángelme érvényesülésére kényelmes lehetőséget nyújtanak. Tudománytalan korok és tudománytalan népek számos halhatatlan érdemű tudóst adtak az emberiségnek s ez csak azt bizonyítja, hogy az egyéniség minden gátat szét tud rombolni önmaga körül s megtalálja a legkisebb rést, amelyen kitörve, napfényre kerülhet.

Húsz éves barátom, ha azt kérdeznéd, vajjon a magyar nép hogy állja meg a helyét a Kant-féle létjogosultsági teóriával szemben s hogy a magyar egyéniség ki tudott-e törni faji elfogultságok, keleti tunyaság, harcok által elvesztett évszázadok, mostoha politikai viszonyok, magárahagyatottság, árvaság, szegénység korlátai mögül, – azt kell felelnem, hogy a magyarság ezen a téren valóságos csodákat művelt.

Nálunk a mohácsi vész óta nem voltak mecénások s a kapitalizmus kialakulása óta nem voltak nagy pénzügyi és ipari vállalkozások, amelyek módot nyújtottak volna tudományok és tudósok kitevnyésztésére s a magyar úri erények közül éppen azok hiányoztak, amelyek az elmélyedő tudományos búvárkodás, vagy a kitartó szorgalom számára lehetőségeket teremtettek volna. Semmi sem volt nálunk, csak nagy egyéniség, Isten kegyelméből való lángelme és

ösztönös kultúrképesség, amely a legmostohább viszonyok között is kitör.

Ha azt kérdeznéd, voltak-e magyar tudósok, akik az egyetemes emberi kultúrfejlődéshez adtak valamit a magukéból, akkor viszont én azt kérdezem tőled, hogy hallottad-e többek közt a két Bolyai, Körösi Csorna Sándor, Stein Aurél, Torday Emil, Lóczi Lajos, Kitaibel Pál, Lénárt Fülöp, Kandó Kálmán, Semmelweis Ignác, Korányi Frigyes, Högyes Endre, Puskás Tivadar, Vámbéry Ármin, Goldzieher, Schmitt Jenő nevét! Valóságos kis tudományos lexikont kellene írni, ha mindegyikről csak a leglényegesebb tudnivalókat sorolnám fel. A ti húszéves fejetek azonban maga is többé-kevésbé teljes enciklopédia; ti azt is tudjátok, hogy hányat és kiket felejtettünk ki a felsorolásból. Van azonban néhány, aki mellett egy-egy pillanatra mégis megállunk.

Hermann Ottónál például nehéz eldönteni, hogy ez a sokoldalú polihisztor, ez a született lángelme a tudomány melyik ágában vált ki leginkább. Háromkötetes nagy munkája nemzetközi feltűnést keltett. Ő ismerte fel, hogy a vadászat, halászat és pásztorélet ösfoglalkozások. Ez a szó és ez a fogalom az ő alkotása és ma már átment a külföldi irodalomba is. Ő szervezte meg a magyar madártani intézetet, amelynek főfeladatául a madarak tavaszi és őszi vonulásának kutatásait szabta meg. Hermann Ottó ragyogó példája annak, hogyan tör ki a tehetség és hogyan gázol át minden akadályon. Hétéves korában még nem tudott magyarul. Gyermekkorában géplakatos. Öt évig szolgált Dalmáciában, mint közlegény. Azután a hatvanas években vándor fotográfus – és belőle mégis kibontakozik a magyar tudományos irodalom legragyogóbb egyénisége.

Grác egyetemén két magyar tanár tanított: *Holier* Béla és pancsovai *Graff* Lajos.

Az állatorvostudomány csaknem valamennyi nyelvre lefordította *Hutyra* Ferenc és *Marék* József világhírű kézikönyvét, a Háziállatok kór- és gyógytanát. Ezi a könyv hat német kiadáson kívűl olasz, orosz, francia, angol és spanyol nyelven is megjelent.

Külföldszerte ismerték idősb. *Pékár* Imre nevét, akinek nevét a „liszt pekározása” örökre megőrzi.

A bor pasztörözését a nagy francia Pasteur előtt már felfedezte egy magyar ember: *Preyz* Móric.

A XVI. században London legnagyobb kórháza élén a magyar *Bánffihunyady* János áll.

Magyar ember, *Iryni* János (1819-1895) találta fel a gyufát. Találmányát hatvan forintért vesztette el. Gyűjtőgyárával, amelyet Pesten alapított, később szintén fel kellett hagynia.

Zsigmondy Richárd hazánkfia fedezte fel Siedenkopf német fizikussal együtt 1903-ban az ultramikroszkópot. *Zsigmondy* egyébként, aki most a göttingeni egyetem kémikus-professzora, a kolloid-kémia terén is úttörő.

Budapesti születésű ember *Hevesi* György, a koppenhágai egyetem tanára, az új elemnek, a hafiumnak felfedezője.

Romantikus és eredményes életet élt *Brassai* Sámuel (1800-1897). Annyira polihisztor volt (írt könyvet a bankügyről, grammatikát, matematikát, filozófiát, esztétikát), hogy amikor a kolozsvári egyetem felállításakor ki akarták nevezni egyetemi tanárnak, hónapokig törte a bizottság a fejét, hogy melyik tanszékre nevezzék ki, mert bármelyiknek díszére vált volna.

A pozsonyi származású *Segner* János András

(1704-1777) orvos volt Debrecenben, majd egyetemi tanár Jena, Göttingen és Halle városában. Nevét őrzi a Segner-kerék és sok hidraulikai, optikai és fiziológiai felfedezés.

Pater *Hell* Miksa (1720-1792), aki még a sírkövére is rávésette, hogy Selmecen született és magyar volt, 1768-1769-ben Vardöben (Norvégia) csillagászati, megfigyeléseket végzett a Venus átvonulása alkalmával.

Jedlik Ányos (1800-1895) szerény, magányos laboratóriumában két világraszóló találmány született meg: az elektromágneses motor és az elektromos dinamó. Nyilvánosságra egyiket sem hozta, azért fűződik a dinamó elve Siemens nevéhez, aki 1867-ben publikálta felfedezését. Jedlik dinamója a budapesti fizikai intézetében ma is látható.

Eötvös Lóránt báró (1848-1919) a fizika történetében szerzett világhírt. A kapilláris jelenségekre vonatkozó vizsgálatain kívül nevéhez fűződnek a torziós mérések.

Kövesligethy Radó csillagászati kutatásainak eredményeit világszerte ismerik. Sorozatos előadásokat tartott a római egyetemen. Főtitkára a nemzetközi földrengéstani egyesületnek. Latin nyelven írt Földrengés-tan-a ma is standard-műve a földrengéstannak.

Bánki Dónáth (1859-1922) tervezte a budapesti elevátor gépészeti berendezéseit, amelyet sokan vettek külföldön is mintául. Tőle származik az első benzinporlasztó, valamint az első repülőgépstabilizátor is.

Zsigmondy Vilmos (1821-1888) artézi kútjaival tűnt fel. Nemcsak nálunk, de az egész földkerekségen egyedül áll az általa fúrt 970 méteres városligeti

artézi kútjával. Kevesen tudják, hogy ő mentette meg a karlsbadi Sprudel vizét, amikor az egyszer a mellette fekvő kőszénbánya beomlásával keletkezett üregbe tódulva, elapadással fenyegetett.

Fodor István Edison munkatársa volt.

Lóczi Lajos keletázsiai útján tisztán elméleti alapon kimondta, hogy a Himalája mögött húzódnia kell egy hatalmas hegláncnak, amelyet ő Transhimalájának nevezett el. Sween Hédin, aki az ő nyomdokaiba lépett, fel is fedezte jóval később ezt. Lóczi szervezte meg a Balaton és környékének tudományos kutatását, amelyről könyvespolcot betöltő tudományos munkássága felbecsülhetetlen.

Cholnoky Jenő ismerte fel a futóhomok mozgásának törvényeit.

Böck Hugó a Selmecebányái bányászati főiskola volt tanára, nemcsak a magyar földolaj- és földgázréseket bontja fel, de éveken át dolgozott Perzsiában, Indiában, Francia-, Spanyol-, Németországban és Középamerikában is.

Hála Isten, még temérdek oldalt írhatnánk tele azoknak a neveivel, akik tudományos téren hálára kötelezték le maguknak az emberiséget. E ponton azonban inkább az a kérdés foglalkoztat bennünket, vajjon az emberiség érzi-e magában a hálára való kötelezettséget s azok, akik tudományos elmélyedésnek, verejtékes munkának, keserves virrasztásoknak, kínzó fejtörésnek áldozzák életüket, megkapják-e az őket jogosan megillető elismerést, dísz és anyagi jutalmat! író és tudós számíthat-e arra, hogy nem hiába fáradozik s az élet kényelmességéből és kellemességeiből, vagy a pénz és hatalom előnyeiből ki tudja-e vívni magának a méltó részt és a kijáró adót? Carlyle ugyan panaszkodik,

hogy a csodálatos Johnson tehetetlenül hevert padlásszobácskájában és egy nyomdász-kiadó jármában nyögött; egy *Burns* megtört szívvel, mint finác halt meg; egy *Rousseau* örült elkeseredettségbe hajtvá, paradoxonaival francia forradalmakat gyújtott lángra. Carlyle még úgy látja, hogy a tudósokat a maguk érdeme szerint a földkerekségén egyedül csak Kínában becsülik meg”. Ott tudniillik írókat és tudósokat tesznek meg kormányzókká, amiben Carlyle semmi rendkívüli dolgot nem lát, úgy vélvén, hogy aki eligazodott a természet, vagy a bölcselet titkaiban, az el tud igazodni a társadalom, a gazdasági élet, vagy a politika szövevényes útvesztőiben is. *Goethe* nemcsak a *Faustot* tudta megírni, de rendbe tudta szedni fejedelmének és Weimarnak pénzügyeit is, aminthogy viszont *Julius Caesart* sem akadályozták meg imperátori gondjai, vagy *Galliában* viselt hadjáratái, hogy korának egyik legnagyobb gondolkodója és történetírója legyen.

Szerencsére ma már a világ általában véve Carlyle álláspontján van. A napóleoni háborúk után Poroszországot tudósok, egyetemi tanárok, írók és gondolkodók állították talpra. *Maculay*, *Humboldt* Sándor, *Arago* történelemtudós, természettudós, csillagász, egyúttal államférfiú, diplomata és miniszter is voltak. *Disraely* előbb regényíró volt és csak aztán lett belőle a század egyik legnagyobb államférfiúja. Manapság meg, a kapitalizmus, a gépipar és a gyári nagyüzem korszakában éppenséggel nincs oka félni a tudósnak, hogy szerzetesi szegénységben, vagy a bölcészek szent aszketizmusában kell feláldoznia munkás életét. A gép és az ember harcában nagyobb szükség van rá, mint valaha. Kiderült, hogy a láthatatlan erők, rendszerek, áram-

latok és helyzetek káoszában a nagy emberekhez, a tudósokhoz, a gondolkodókhöz és a lángelmékhez menekül a kollektivista társadalom rabszolgahordája. Már a kapitalista és industrialista termelés is észrevette, hogy a felfedezők és feltalálók, – vagyis a lélek, az egyéniség és az ember – éppoly szükséges és fontos szerepet játszanak a kalkulációban, mint a földjára, a tőkeamat és a munka hozadéka. És a tudósokat is beállítja a maga gazdasági Vállalataiba. Gyárak, ipartelemek már nemcsak alkalmaz- zák, jól fizetik és nagy rangrai emelik a kutatót és tudóst, de egyenesen tenyész- tük is azt. Ösztöndí- jakat és pályázatokat tűznek ki, a fiatal generációt támogatják, intézeteket állítanak fel, ahol a maguk számára valóságos feltalálóiskolát tartanak fenn, folytatásáról gondoskodnak a megkezdett tudomá- nyos munkának, örököseiről a tudósoknak, tanít- ványokról, akik felül fogják múlni mestereiket. A gyárak nemcsak adminisztrációs irodát, termelési központot, gépműhelyt és kereskedelmi ügynöki kart tartanak fenn, hanem laboratóriumokat is léte- sítenek, amelyekben tehetséges emberek, egyénisé- gek és lángelmék régi találmányok tökéletesítésén és új találmányok kieszelésén törik a fejüket.

AKIK INNEN INDULTAK EL.

Dürer Albertot, akit a németek a maguk leg- nagyobb művészenek tartanak s aki egyébként is az egész művészettörténeti renaissance egyik legtehet- ségesebb alakja, *a magyar globus adta a világnak*. *Dürer* Albertnek már a nagyapja is itt élt, kellős közepén a szentisváni magyar birodalomnak. Az apja *Gyulán* folytatta tiszteletreméltó mesterségét,

az ötvösséget, amelyben a magyaroktól sokat tanulhatott; ő maga 1471-ben Ajtós faluban született, ahol a családnak birtoka volt; magyar nemesi birtoka; a magyar király akkor már nemesi rangra emelte az idegenből bevándorolt ötvösmestert. A nevét is a nem esi birtok után kapta; Ajtós a falu neve, a címerében is kétfelé kitárt ajtó látható.

Mi, XX. századbéli magyarok, majdnem pontosan tudjuk, hogy mennyi magyar vér folyt Dürer Albert ereiben, mi meg tudjuk mérni a magyar géniusznak szerepét a legnagyobb német festő lángelméjében, sőt tovább megyek, több-kevesebb elfogultsággal tudják ezt a németek maguk is és tudják a művészettörténet szakemberei az egész világon, de – és itt a tragikum, – Dürer Albert maga lehet, hogy minderről alig tudott valamit, Dürer Albert magyar származásának tarthatta magát, de alig érezhetett valami közösséget a magyar nemzet vérével, erkölcsével, gondolatvilágával, azzal a rejtelmes és definiálhatatlan komplexummal, amely a magyart magyarrá teszi és megkülönbözteti a világ minden népétől. Nem. Dürer itt született Magyarországon, az apja magyar nemes volt, de a fiatal művész a germán kultúra vonzókörébe sodródott, élt, ragyogott, tündöklött és halhatatlanná lett, mint a germán kultúra egyik legsodálatosabb képviselője. Dürer Albert talán soha életében nem gondolt arra a Volga menti lovasra, aki itt a Duna–Tisza közén választott magának új hazát és vállalt magára kétségbeejtően súlyos feladatokat az európai kultúra érdekében. Mit tudott arról Dürer Albert, hogy annale a maroknyi magyar törzsnek érdeme az, hogy Ajtós községben európai levegőt szívtak magukba az emberek, koresztény erkölcsöket és nyugati kultúrárt,

mit tudott arról az az Ajtósi Dürer Albert, hogy mindezt ez a maroknyi lovas nép tette lehetővé? De tudott, vagy nem tudott, bizonyos, hogy Ajtós faluból is vezet tehát út a halhatatlanság felé. Ez a legfontosabb tanulság, amelyet mi, magyarok, Dürer életéből magunknak megjegyezhetünk.

Nincs is azon csodálkozni való, hogy a külföld kisajátítja magának azokat a művészeket, akiknek élete nagyrészt, vagy egészben a nemzetközi fórumokon, idegen metropolisokban, vagy idegen udvaroknál folyt le. A művészettörténet még Munkácsyt is a németek dicsőségére könyveli el, mint ahogy németnek minősíti *Liszt* Ferencet, aki *Munkácsyval* együtt csak élete végén került vissza szülőhazájába. De hiszen a jelen század elejéig éppígy elsikkadt egész Magyarország, az önálló magyar nemzeti állam és a magyar nép is, amelyet az európai közvélemény egyszerűen beolvasztott a bécsi császári ház örökös tartományaiba. Erről sokat lehetne beszélni a keserűség és a méltatlankodás hangján, de valljuk be, hogy a szegényes és vicinális magyar élet maga is hibás ebben. Művészeink nem találták meg itthon a maguk erkölcsi és anyagi érvényesülését. *Zichy* Mihály a szentpétervári cári udvarban élt, *László* Fülöp Londonban lett a világ egyik legnagyobb arcképfestőjévé. Nagy virtuózaink vagy a külföldön kezdték, vagy ott végezték. *Dohnányi* Berlinben lett világhírűvé, *Hubay* Jenő ifjúkorában a bruxellesi zeneakadémiának volt az igazgatója. Igaz, hogy valódi művésznek talapzata a föld kekreksége; de joggal elvárhatná, hogy a cipője sarka mégis Magyarországon maradjon s innen tegye meg hódító útjait a külföld bámulatának és anyagi elismerésének kiküzdésére.

MAGYAR MŰTEREM PARISBAN.

Paris!

Nem tegnap kezdtünk mi, magyarok, Parisba járni. A magyar művelődéstörténet öreg kútfői, családi levelek, számadások, krónikák feljegyezték, hogy már a XII. században magyar diákok is ültek a párisi főiskola tantermeinek padlóján (akkor a hallgatók még a földön ültek) s egy *Bethlen* gróf, szegény, ott is halt meg a Szajna-partján. Nyolckilenczáz esztendő óta járjuk Parist és nem is kell szégyenkeznünk a párisi magyarok legtöbbje miatt.

Néhány jó magyar ember párisivá lett, még ha törve beszélte is a francia nyelvet, mint teszem: Munkácsy, aki holta napjáig nem tudott egy valamirevelő francia mondatot megfogalmazni.

Pontosan huszonöt esztendőt töltött Munkácsy Parisban s ez a párisi dicsőség az, amelyről bővebben kell megemlékeznünk, azért, hogy elevenen lásuk, mi lett a békéscsabai asztalosinasból a világ fővárosában. Lehetetlen erről szemléletesebben írni, mint ahogy tette azt Malonyay Dezső, a mester bizalmasa és életírója. Mintha csak azt akarta volna illusztrálni, mivé nőhet a magyar egyéniség, ha benne tehetség és szorgalom, erő és akarat, isteni adomány és emberi jószándék összefog. Szól pedig ez a feljegyzés eképpen:

Munkácsy 1874-ben nősült meg s rá egy esztendőre felépíttette első palotáját a rue Legendrehan, a Parc-Monceau mentén. Milyen boldog ő akkor! Hogy öneki háza is van Parisban! ... Naponként eljárt, nézte, mint építik, számtalanszor végiglépegette, mekkora a hossza és hinni is alig akarta, hogy öbelöle palotás piktor

lett. Nem telt belé egy-két esztendő, szűknek bizonyult a kis palota. Paris egész előkelő társasága, a világ szellemi uralkodói, koronás hatalmasok s nábobok jártak búcsút a magyar művész műtermében, – új házat kellett építtetni s ekkor készült az Avenue-Villiers-n a kétemeletes palota. Mesés berendezésű hely volt az, garmadában hevert benne a műkincs s minden fülke, minden szöglet megannyi kép. Egy egy részletét megörökítette családi jelenségeket ábrázoló képein.

A második emeleti nagy szalonban történtek a pénteki fogadások s ugyanott folytak le azok a fejedelmi esték, amelyeken két-háromszáz vendég vett részt. Óriási kandalló állott a terem háttérében, akkora és olyan, hogy csak a velencei dózsék palotájában akad párja. A terem méreteiről nyújthat fogalmat az, hogy az emeletmagasságnyi kandalló tetején még elfért egy páncélos vitéz lóháton, öles dárdával jobbjában.

És minden bútordarab műremek volt. Egy spanyol templom kórusát vásárolta meg a felső galéria folyósójára, a Pyrénéusokból került egy remekbe faragott vén templomi szószék a két ablak közé, az ajtók, az ajtófélfák (mert hisz nem volt ott bekilincselte ajtó), a mennyezet megannyi olasz, németalföldi régi vésetek vagy magyar stílusban próbált faragások voltak; a gobelinek, a keleti szőnyegek, a márvány- és bronzszobrok, az ezüst, elefántcsont és porcellán apróságok, a régi mesterek képei mind megannyi múzeumba való kincs; egy-egy bútordarab egész kis vagyont ért meg. És mindezen Munkácsy ízlése, aki olyan elragadó harmóniába helyezte el feleségével a kincset érő tárgyakat, hogy nem az értékükkel nyomták el egymást, hanem a szépsé-

gükkal alkottak művészi meleg, barátságos otthont, amelyben megfordult Lajos Viktor, a mi királyi hercegünk, az angol trónörökös (ma király), az utolsó orosz cár apja cárevics korában, a svéd király, a dán uralkodó, a spanyol királyné, a nápolyi királyné, Frigyes herceg, a luxemburgi nagyhercegné, Bonaparte Roland herceg, a francia, angol, német arisztokrácia, a magyar főurak, hogy a sorrend kedvéért a született méltóságokat említsük, mert ritka az olyan író vagy művész Parisban, aki ne járt volna nála vagy helyet ne foglalt volna vendégszerető asztala mellett. Liszt heteket töltött Kolpachon, arcképét is ott festette meg Munkácsy; Haynaldot benső barátság fűzte hozzá; Daudet, Dumas, Paileron, Müntz a tudós műtörténetíró rendes vendégei voltak s a Parisban élő művészek, írók s tudósok; nagyabbszabású alkotásainál még a műteremben tett látogatást a francia köztársaság néhai elnöke Carnot s annakidején Gambetta. Türr tábornok terítéke, amikor Parisban időzött, rendszeren az asztalon volt a magyar társadalom előkelőbb alakjai az ő szalonjában ismerkedtek meg a francia társasággal. Az angol és amerikai nábobok vetélkedtek Munkácsyné egy-egy meghívójáért s nem egyszer gyűjtötte maga köré a párisi magyar kolónia fiatal művésznövendékeit, akik amilyen elfogulva nyitottak be a fejlődési palotába, annyi fesztelen lelkesedéssel érezték aztán körében, hogy szerető jóbarátjuk, segítő kollégájuk az az áldott nagy ember, aki embernek is akkora volt, mint művésznek.

*

A másik nagy és halhatatlan magyar, Munkácsy barátja és művésztársa. *Paul* László. Erdélyből ke-

rült a Szajna partjára. Paál László székely ember volt s engem mindig meghat, ha arra gondolok, hogy a mi kis Erdélyünk és Paris milyen szépen megtalálták egymást. Eszembe jut Nagy István, a festő, aki egyenesen a csiki hegyekből ment ki Parisba, egy kis kézitáskával, amelyben az édesanyja pogácsáit vitte. Akárcsak a népmesékben. *Székelyek Parisban!* Mindig az az érzésem, hogy a mi székely népünk nekünk olyan, mint Parisban a gascognei legény s a lángoló fantáziájú, kissé egzotikus, furfangos és sokszor zseniális székely valahogy rokona a délfranciának. Nos, ez is, az is mindenhez ért, amihez akar. Kitűnő festő s meghódítja a párisi szalonokat, még ha, mint Nagy István, egy kukkot sem tud is franciául. Pompás, víg legény, szellemes, ügyes, teleszívú, kissé szentimentális, de számítani is tud és van benne lelki fürgeség és testi egészség, hogy megéljen a jég hátán is.

Székelyek Parisban! Bizonyos, hogy nem volt székely ember, aki Parisban jártában valamin csodálkozott volna. Még a legpárisiasabb párisiasságon sem. Sőt azt is egy-kettőre eltanulta. A székely tudja, hogy amit az egyik ember tud, azt a másik is meg tudja tanulni. Nincs abban semmi ördögösség.

Például a barbizoniak tájképfestészete! Paál László, a gyergyói székely, alig néhány esztendő pályafutása alatt egyenlő rangra jutott a legnagyobb barbizoniakkal: Rousseauval, Dnprevel, Diazzal, Corot-val. Ehhez a dicsőséghez azonban göröngyös, vesződséges, meredek út vezetett. Hunyad megyében, Zámon látta meg a napvilágot 1846-ban, a szabadságharc idején családját majdnem kiirtották, apja postamester volt s ő maga csak titokban.

szülei akarata ellenére, sok nyomorgás, színlelés, áldozat árán mehetett a művészi pályára. Először Bécsben tanult s első tájképét 1868-ban állította ki Budapesten, aztán Münchenben¹, ahonnan Munkácsy biztatására Düsseldorfba ment. Parisba 1872-ben érkezett meg, ahol nyomban az úgynevezett barbizoni iskolához csatlakozott. Sokat dolgozik, de mintha a fátum üldözné, éppen akkor, amikor nemcsak magáról, de hozzátartozóiról is gondoskodni szeretne, elhagyja szerencséje, londoni mecénása már régen nem hallat magáról, a párisi műkereskedők is elfordulnak tőle, a legsötétebb gondolatokba kergetve szegényt. Úgylátszik, titkolta ezt Munkácsy előtt, avagy talán Munkácsy megváltozott helyzete nem adott alkalmat neki az őszinte panaszra, önérzete is visszatarthatta attól, hogy egyre őt zaklassa pénzért, noha Munkácsynak már ekkor fényes sora volt; az azonban bizonyos, hogy ezidőben kétségbeejtő helyzete volt. „Olyan nyomasztó viszonyokban élek, amikben még soha életemben.” „Amióta festő vagyok, még soha ilyen nyomorúságos helyzetben nem voltam, nincs semmi, de semmi keresetem egypár hónap óta”, – írja öccsének. Hónapokon át nem tud semmit eladni, noha az 1877-iki esztendőt munkában tölti, a Szalonban is megjelenik: „Párisi út a fontainebleau erdőben” és „Fák között” című képeivel.

De ekkor már beteg is volt és betegsége rohamosan pusztítja a lángeszű magyar szervezetét. 1879 március 3-án, harminchároméves korában váltotta meg szenvedéseitől a halál.

Nagy művész volt; talán a legnagyobb, minden idők minden magyar festőjénél nagyobb. A párisi műkereskedők Corot nevét hamisították a képei alá a legszebb művei sokáig nem a nevének szerepeltek

a külföldi múzeumokban és múgyűjtőknél. Mi magyarok sokáig nem is vettünk tudomást róla; csak 1902-ben fedeztük fel valójában s azóta tartjuk őt a magyar művészi genius egyik legnagyobb reprezentánsának.

A MAGYAROK SZIMFÓNIAJA.

Bartók-Kodály ... Együtt szokták a nevüket emlegetni, – tisztára csak azért, mert volt idő, amikor a magyar zeneköltők között őket kettejüket egyformán eszelős forradalmároknak tartottak a csökönnyös konzervatívok. Még tíz esztendővel ezelőtt is így volt. Azóta nagyot fordult a világ. Newyork, Berlin, Paris, Drezda, London, Milánó, Turin, Hága, Frankfurt és Zürich után Budapest is felfedezte őket. Tíz évvel ezelőtt még így beszéltek róluk:

– *Bartók? Kodály?* Sirató énekek? Román néptáncok? Népdalátiratok? Fából faragott királyfi? Marosmenti népdalgyűjtemény? Mik ezek a soha nem hallott vad hangszínek, sikoltások, csattanások, diszharmóniák és dallamtalanságok? Mit akar ez a Bartók? És Kodály! Egyes daraboknak már a címe is szokatlan. Villó ... Túrót eszik a cigány ... Gergelyjárás ... – micsoda népieskedés ez s liozzá micsoda iskolás, tanítóképzős, dalárdás, vidékies, nyegle műkedvelősködés ez Budapesten, 1926-ban a pódiumon, amelyen Strauss, Kleiber, Stravinszky dirigálták a filharmonikusokat? Bartók és Kodály! Hallom, hogy sok panaszt emeltek ellenük, mert harmónia helyett kakofóniára tanítják a zeneakadémiai növendékeket, megzavarják muzikális fejüket, forradalmasítják a zeneelméletet, valami jazz-band-féle hangszereléssel rontják az ifjúság zenei erkölceit és

ezért sokan vádat emelnek ellenük, mint Sokrates ellen Athén polgárai. Kodály és Bartók! Kik ezek! Olyanforma emberek, mint a pikturában Cezanne vagy Gaugin, Piccasso vagy Manet? Vagy tán egyenesen kubista muzsikuskok? Kodály és Villő ... Túrót eszik a cigány ... disszonáns akkordok ... kvartszekszt akkordmenetek... népi muzsika, falusi gyermekkórus, dalok a fonóban ... eszünkbe jut XIV. Lajos, aki a holland mesterek képeitől undorral fordult el: vigyétek el szemem elől ezeket a páviánokat!

Bartók egy életírója feljegyzi, hogy a fiatal zeneköltő véletlenül Gömör vármegye egyik falujába sodródott s ott egy székely cselédleány dalolására lett figyelmes. Ettől kezdve gyűjti a népies dallamokat ...

Kinek nem jut eszébe Gellért püspök életének az a szívdobogató epizódja, amelyet a krónikás így ír le a maga bájos egyszerűségével. Történt egyszer, hogy valamelyik hívének védelmezésére a királyhoz utaztunk. És ezen vidéknek erdős részén, éjfél körül, hallja a malomkövek zúgását... És legottan egy nő, aki a malmot hajtotta, énekelni kezdte. A püspök pedig elámulva odaszól Walthernak:

– Hallode, Walther, miképpen szól a magyarok szimfóniája?

És mind a ketten nevettek ezen ének felett. A püspök, aki ezalatt lefeküdt az ágyba, még mindig maga elé nevetve odaszól:

– Walther, magyarázd meg nekem, micsoda dallamú éneklés ez?

Feleli amaz:

– A dalnak modulációja az, a nő pedig, aki dalol, szolgálója annak a gazdának, akinél szállva vagyunk. A leányzó urának búzáját őrli.

Milyen megható párhuzam. A művelt Velence nagy fia, a romano-bizantin kultúra finom ízlésű élvezője, a daloslelkű olasz püspök nevet és jókedvűen tréfálódzik a magyarok szimfóniája felett. Nem érti azt a hangmenetet és azt a ritmust. Akárcsak a XX. század elején egy klasszikus tradíciókban nevelt muzikális pesti polgár!

Bartók a székely cselédleánytól csaknem ezer esztendő múlva ugyanazt a furcsa magyar szimfóniát hallja, ugyanazt a melódiát. De ő nem nevet ezen, pedig jóval több zenei tudása van, mint a szentéletű püspöknek.

Nem szabad csodálkoznunk, hogy csak kevesen voltak és vannak, akik Bartók grammofónlemezeit, amelyek az ősi magyar népdalokat örökítik meg, szívesebben hallgatják, mint a jazz-bandet vagy a cigánymuzsikát.

Évszázadokon keresztül divat volt lekicsinyleni, ami tősgyökeres magyar, a történelmi viszonyok, a tatárjárás, török hódoltság, a honfoglaló magyarság majdnem teljes kipusztulása, szláv, német és oláh elemek folytonos beszivárgása pedig olyan rombolást vitt végbe az ősmagyar lélek struktúrájában s annyi idegen réteget borított a feldúlt és eltaposott régi kultúrára, hogy hovatovább már nem is lelte meg magát e lávaréteg alatt. És hozzájárult ehhez, hogy minden évszázadban előlről kellett kezdenünk a magyar lélek pacifikálását és az elrongyolódott magyar kultúrát. Az újrakezdésnek mindig az az átka, hogy a legközelebben fekvő és legkényelmesebb külföldi példák után nyúl, mint ahogy Nagy Péter a német s Nagy Frigyes a francia szomszédság kultúrájába kapaszkodott belé.

Nem csoda, hogy Mátyás király nem a Regtelőkről való hét regőt, hanem a Nápolyból és Ferrarából importált olasz zenészeket muzsikáltatta budai és bécsi palotájában s hogy az Esterházyak Haydnt szerződtették udvari zenekarukhoz s nem volt csoda, hogy aragóniai Beatrix olaszai, vagy az Esterházyak német karmesterei nem gyűjtötték össze a kézimalomban dúdolgató leányzó pogány dallamait. De az már valóságos csoda, hogy még ma is akadnak magyarok, akik nem tudják, hogy van-e magyar zene és ha van, nem egyébb-e az a pesti kávéházakban hallható cigánymuzsikánál. Az már valóságos csoda, hogy a Magyar Tudományos Akadémia még mindig nem adta ki a teljes magyar népdalgyűjteményt, hogy Szénffy Gusztáv kétezer dala veszendőbe ment, hogy Bartók, Kodály, Molnár, Vikár és Lajta népdalgyűjtéséről a magyar kulturális közvélemény szinte tudomást sem vett s valóságos csoda, hogy egész Európában mindenütt tisztában vannak az ősmagyar melos nagy zenetörténeti jelentőségével, hogy a Musical Times, a Morning Post, a Newyork Times, a La Revue Musicale, a L'Idée Nazionale pontosan tudja, hogy mi a magyar zene és a cigánymuzsika között a különbség, de a magyarok közül sokan még mindig Liszt Ferenc szkeptikus álláspontján vannak a magyar nép zenei kapacitása kérdésében.

Bartók és Kodály sem veti el egészen a cigányos magyar népzene. Az általuk „ezüstkornak” nevezett magyar rokokozenében, a kuruckor és a XIX. század elejének palotás és verbunkos motívumaiból halhatatlan remekműveket alkottak.

De az igazi magyar zenét ők nem a cigánytól, hanem székely öregemberektől, pásztoroktól, énekes

koldusoktól és szerelmes leányoktól tanulták, amint azok gazdáik szolgálatában, vagy a fonóban, vagy mezei munkájok közben éneklék a magyarok szimfóniáját.

És most erről van szó. Nem arról, hogy Bartók vagy Kodály Zoltán stílusa, dallamvezetése, motívumkája, hangszerelése, egész különös, modern, újító, frappáns költői egyénisége tetszik-e vagy nem, hogy mulatságos, élvezetes, fárasztó, vagy megdöbbentő-e, vagy nem, hogy a régi zenei szerkezetekhez, vagy a könnyű és édeskés szalonzenéhez, vagy a konvencionális formákhoz szokott fülemnek rokonszenves-e, vagy nem, hanem arról, hogy Kodály Zoltán felfedezett Valamit, felásott egy Attila kincset, egy roppant aranyeletet, kibontott egy beomlott gazdag bányát, felszínre emelt egy elsüllyedt világgrészt s ez az elsüllyedt világérték szín-tiszta, ősi, eredeti és kizárólag magyar. Felfedezte az ősi magyar dalt, a magyar zenegéniusz egy olyan aranykincsét, amely világgraszóloan nagyszerű és elvehetetlenül a miénk.

Csodálatos, hogy mily kevés köze van egymáshoz irodalomnak és zenének Magyarországon. *Kodály* Zoltán és társai a maguk jószántából, a maguk spontán testi-lelki fáradozásával járják be az országot, hogy fonográfba gyűjtsék és megmentsék a magyar népdalkincset. Ők derítik ki, hogy a régi gyűjtők a magyar népdal összegyűjtésénél vagy a szöveget, vagy a dallamot hamisították meg, mert nem ismerték fel a magyar ősi zene szerkezeti sajátosságait. Ők mutatnak rá, hogy a bukovinai csángó, a Gyilkos tó környékén lakó székelyek, a Balaton partján halászgató magyarok ajkán, nem pedig a pesti kávéházak cigány muzsikájában kell keresni magyar

melódiát, magyar hangmenetet és magyar népdalstílust s hogy ez a melódiaforrás van olyan bőséges, olyan értékes, olyan szenzációsan eredeti és elragadó, mint az orosz, vagy a német, vagy az olasz. De erre nem gondol sem az irodalom, sem a néprajzi tudomány, sem az Akadémia, sem a Kisfaludy Társaság, sem a Történelmi Társaság, sem a Közművelődési Tanács, sem a múzeum, csak néhány félreértett, maliciózusan kezelt, társtalan rajongó muzsikusként, mint Bartók és Kodály, egy-két lelkes múzeumi őr, középiskolai tanár, Regensburgot járt pap, dalos-egyleti karnagy, vagy zenekritikus. Kodály Zoltán írja: „A görögöknek Aristoteles idejében még nem volt külön szavuk az éneknélküli versre, nekünk már nincs külön szavunk az énekes lírára. A XX. század emberének a vers: olvasmány. Csak szemmel vesz részt benne, hangtalanul. Csak a paraszt tart ma is ott, ahol a régi görög. Neki szöveg és dal elválatlan egység. Énekszó nélkül még elmondani sem tudja a verset, annyira együtt él számára a kettő...”

Alig hinné az ember, hogy ezzel szemben a magyar irodalmi körök milyen közömbösek a népzéssel szemben. „Régi dallamaink nagy része elveszett, ami annál sajnálatosabb, mert a bekövetkezett világfelfordulás mindmáig és talán örökre lehetetlenné tette a töredék kiegészítését”.

Meg kell még jegyeznünk, hogy *Bartók* Béla, a jelenkor egyik legkitűnőbb zongoristája, *Kodály* Zoltán pedig Európa egyik legkiválóbb folklóristája. Bartók apja földműves-iskolai igazgató volt Torontálban, Kodályé vasutas volt Kecskeméten. Ma mindketten a zeneművészeti főiskola tanárai és világhírű emberek.

A MAGYAK IMPRESSZIONISTÁK.

„... Akkoriban ütött ki megint egy új forradalom a festőművészeiben. *Szinyei* is eltért az akadémiától. Hátat fordított neki, kiment a szabadba. Hogy mi indította erre? Én magam s talán mások is soká azt hittük, hogy része volt ebben a *Courbet* példájának s talán annak is, hogy az akkortájt Münchenben időző *Courbet* beszélgetéseiből híret hallotta *Manet*nak és *Monet*nak, akik még fiatalok voltak ugyan, de reformideákról, képeikről olyanféle jó művészek, amilyen *Courbet* volt, már bizonyára tudomással bírtak. *Courbet* tehát tudott már akkor a *Manet* 1863-ban festett híres *Déjeuner sur l'herbe* nevű képéről és *Monet* impresszióiról is. De *Szinyei* saját vallomása szerint *Courbet* sohasem beszélgetett vele *Manet*ről. Érdekes adat *Courbet* emberi és művészi büszkeségéről, melynek hegycsúcsáról még egy olyan, akkor is kiváló művész sem akart meglátni, olyanról sem akart beszélni, mint *Manet*. Csak magát tartotta művésznek. Aztán *Szinyeiről* szólván, emlegetik a *Böcklin*-hatást is. *Böcklin* is a fényes természetből merített sokat fantáziálva és dekoratív módon fogva fel a dolgokat. Azt mondják némelyek, segítségére volt *Szinyei* művészi fejlődésének akkor, mikor ez „próbarepüléseit végezte”. De hisz nem voltak azok már próbarepülések. Szerintem csak motívum-hasonlóságokat konstatálhatunk, ami csak mellékkörülmény a pikturában s aminek *Szinyei* művészete nem annyira használt, mint inkább kárát vallotta, mert festőibb motívumoktól vonta el őt egy időre, kevésbé festői motívumok kedvéért. *Szinyeink* végre 1873-ban megfestette a *Majálist*. Ezt a „végre” szót

is mások után használom, azok után, akik a Majálist tartják művészete csúcspontjának és épp azt akarom itt ezzel szemben konstatálni, hogy abból a látószögből nézve, amelyből én a piktúrát nézem, ez a megállapítás sem a leghelyesebb. Innen tekintve: a nagy Majális nem mutatja azt az egységes faktúrát, amelyet én egy remekműben okvetlenül megkívánok. Azonkívül ebben az egy képben már érezni, hogy most már *Böcklin* is kezdett rá hatni. Rámutatok itt Szinyeinek azokra a műveire, amelyekben az idegen vonatkozásnak egy paránya sem fedezhető fel, illetőleg amelyekbe az bele sem magyarázható. Azokra, amelyek az ő legegységesebbek, tehát szerintem legművészibb képei, már csak azért is, mert a faktúrájuk egységes és egyenletes. Ilyenek pedig az ismertebbek között: a *Kis majális*; a Berlinben aranyérmezett s a Szépművészeti múzeumban lévő Nagy majális, „tanulmánya”; a *Ruhaszárítás* kis képe; *Műterem-tanulmánya*; *Sétálók a szabadban* című kis képe és a *Hintázók*. Ezek azok, amelyekhez szó nem férhet: a maguk idejében eseményszámra menő Szinyeik. Ezek s még néhány ezidőbeli vázlatosabb műve teljesen elégségesek volnának arra, hogy *Szinyei-Merse Pált* a közelmúlt műtörténete a legjelesebb emberek közé sorozza.”

Ezeket a sorokat *Rippl-Rónai József*, a századvégnek talán legnépszerűbb magyar festője írja, aki írónak is jó volt és *Emlékezéseim* című könyve igazi értéke a magyar irodalomnak.

Érdeemes egyébként ezt a két művészt egymás mellé állítani. *Szinyei-Merse Pál* magyar úr volt, s mint dilettáns lángelme tűnt fel. A magyar urak közül való, akik valamikor ott éltek vadregényes vidéki miliőben, tornyos kastélyban, angol metszetek,

német és francia remekírók művei, finom antik bútorok, muzsika, ének, rajzmappa, olaj festékek között, elmélkednek az élet és az emberi lélek nagy problémáiról, akik szabadelvű beszédet mondanak a parlamentben és a megyegyűlésen, akik költőkkel, archeológusokkal és szónokokkal leveleznek, lírai verseket írnak, – a *Madách, Pulszky, Eötvös, Torma, Széchenyi, Kemény és Mednyánszky* típusú magyar nagyurak szép fajtájából. Ezzel szemben Rippl-Rónai József fél-paraszt, fél-mesterember családból való, amelyben már az apja nagy karriert csinált azzal, hogy falusi tanítóvá lett.

Szinyei-Merse Pál forradalmi lángelme volt és Keleti Károly őt kinevette; az érzékeny és büszke magyar úr kétszer vagy háromszor elkedvetlenedik a megnemértés, gúny, és lekicsinylés miatt; visszavonul ősi kastélyába, duzzog, majdnem örökre elveszti őt a művészettörténet. Rippl-Rónai Munkácsy modorában kezdi, nagy sikereket arat, aztán hátat fordít a hagyományoknak és bohèmes jókedvvel adja át magát az új impresszionizmusnak és a koplalásnak.

Végül mind a ketten győznek. Mind a kettő világhírű. Szinyei Merse, akinek Majális, Pacsirta, stb. képeit minden teremtett magyar lélek ismeri, élete alkonyán szinte roskadozott a kitüntetések súlya alatt. Rippl-Rónai jómódú ember lett s nem lehet tudni, nem ez volt-e a nagyobb a két siker között!

Rippl-Rónai József nevének említésekor mindenki szeme előtt megjelennek azok a vastag kontúrvonásokkal készült, szikrázóan színes pasztellek és olajképek, amelyek mintha üvegfestmények számára színezett vázlatok volnának, s ha megnyílt

egy-egy Rippl Hónai kiállítás, aligha volt ott egy kép, amelyet a közönség, mint régi jó ismerőst ne üdvözölt volna. Ha szimbolista akarnék lenni, azt mondanám, hogy nemcsak a nézők ismerik meg a kiállított képeket, de a képek is mint régi ismerőst üdvözlik a nézőt, először mert ezek a képek szinte az élőlény természetével bírnak, másodszor, mert amióta Rippl-Rónai József közönséget szerzett magának, ez a közönség majdnem állandóvá lett és törhetetlen szeretettel csüng minden Rippl-képen. Példátlan a magyar művészet történetében, hogy valamelyik művésznek olyan eleven és állandó hatása lett légyen, mint a kaposvári tanító fiának.

Rippl-Rónai József egyike a magyar művészet-történet legpittoreszkebb, legzseniálisabb és legmagyarabb alakjainak. Ő is, mint minden kortársa, a Munkácsi-féle nagy stílus hagyományain kezdte és bizonyos, ha úgy folytatja, lett volna belőle valamilyen Munkácsi-epigon vagy Leibl-epigon, vagy a heroikus történetfestés egy ismert nevű alakja, – de ő többet akart. A századvégi Paris modern művészi levegőjében a legmodernebbekhez csatlakozott, elfordult Munkácsitól és ezzel – magyarazzák életírói – lemondott az anyagi érvényesülésről, valósággal prerafaolita aszkéta módjára kizárólag művészetének élt, meghozván a legnagyobb áldozatot, mit ember hozhat az ideáljaiért.

Nos, nem egészen így áll a dolog. Rippl-Rónai József nem mondott le semmiről, csak éppen hogy nem mondott le saját magáról és genialitásáról és nagyszerűen megtalálta, hogy melyik az az út, amelyen ő a legragyogóbb karriert csinálhatja meg. Rippl-Rónai József bohémsága, cigányos hajfűrtjei, bizarr stílusa, párisi szokásai és nyugateurópai mo-

dora alatt a magyar félvér-paraszt józansága és élelmessége lakozott s az elsők egyike volt, aki rájött arra, hogy a grand art napja lealkonyodott s az ember lelke valami intim, hogy úgymondjam házias művészet után áhítozik, reakcióképpen, amiben benn van a népművészet és a népköltészet családiás bája, enyhe könnyedsége, humora, játsziséga és ötletessége. Rippl-Rónai József szinte házi kezelésbe vette a művészetet, mint afféle ezermester, fúróiaragó, festegető dilettáns, bútorokat és szőnyegeket tervezett, pasztellportrékat rajzolgatott, legkedvesebb modellje apja, anyja és Piacsek bácsi volt, sőt kezébe vette a tűt is és maga öltögette a gobelineket, hogy megmutassa, mennyire nem lehet elhatárolni a művészetet és iparosságot és zsenialitást és kézügyességet. Természetesen ebbe mindenki belebukott volna, akinek nem áll rendelkezésére Rippl-Rónai József lángelméje és végtelenül kifinomodott ízlése, hogy ne is beszéljek a virtuozitásról, amellyel látszólag könnyed és hanyag képeit vászonra vetette.

A KÉT BOLYAI.

Bolyai Farkas és Bolyai János, apa és fiú, két emberfeletti ember, abszolút lángelme, csodálatos egyéniség, tüneményes két üstökös a magyar égbolton, a faji dicsőség két óriási pillére, akiknek nevét a világ jobban ismeri, mint az egész magyarság földrajzi, történelmi és kulturális helyét a nap alatt.

Egy nemzet megítélésénél majdnem mindig csak a reprezentatív embereket nézi a világ: *Turgenyev* alapította meg az orosz szimpátiákat Francia-

országban, *Kossuth* Lajos emelte nagyra a magyar név becsületét Angliában és Amerikában, a német filozófusok és muzsikusok tették tiszteletessé a germán szellemet a latin népek fantáziájában. A tömegek, mint a lepkék és éjjeli bogarak, a csillogás, a fény, a világosság felé özönlenek; nincs érzékük, csak a mértéken felül való dimenziók iránt; csak a kolosszusok imponálnak nekik, az Eiffel-tornyok, a piramisok, az óceánrepülések, a csodák, a vakító szépségek és a lélegzetelállító szenzációk. Eljöhet az idő, amikor Anglia minden ipari, gazdasági és politikai nagysága az iskolák, történettudósok és archeológusok porlepte könyvtári anyagává válik, de Shakespeare még mindig eleven valóság, lelki élmény és irodalmi izgalom gyanánt remeg az ember lelkében.

Nincs a világnak olyan matematikusa, aki ne ismerné a két Bolyai nevét. S most, amikor minden értő és értetlen ember hall valamit a relativitásról és Einsteinről, a tudósok azt is tudják, hogy a fiú, *Bolyai János* magyar tüzérkapitány huszonhárom éves korában már félig kész az Appendix-ben lefektetett *abszolút geometriájával*, amely megteremtette a relativitás tanának matematikai előfeltételeit.

Az apa és fia egyenlő rangú lángelme; az egyik a harmonikus, a fenséges, a Leonardo da Vinci fájából való; a fiú a lázongó titánok, a Michelangelok utóda, akin a modern elmekórtan sikerrel tanulmányozhatja a zsenialitás és a téboly rokonságát. Mi nem. ezt vizsgáljuk a két Bolyai egyéniségén. Miniket az érdekel, hogy magyar úr és szegény diák volt mind a kettő, amikor lángeszük kilobbant és minden gátló akadályt legyőzve, érvényesült.

A család fejedelmi vérből származtatta magát.

beleírta nevét a magyar történelembe, de *Bolyai Farkas* apja már olyan szegény volt, hogy csak felesége kis hozománya mentette meg a nyomor-gástól.

Más ember ilyen helyzetben talán lecsúszik a paraszt vagy a züllött kisnemes színvonalára; az ősi magyar nemesség egy nagy részének ez volt a sorsa; *Bolyai Farkas* azonban már marosvásárhelyi kis diákkorában elárulta, hogy rendkívüli egyénisége áttör minden szabályt, amely fajtestvéreire, sors-társaira a végzet erejét rákényszeríti. Már a be-mutatkozás alkalmával észrevették, hogy csoda-gyermek. Kilencéves korában latinul verseket ír, hat hét alatt megtanul görögül, egy év múlva ola-szul, németül és angolul és a bibliát zsidó nyelven olvassa. Hogy tüneményes fejszámoló, azt talán mondanunk sem kell. Húszéves korában tanár, mate-matikus, fizikus, kémikus, technikus, nyelvész, raj-zoló, költő és zeneművész. Ekkor már a matemati-kusok fejedelmének, a német Gauss Károly Frigyes-nek a legjobb barátja és attól fogva ez a két láng-elme minden évben, október 29-én este nyolc és ki-lenc órakor egymásra gondol és elszív egy-egy pipa dohányt egymás egészségére. Az egyik Göttingában, a tudományos világ közepén, a másik Erdélyben, egy kis birtokon, Isten háta mögött. De a lángelmék rokonok és nincs közöttük sem időbeli, sem térbeli távolság. Ez volt az apa.

Fia, *Bolyai János*, 1802-ben született és 1859-ben halt meg, három évvel élve túl az apját. Ő is mint esodagyermek kezdte. Sőt, az maradt egész halá-láig. Már ötesztendőskorában magától rájött a há-romszög törvényeire és kilencéves korában a leg-nehezebb tételeket megfejtette, mielőtt még apja el-

magyarázta volna neki. Alig volt tizenötéves, amikor apja ezt írta róla Gaussnak: Euclidest tökéletesen ismeri; szereti a differenciál- és integrál-számításokat. Gyorsan és sokat fog fel és némelykor lángeszű villanásai vannak, megtalálva egyszerre, egyetlen pillanat alatt azt, amit a legnagyobb elmék csak keserves keresgélésre találtak meg. Szereti a tiszta, mély teoriákat és az asztronómiát. Jelleme, amennyire ítélni lehet, erős és nemes.

Tíz éves korában első hegedűs a vonósnégyesben, amelyben atyja játszott a brácsát. Jól komponál. Később, amikor Bécsben az akadémia növendéke lesz, ő az első zenész, a legjobb vívó, a legszébb katona, a legkitűnőbb matematikus. Igazi renaissance-ember, a testi-lelki tökéletesség mintaképe.

Ha lehetséges, még apjánál is nagyobb lángelme volt. Főművét, az Appendix et, még katonatiszt korában írta és harmincegy éves korában, mint kapitányt, már nyugdíjazták. Ma a tudományos munkája, akkor férfias bravúrjai miatt bámulták. Ő volt a magyar Cyrano. Egyszer egy lovasezrednek tizenhárom tisztjét hívta ki. Mind a tizenhárom ellenfelét legyőzte. A tizenhárom párbaj közben pedig eljátszott egy-egy hegedűkoncertet.

Miután megvált a katonaságtól, apjához költözött Marosvásárhelyre. Mindössze egy évig laktak együtt. A fiú beleszeretett a gazdaasszonyba, aki sem szép, sem hűséges, sem okos nem volt, az apja mindenáron véget akart vetni e viszonynak, de hiábavaló volt minden fáradozása. Ez az asszony volt Bolyai János végzete. Nem tudott lemondani róla. Szembeszállott apjával, aki szintén vérmes és lobbanékony természetű volt s egy viharos családi

jelenet után apját is párhajra hívta. Nem csoda, hogy emiatt el kellett hagynia a szülői házat.

Apa és fiú tíz évig nem találkoztak egymással. János 1846-ban visszaköltözött Marosvásárhelyre s ott lakott haláláig. Apjával azonban tökéletesen sohasem békült ki, még az öregúr halálos ágyán sem, amely mellett durván kifakadt, hogy apja túlsókat foglalkozott költészettel és a költészet túlsókat foglalkozik a szerelemmel. Ez az ifjú lángész, aki rabszolgája volt a szerelemnek, gyűlölte a nőt és utálattal fordult el a költészettől. Bolyai Farkas, az öreg polihisztor pedig gyönyörű végrendeletet írt halála előtt, amely tele van csodálatos metafizikával és gyengéd költői szépségekkel. Utolsó írásában kérte, hogy almafát ültessenek a halottas-ház elé. Az almafa pedig emlékeztesse a? embereket ama nevezetes három almára, amelyek közül kettő tönkretette az emberiség életét, a harmadik pedig jóvátette mindazt a kárt, amit a két első alma okozott. Éva almájáról, Paris almájáról és Newton almájáról van szó.

A DARDZILLINGI SÍREMLÉK.

Mi, Ázsiából ideszakadt magyarok, mindig fájdalmas vággyal gondoltunk keleten hagyott őseinkre, Nagy-Magyarországra és a pogány magyarokra, akik Etelközben maradtak. Már IV. Béla király alatt, 1235 táján megindult a kutatás az ősmagyarok után s a híres Julián barát a baskírok és tatárok földjén, annál a folyónál, amelyet a népek még ma is Ak-Idilnek, Fehér Etilnek hívnak, rá is akadt a magyarok őseire. Julián barátunk hat-száz esztendő múlva követője akadt egy szegény

Önfeláldozó, lobogólelkű és szinte szentéletű székely tudósban, aki Oroszországon keresztül be akart hatolni Kína felső részébe, azon az úton, amelyen át a magyarok kijöttek Ázsiából. Ez a hősies lelkű nagy tudós Körösi Csorna Sándor, a híres ázsiai utazó, a bengáliai angol társaság tagja, a tibeti nyelvnek legnagyobb európai tudósa, a világhírű székely, az angol tudományos világ és a magyar nemzet örök büszkesége.

Körösi Csorna Sándor a kínai császári évkönyvekről a göctingeni egyetemen hallott. A kínai évkönyvek leírják a tatárjárást s ezekben a madzsarokról is írnak, akik a Kárpátok alján laknak, tudnak IV. Béla király vitézségéről és a Sajó-melléki ütközetről. Az évkönyvek rólunk állandóan, mint magyarokról beszélnek, holott az egykori perzsa és latin írók Hongross, Hungaros, Ungarns, vagy Ugri névvel jelölik nemzetünket. Ettől kapott kedvet Körösi Csorna Sándor, aki 1784 áprilisban született, szegény katonaszülők gyermeke volt és egy Kenderesi Mihály nevű kormánytanácsos száz forintnyi segítségével nekivágott a nagy keleti útnak. Harminchat esztendő volt, amikor elindult, mégpedig hosszú évek során folytatott tudományos készütség után, német, francia, angol, görög, latin, orosz, arabs nyelvtudással s minthogy a magyarok őshazáját valahol Tibet táján sejtette, örménynek öltözve Bokharaig, majd a Gobi sivatagon keresztül Tibetig vándorolt, ott bejárta a Himalája völgyeit, miközben alaposan megtanulta a tibeti nyelvet és a szanszkritot, amelynek a tibeti nyelv csak egyik tájszólamja.

Mi magyarok Körösi Csorna Sándor tibeti életéről, a nagy tudós saját jegyzetein kívül, angol és

francia írók tollából kaptuk az első adatokat. Ma már pontosan ismerjük ázsiai útját és utazásainak kronologikus rendjét. Tudjuk azt is, hogy Tibetben Körösi Csorna feladta az ősmagyarok után való kutatás ábrándos illúzióját és angol szolgálatban megtalálta a maga igazi hivatását. Tibeti Buddha-zár-dákban, tudós lámák vezetése alatt, roppant szenvedések és nélkülözések között tökéletesen megtanulta a tibeti nyelvet és irodalmat, összeírt mintegy negyvenezer tibeti szót és elkészítette a tibeti nyelv első nyelvtanát és szótárát. Roppant munka ez, amelyhez önfeláldozás, szorgalom és mély tudományosság volt szükséges. Az angol Asiatic-Society adta ki munkáit, megválasztotta könyvtárnokának és a kalkuttai kormány elhalmozta kitüntetésekkel. Ekkor már a magyar kormány is tudomást vett róla s a magyar Akadémia, valamint herceg Esterházy nagyobb összeget gyűjtött a Tibetben élő magyar tudós számára. Körösi Csorna Sándor azonban valóságos askéta volt. Könyvein és iratain kívül egyetlen kék öltönyt találtak a birtokában, meg néhány inget és egy főzőedényt. Élelme főleg teából állott és egyszerűen készített rizsből, amelyből nagyon keveset szokott enni. Földre terített gyékényen, könyvei és iratai között ült, evett, aludt és dolgozott, éjjel soha le nem vetkőzött és nappal szeszes italt és dohányt sohasem élvezett. Utolsó éveit Kalkuttában élte, ahol nagy tiszteletnek örvendett. Mindenki ismerte az erdélyi magyart, aki az Ázsiai Társaság épületében lakott és csak akkor derült jókedvre, ha kedves hazájáról beszélhetett. Tudott is Kalkuttában mindenki Magyarországról. Bámulatos igénytelensége és önfeláldozása folytán nem hogy segítséget vagy jutalmat fogadott volna el, hanem még ő mecénás-

kodott azokból az összegekből, amelyeket az angol Bengáliai Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia ráerőszakolt. Az Akadémiának kétszáz aranyat, a nagyenyedi kollégiumnak négyszázötven aranyat, a kézdívasárhelyi katonai nevelőintézetnek száz aranyat ajándékozott. Tekintélye az angol tudósok előtt nőttön-nőtt. 1835-ben, amikor a szanszkrit nyelvet is tökéletesen bírta már, a magyaron kívül tizenhét nyelven tudott beszélni. Ekkor ismét elhagyja Kalkuttát és 1836 tavaszától kezdve a Himálaja völgyében, bennszülöttek kunyhójában töltött négy esztendőt, hogy tanulmányait és történelmi kutatásait más irányban folytassa, újra feléledt lelkében az a vágy, hogy felkutassa a magyarok őseit. Nem tartotta lehetetlennek, hogy az a Dzsungar nevű nép, amely Lhassától északkelet felé, Kína határán lakik, a magyarok őseinek ivadéka, vagy legalább is rokonainak maradványa. Ezután megint visszatért Kalkuttába, majd 1842 tavaszán a hétezer lábnyi magasságban lévő Dardzillingben találjuk. Angol-India határállomásán. Április 6-án dr. Campbell angol tudós betegen találja dardzillingi lakásán, a következő nap kissé jobban lesz, de 9-én újra elővette a láz, delirizálni kezdett és április 10-én reggeli öt órakor meghalt. A halálesetet azonnal bejelentették a bengáliai angol társaságnak, amely ezer rúpiát szavazott meg, hogy illő emléket állítsanak a tudós sírjára a dardzillingi temetőben. Az emlékkő angol szövegének magyar fordítása ez: „Itt fekszik a magyar születésű Körösi Csorna Sándor, aki filológiai kutatások végett keletre jött és évek folytán, amelyeket oly nélkülözések között töltött, aminőket ember ritkán szenvedett és a tudomány ügyében való fáradhatatlan munkálkodása után a tibeti nyelvnek

szótárát és nyelvtanát készítette el, – ezek legszebb és valódi emlékei. Munkálkodásának folytatása végett Lhassa felé való útjában meghalt e helyen, 1842-ik évi április 11-én. Munkatársai, a bengáliai Ázsia Társulat szentelik e követ emlékének. Requiescat in pace.”

Az egész angol tudományos világ gyászolta a magyar tudós halálát és az angol ügyjívő jelentette ezt herceg Esterháznak és a Magyar Tudományos Akadémiának.

Érdekesnek tartjuk még két nagy művének címét közölni, mert magukhói a címekből is kitűnik, hogy az angol szolgálatban és angol nyelven dolgozó nagy tudós mily megható büszkeséggel hangsúlyozta az ő székely-magyar voltát. Az első könyv címe: „Kísérlet egy tibeti és angol szótárhoz. Elkészítette Körösi Csorna Sándor, székely-magyar Erdélyországból, Knaumban és Himaláyák hegyei között történt tartózkodása alatt, India és Tibet határán. 1827–1830. évben.”

A második könyv címe: „Tibeti nyelvtan angol nyelven. A kormány pártfogása és a bengáli Asiatic Society felügyelete alatt készítette Körösi Csorna Sándor székely-magyar. Calcutta 1834.”

Megható dolog: ez a nagy és világhírű tudós, amikor könyveire ráírja nevét, minden büszke és irigyelt címét elhagyja és csak azt az egyetlen címet tartja meg magának, hogy székely-magyar Erdélyországból.

AZ ELSŐK...

Nem tudok ellenállni annak a váagnak, hogy a magyar orvostudomány legfényesebb alakjáról szólván, ne idézzek egyet-mást Győry Tibornak egy pom-

pás kis tanulmányából, amely a magyar orvostörténelem néhány izgatón érdekes momentumára vet egy-egy röpke tényt. Ő maga, a szerző úgy mondja, hogy össze akarta állítani az egyetemes orvosi történelem néhány olyan magyar adalékát, amelyek a magyar elmének önálló, sokszor kezdeményező alkotásaira vonatkoznak. Tehát nagy magyar felfedezésekről és felfedezőkről van szó, ezért érdekelt bennünket, akik a nagy egyéniségek hatását kutatjuk a nagy dolgok alakulására. Az meg aztán különleges magyar sors, hogy ezeknek a nagy magyar kutatási eredményeknek szerzőjéül a világ nem magyar, hanem más külföldi neveket tett halhatatlanná. Egy okkal több, hogy megemlékezzünk róluk.

Győry Tibortól tudjuk meg, hogy az első európai teljes gyermekgyógyászati munkát magyar ember írta és pedig a fiúmei születésű *Bagellardus* Pál, aki 1472-ben ajándékozta meg Európát a „*Libellus de infantum aegritudinibus ac remediis*” című munkával. Ilymódon szinte a gyermekgyógyászat bölcsőjének nevezhetnők hazánkat.

Az sem érdektelen, hogy az első orvos, aki a vesztegzárat javasolta, *Salzmann* János, Ferdinánd osztrák főherceg kirurgusa volt, aki Nagyszébenben szerzett tapasztalatokat az 15104 erdélyi pestis alkalmával.

Magyar ember, még pedig győri orvos volt *Hoefler* Farkas (1614-1681), aki könyvében elsőnek írja le a kretinizmust.

A XVII. században a *Morbus Hungaricus* néven emlegetett betegségnek leghathatósabb gyógyszerét Spindler Pál pozsonyi orvos találta fel, orvosságát *Pulvis pannonicus ruber*-nek hívták.

Igen híres és sok betegség ellen külsőleg és belső-

leg használt orvosság volt még az Oleum libanoni, vagy Balsamus hungaricus, amelyet *Buchholtz* György dr. készített, egy a Kárpátokban íeliedezett la gyümölcséből.

Híres orvos volt a maga idejében *Csúzi Cseh* János, aki orvosa és lelkésze volt Győrnek s a legkiválóbb magyar alchemisták közé tartozott« Győrből Velencébe ment, majd újra visszajött Magyarországra és pedig az 1701-ben született világhírű magyar összenőtt ikrek tanulmányozása és megvásárlása végett. Ő írta az első könyvet a torzszülöttekről.

A himlőoltás történetében is kiváló szerep jutott egy magyar orvosnak. A külföld a nagy angol Jenner íeliedezéséről azt tudja, hogy az oltás eszméjét lady Wortley-Montague, a konstantinápolyi követ neje vitte be 1721-ben Angliába, az úgynevezett görög módszer alakjában, amelyből Jenner a ma is használatban lévő himlőoltást kifejlesztette. Ezzel szemben kétségtelen, hogy az eperjesi születésű *Rayman* János Ádám sárosmegyei orvos négy évvel megelőzte azt a lady Montagueot, akit az orvosi történelem Jenner előfutárjának tekint. *Rayman* a himlőoltást a görögöktől és az örményektől tanulta, Eperjesen alaposan ki is próbálta és erről szóló munkáját már 1721 előtt közzétette.

Ezek apró adatok, de csak a szakember tudja, hogy milyen jelentőségük van a gyógyítás történetében.

Számtalan ilyen dokumentumot lehetne még felsorolni. Az élettan nagyon sokat köszönhet a magyar orvosi lángelméknek. *Apáthy* István a saját eljárásával kimutatta az idegrendszer vezető elemeit, a neurofibrillákat, amelyeknek a létezését elméleti megfontolások alapján a hatvanas években Max

Schulze állította. Apáthy különben korának legnagyobb mikrotechnikusa volt és kolozsvári szövettani intézete évtizedeken át Mekkája a külföldi biológusoknak.

Lenhossék Mihály neve is összeforrott az ideg-
szövettanban ma uralkodó neuron-elmélettel. *Lenhossék* Mihályt a baseli és tübingeni egyetemről hívták meg a budapesti tanszékre. Sejt- és szövettani kutatásainak eredménye a Lenhossék-féle elmélet, amelyet 1898-ban állítottak fel.

A magyar orvostudománynak egyébként a világon nagy híre és megérdemelt rangja van. Mindenki ismeri például Högyes Endre nevét, aki Pasteur után a veszettség gyógyítása terén a legnagyobb szaktekintély volt. Högyesnek az oltóanyag készítése és tökéletesítése terén elért eredményeit ma már az egész világ magáévá tette.

Ilyen társaságban elsőnek lenni nagy dicsőség, még az egész világ szemében is irigyrendő elsőség. *Semmelweis* Ignác mondhatja magának ezt a dicsőséget. Egyideig a német tudomány akarta kisajátítani őt. Még ma is úgy beszélnek róla Bécsben, hogy unser Semmelweis. Szerencsére nem mi, magyarok, hanem egy drezdai nőorvos, Grosse János volt az, aki 1898-ban monográfiát adott ki Semmelweisről és abban a legalaposabban kimutatta Semmelweis Ignác magyarságát. Természetesen addig, ameddig még nem volt vitán felül az ő korszakalkotó felfedezése, a bécsi szülészek nem vonták kétségbe magyar voltát, sőt emiatt gúnyolták is őt. „Die ungarische Csikóspeitsche hat wieder geknallt” – mondta róla egy bécsi nőgyógyász-professzor,

amikor Semmelweisnek a gyermekági lázról szóló tanulmánya megjelent. Ma már ellentmondás nélkül büszkélkedhetünk azzal, hogy Semmelweis magyar lángelme volt, Budán született, magyarságát mindig büszkén hirdette. Pesten végezte tanulmányai egy részét, felfedezése után Pesten telepedett meg, 1850-ben a Rókus-kórház szülészeti osztályán lett főorvos s bár időközben a zürichi egyetem szülészeti tanszékére is meghívták, ő a pesti egyetem katedráját fogadta el 1855-ben. Most a kerepesi temetőben nyugszik, az Erzsébet-téren márványszobor hirdeti emlékét és szülőházát, a tabáni Apród-utcában emléktáblával jelölték meg.

VIII.

A MUNKA.

Őszintén szólva, unalmas, improduktív, sőt talán valósággal kártékony dolog: minden egyéni nyomorúságunkért mindig valami nagy és általános eszmét, intézményt, rendszert, tényezőt tenni felelőssé. Az egyik azt mondja: átkos kapitalizmus. A másik: pazarló, tunya, invenciótlan kormány. A harmadik ember korrupciót, panamát, nepotizmust, klikkrendszert, oligarchiát emleget. A negyedik osztály érdeken és társadalmi igazságtalanságokon lovagol és majdnem minden cikk, amely a megélhetés gondjairól és a kilátástalan jövőről beszél, ezzel fejezi be jeremiádjait: háború, forradalom, bolsevizmus, Trianon. Vannak mélyebben szántó elmék és tudományosan gondolkodó fők, akik megrázó értekezéseket szavalnak el a világgazdaság válságáról és olyan szociológiai, történelemfilozófiai, gazdaságpolitikai és statisztikai feneket kerítenek a mi nyomorúságunk alá és olyan világosan bebizonyítják, hogy valóságos kozmikus erők fogtak össze Közép-európa népeinek és elsősorban a magyarságnak tönkretételére, hogy legokosabb, ha a magyarság egyszer, végre-valahára összefog, egy zászló alá tömörül és kart karba öltve, egységesen és közakarattal beleveti magát a Dunába.

Azt azonban csak ritkán hallottam, hogy minden ember külön-külön, fejmunkás és testimunkás, kicsi és nagy, pesti és vidéki, férfi és asszony próbáljon meg egyénileg segíteni- a maga baján, feküdjék neki a munkának és igyekezzék nyélbeütni valami okos és hasznos dolgot, amivel a jövőd elmét megkétszerezhetné. Azt meg még éppenséggel senkitől sem hallottam, hogy azt mondta volna: magam vagyok az oka nyomorúságomnak; lusta, indolens, ötlettelen és léha fickó vagyok, irtózom a munkától, minden ambícióm az, hogy nagyságos vagy méltóságos úrnak szólítsanak, lenézem a polgári foglalkozásokat, telve vagyok göggel, előítéletekkel és jóra való restséggel. Nem hallottam soha, hogy valaki azt mondta volna: dolgozom, dolgozom, de nem akarok máról-holnapra meggazdagodni, megelégszem húsz százalék helyett tíz százalék haszonnal, sőt öt százalékkal is, ha nem megy másként. Nem hallottam soha, hogy valaki azt mondta volna: naponta nyolc órát dolgozom, de belátom, hogy ez nem elegendő; a jövő héten tizennégy órát fogok dolgozni és kétórai munkahasznót félre fogok tenni, hátha még rosszabb idők is jönnek, mint a mostaniak.

Csak örült, vagy gonosztevő, vagy a nemzet bevallott ellensége állíthatná, hogy Csonkamagyarországban minden feltétel adva van a hasznos és gyümölcsöző egyéni munka, a gondtalan élet, az egzisztenciális elhelyezkedés és a könnyű jövedelmezés körül. Tudjuk valamennyien, hogy a trianoni Magyarország határai között ez nehezebb, mint máshol és nehezebb, mint akármikor volt ezer év óta. De minden egyéni bajt ráírni a közös tragédia számlájára: ez mégis túlzott és haszontalan dolog s valakinek egyszer meg kell mondani, hogy van ám azért

egyéni felelősség is a világon s az egyéni nyomorúságok felét bizvást ráírhatjuk arra az egyéni számlára, amelyen kiáltó deficitje mutatkozik a munkabírásnak, szorgalomnak és takarékossgának.

Fiatal barátom! Te most azt látod, hogy édesapád folyton a régi jó időket siratja, s régi regények olvasása közben téged is irigység fog el az idillikus, enyhe, boldog félmúlt szépségeivel szemben. Tiszteld apád és anyád nosztalgiáját o régi boldog, magyar élet után, de a regényeket ne tiszteld olyan gyermekes áhítattal! A régi regényírók, jók, rosszak egyaránt, sokat vétkeztek a magyarok ellen. A magyar regényirodalom Kemény Zsigmond bárón kezdve, Jókain és Mikszáthon keresztül csak arról a magyar emberről szeretett írni, aki megvetette a pénzszerzést, de annál nagyobb gyönyörűséggel és annál nagyobb művészettel verte el öröklött vagyionát. Európa pedig hozzászokott Balzachoz, aki majdnem kizárólag arról a francia emberről ír, aki a múlt század közepén a szédületes pénzügyi és gazdasági konjunktúrák alatt a sajátmaga egyénisége, vagy a helyzetek mértéke szerint kisebb-nagyobb vagyionokat harácsolt össze magának. Hozzászokott Dickenshez, akinek legragyogóbb alakjai törhetetlen munkabírású, gögös és önző angol üzletemberek. Az angol irodalomban még mindig ez a típus érdekli leginkább az olvasókat. A modern Galsworthy is ezzel a típussal aratja legnagyobb sikereit. Galsworthy a Forsythe-család történetében valósággal az angol nemzet jellemrajzát írja meg és ennek a jellemrajznak állandó motívuma a magántulajdon, a pénz, a tőkegyűjtés és a gazdasági hatalom. Sokat jelent ez – jelenti első sorban azt, hogy a gazdaságilag fejlett államokban

az ideális ember, az eszménykép, a hős: a független és vagyonos polgár, aki saját erejéből tett szert hatalmára. Az európai irodalom megteremtette a polgártípust, amelynek kettősélete van. Az egyik: küzdelem az anyagi érvényesülésért. A másik: küzdelem a lelki harmóniáért; az első lett a karrierregények témája, a másik a lélekelemző regényé; de a magyar regényben hiába keresed úgy a karrier, mint a polgári lélek kultuszát.

Fiatal barátom, aki a magad személyében vándoroltál vidékről Pestre, vagy már az apád és nagyapád került ide a vidékről, ha élni, pénzt keresni, érvényesülni és meggazdagodni akarsz, testestől-lelkestől városi polgárrá kell magad kinevelni. Pénz és meggazdagodás, – ne ütközzél meg, ha ezt mondom neked! Beszéljünk őszintén. Első sorban élni akarsz, aztán jól akarsz élni s végül azt akarod, hogy családod, fiaid és leányaid és azok ivadékaik is jól éljenek ebben az arasznyi földi életben. Tehát vagyont akarsz gyűjteni és szép örökséget akarsz hagyni utódaidra. Igen. Valljuk be becsületesen, hogy ez a leghőbb vágyad. Igazad van, húszéves magyar, vagyont akarsz gyűjteni, nem pedig hivatalban létminimumért dolgozni vagy létminimumért lopni a napot. Kétségbeejtő is volna, ha úgy gondolkodnál, hogy a nemzet egyik fele csak hadd falja fel a másikat, mint a vörösök és feketék – a hivatalnokok és polgárok – a hangyák birodalmában. Mi lenne ennek a végei Olyan tömegnyomor, mint az indiai páriák között. Ámbár igaz, hogy a szegénységnek is vannak zsoltárosai.

Mi nem látunk abban tragédiát, ha diplomás ember egyideig mint soffőr, vagy villamoskalauz keresi meg a betevő falatját. Nem valami méltó

helyzet és nem méltó jutalma az egyetemi tanulmányoknak, de nem tragédia. Az a kérdés, hogy meg tud-e belőle élni addig, amíg megtalálja az érvényesülés lehetőségét. Annak pedig örülök, ha iparos, gyáros, kereskedő, ügynök, fuvaros, vállalkozó mellett ott látom a dr. betűket, vagy a nemesi előnevet. En a francia kispolgár, vagy az angol gentry álláspontján vagyok. Gentry! Hát a gentry nem a bőrkabátos, gögös, exclusiv és a műveletlen vidéki birtokost jelenti? Nem. Az angol gentry kilenczederészben kereskedőkből, iparosokból és bankárokból áll. Itt is egy szó, amelynek Magyarországon elvették az igazi jelentését.

Sokat beszélnek ma a demokráciáról. A szó valódi klasszikus értelmében a demokráciában mindenki a maga szerencséjének kovácsa, de nemcsak azért, mert mindenki egyenlő eséllyel indul a sikerért való versengésbe, hanem, mert minden ember egyenlőnek érzi magát a munkában, az erőfeszítésben, a verejtékezésben és a sikernek tíz körömmel való kikaparásában is. Az igazi demokrata nem válogat a munkában, nincs munka, amelyet szégyelne, vagy amelyet sokalna, vagy amelynek a szagától irtóznék. A pénznek nincs szaga, csak tisztességes vagy tisztességtelen szag van a pénz és a munka világában. Magyarországon még mindig nagyon sok ember van, aki csak ranggal, kényelemmel, hatalommal és eleganciával beillatosított munkát szereti és inkább enged valamit a pénz szagával szemben kötelező finnyáságából.

A polgári munkát már nem kell szégyenleni, épp úgy nem, mint a kereskedői, iparos, technikus, vállalkozó, ügynöki pályát. Szövetkezetekben, részvénytársaságokban, kereskedelmi és gyárvállalatok-

ban már ne csak egy-egy történelmi nevű elnök, vagy igazgatósági tag képviselje a magyarságot, hanem az üzleti könyvet és pénztárt, a safet és az értékpapírdepot-t, a devizákat és a levelezést is a magyar gentry-ivadékból lett polgár kezelje és a pult mögött, a mázsálónál, a fuvarleveleknél is magyar földbirtokosgyerek és kereskedelmi akadémiát végzett predikátumos nevű városi ember, új polgár, igazi magyar városlakó álljon. Ez is honfoglalás.

IX.

A PÉNZ.

Mit jelent a pénz? Utalványt a földi javakra, mert a modern gazdasági élet természete szerint az élet kényelméből, a kultúra vívmányaiból, a testi és szellemi szükségletekből mindenki csak annyit vehet ki magának, mint amennyi pénze, vagy amennyi hittele van. A pénz jelenthet bőséget, szépséget, egészséget, jelentheti az élet meghosszabbítását is, jelenthet bűnt, betegséget, jelenthet nyugalmat vagy nyugtalanságot, jelenthet áldást vagy átkot, de az egyén szempontjából jelenthet valamit, ami minden körülmények között felbecsülhetetlen érték, jótétemény, öröm és boldogság, jelenti tudniillik a függetlenséget. A függetlenség pedig minden földi vonatkozású dolgok között a legnagyobb. Akinek rendben van a szénája, aki biztos abban, hogy emberi számítás szerint élete fogytáig minden körülmények között meg tud állni a saját lábán, aki nem szorul sem szívességre, sem hatalmasok protekciójára, sem tömegek jóindulatára, aki nem kér senkitől és nem köszön senkinek semmit, aki nem tartozik erkölcsi vagy anyagi lekötöttséggel, aki háta mögött tartalékot érez balsors, betegség, vagy munkaképtelenség esetére, aki gyermekeinek tud valami útravalót

adni, aki saját kis fészkében önmagának ura – csak az lehet független politikailag, társadalmilag, anyagiilag és erkölcsileg, csak az az egész ember, csak az a szabadember, csak az az igazi úr, csak az a független polgár és ezért nagy dolog a pénz, ezért érdemes küzdeni és verejtezni érte, ezért érdemes fél-életet munkában és nélkülözésben eltölteni, hogy a másik fele ilyen szabad, független és úri élet legyen.

Ehhez pedig a munka elegendő. Meg kell barátkoznunk azzal a gondolattal, hogy az élet egyik fele nem is való másra, mint tartalékgyűjtésre, amely, ha vénségünkre elfogy, nem katasztrófa, ha pedig nem fogy el, akkor utódainknak teremtünk vele olyan anyagi alapot, amely fiatalságukban megkíméli őket a bizonytalanság, a kenyér után való hajsza és az érvényesülés embertelen fáradásaitól.

Más dolog a vagyongyűjtés. Ahhoz más is kell. De a szerencsét is ki lehet kényszerítem, vagy ki lehet ügyeskedni a vaksors kezéből. A szerencsével is lehet üzletet kötni. Lehet erőltetni. Lehet százszor és ezerszer megkísérelni és újrakezdeni. És nem kell hozzá alaptőke más, mint ész, akarat és kitartás. Az amerikai ember nem kér semmit sem a sorstól, sem embertársától, sem Istentől, csak esélyt, eshetőséget, alkalmat, lehetőséget, erőt a pénzszerzésre. A többi az ő dolga. Kávéház vagy kis üzlet a kültelken, vállalat egy öreg sánta lóval, fabódé a hídon, kis kantin a kaszárnnyában, falusi kocsmá vagy ponyvasátor az országos vásárokon – ilyen alacsony színvonalon kezdték el a nagy vagyongyűjtők, milliomosok ősei, akik iparban és kereskedelemben és a pénzpiacon valóságos dinasztiaikat alapítottak. Az amerikai Astor-dinasztia megalapítója John

Jacob Astor, akinek apja hentes volt, huszonegyéves koráig hegedűkészítő műhelyben dolgozott Németországban s aztán Amerikába vándorolt, ahol beállt süteménykihordónak. Egyszer egy csapszékben, amikor már eladta minden süteményét, négy-öt társával csöndes poharazgatás közben arról beszélgetett, hogy mimódon lehetne meggazdagodni? Egyik barátja elmesélte neki, hogy az indiánok szívesen adnak prémeket játékszerekért, apró olajnyomatú kis képecskékért, üveggyöngysorokért, takarókért, posztókábátokért és alsószoknyákért. Astor Jacob másnap felhagyott a süteménykihordással, vett egy olcsó kézitáskát és azt megtöltötte efatja holmival. így lett Astor prémkereskedő.

Marshall Field rövidáruüzletben volt segéd és ő alapította a legnagyobb amerikai áruházat, azt az áruházat, amely Csikágóban egy egész kis városrészt foglal el és tizenháromezer alkalmazottal dolgozik. Field abból szerezte vagyonát, hogy kiszimatolta, meddig fog terjeszkedni Csikágó városa és ott összevásárolta a telkeket, amelyekből ezer négyzetméter ára húsz-huszonkét dollár között ingadozott. Ez 1830-ban történt. Negyven évvel később az ezer négyzetméter nagyságú telek már százhuszezer dollárt ért, a százhuszezer dollár csak kiindulópontja volt egy olyan telekdrágulásnak, aminőre alig van példa a gazdasági élet történetében. A húszdolláros teleknek ma több, mint másfélmillió dollár az ára.

Ezek amerikai példák. Amerikai bennük a méret és amerikai az a gyorsaság, amellyel a karrier megvalósult. Maga a karrier azonban lépten-nyomon ismétlődik Európában és Európának olyan pénzszegény országában is, mint aminő Magyarország. Nálunk is százával lehetne példákat felhozni arra, hogy

egy-két generáción keresztül semmiből óriási vagyonok fejlődtek, még pedig anélkül, hogy ahhoz a szélhámosság, vagy a büntetőjogilag üldözhető deliktum szennye tapadna. Vannak a magyar életben is legendás alakok, akik tegnap még a nyomor sötéttségében vergődtek s ma már fenn vannak a gazdagság és a társadalmi előkelőség napfényes csúcsain. Sajnos, a magyar észjárás anekdotikus figurákká tette őket ahelyett, hogy iparkodott volna példájukat eltanulni

A KOLDUSDIÁK.

A Grassalkovich név hallatára gyönyörű Mária Terézia stílusú kastélyok, mérhetetlen vagyon, hercegi cím, fejedelmek barátsága, legendás költekezés, a pénz esztelen pocsékolása jut az ember eszébe, töménytelen anekdotával együtt, amelyek írásban és szóban fenmaradtak a Grassalkovichokról. A Grassalkovich név fogalommá lett, mint például az Esterházyaké. A köztudatban minduntalan összekeveredik ez a két név, hol az egyikre, hol a másikra költöttek legendás történeteket, amelyek azonban – jellemzően a békebeli gavalléros és tékozló hősök kultuszára – sohasem a vagyongyűjtés, hanem mindig a vagyonpocsékolás mithológiájában mozogtak. Arról már kevesebbet beszéltek naiv és könnyelmű elődeink, hogy a tékozlásairól híres III. Grassalkovich hazafias és jótékony célokra is éppen olyan bőkezűen szórta a pénzét, mint léha ötletekre és bizonyos parvenü mellékízzel bíró kérdésre. Ez a III. Antal, akinek a halála alkalmával több volt az adóssága, mint a vagyona, nagylelkű volt az országgal szemben is, amelynek pénzét és rangját köszönhette, ő ajándékozta a Nemzeti Múzeum és

a Nemzeti Színház telkét, nagy összeget hagyott az Akadémiának, irodalmat és művészeteket pártolt és mindenféle gyűjtőiven ő szerepelt a legnagyobb összegekkel.

Ami azonban bennünket a legjobban érdekel, az majdnem teljesen hiányzik a szájról-szájra járó Grassalkovich-adomákból. Hiányzik a kezdet, a tékozló Grassalkovich nagyapjának ifjúsága, pedig az egész Grassalkovich-történetben ez a legszebb és legtanulságosabb fejezet. Az I. Grassalkovich, akit szintén Antalnak hívtak, 1694-ben született Ürményben, régi, de olyan földhözragadt szegény családból, hogy szüleinek még a nevelésre és taníttatásra sem volt tehetségük. Pedig a gyermek eszes és törekvő volt és valahogyan a saját erejéből elvergődött Pécsre, ahol bekopogtatott a franciskánus szerzetesek klostromába. A barátok szívesen fogadták. Megszerették, taníttatták, ellátták élelemmel és ruhával és maguknál tartották mindaddig, amíg ki nem járta a pécsi iskolákat. Ez nem legenda, hanem valóság. Unokája, a III. Antal, aki egyik legbizalmasabb embere volt Mária Teréziának, maga is sokszor elmondotta, hogy milyen mélyről került az ő családja a vagyon, rang és királynői barátság magasságába. Ez a III. Antal, aki gödöllői kastélyában vendégül látta magánál a királynőt, kincseket érő régiségei, dísz tárgyai és művészi remekei között meghatottan mutogatta Mária Teréziának azt a három cserépedényt, amelyben nagyapja a maga kis ételét szokta hordani.

Ez az I. Antal különben maga is roppant utat tett meg az egyéni érvényesülés, a pénz és hatalomszerzés és a rangbéli emelkedés terén. A pécsi franciskánus barátok ápoltja, aki cserépedénybe

hordta az ebédjét, 37 esztendő korában már királyi személynek, öt évvel később báró, tizenkét év múlva kincstári elnök, majd koronaőr, valóságos belső titkos tanácsos, Arad és Nógrád vármegyék főispánja, majd főlovászmester lett, végre grófi rangra emeltetett. Eközben óriási vagyont szerzett magának a Duna és Tisza között, valóságos kis birodalmat, amelynek örököse II. Antal, már a legmagasabb rangot, a szent birodalmi hercegséget kapta meg uralkodójától.

VÁNDORKERESKEDŐBŐL HERCEGEK APÓSA.

Az első magyar nagy kapitalista Sina Simon báró volt, akinek hasonló nevű fia legendás alakká nőtt nemcsak a vagyonszerzés történetében, hanem egyéniségének romantikus és excentrikus vonásai révén is. Az első modern értelemben vett magyar bankár és pénzhatalom az érvényesülés lehetőségeit kereskedelmi téren kapta, vagyis azon a téren, amely a magyar ember lelkétől egész a legutóbbi időkig a legtávolabb állt. A magyar méltatlannak találta magához a kereskedelmet, amelynek keretén belül talán csak a gabonával és lóval, szarvasmarhával, juhval való üzérkedés terén tett kivételt. Mátyás király korában a legnagyobb tőzsér, vagyis marhakereskedő maga a fejedelem volt; Mátyásnak ebben is megmutatkozott lángelméje, elfogulatlansága, majdnem azt mondtuk, modern gazdasági érzéke. A magyar renaissance idejében nagy virágzásban volt az österményekkel való kereskedés, a törökök kiűzetése után már alig volt található magyar kereskedő Magyarországon. A nagyszabású telepítésekkel együtt jöttek be német, rác, török,

lengyel és görög kereskedők s mint Szekfű Gyula mondja, a görög kereskedő, a török korszak óta az első, aki tőkével kereskedett, a magyarországi kezdő kapitalizmus korának első úttörője volt.

E ponton valóban érdemes szemügyre venni azt a görögöt, aki hazájától távol némi pénzecske birtokában megtelepszik nálunk, kicsinyben kezdi el az, adás-vevést, lóháton és nyikorgós szekéren bejárja az úttalan utakat, sütteti magát a perzselő nappal, didereg a csikorgó télben, utazik, fárad, spekulál, töri az esztét, tanulja az új haza nyelvét, családon alapít és meggyökerezik, vagy meggazdagodván, újra visszatér régi hazájába. Nagyszerű emberek. Nem valami szolid kereskedők, de törhetetlen és magasratörő egyéniségek. Ugyancsak Szekfű írja róluk, hogy bár a céhekbe nem vétettek fel, tőkéjük segítségével a kisiparosnál megrendeléseket eszközöltek, ők adták neki a munkaanyagot, sőt munkaeszközöket is, ezenkívül németországi importáruval kereskedtek, sőt a marhakereskedést, gabona- és bőrexportot is a kezükbe vették. Üzleti érzékükre jellemző, hogy nagyszebeni társaságuk a hármaskönyvet és a szász jogot 1760-ban göröggre fordította, hogy tagjaik az ország jogviszonyait ismerve, kevesebb kockázattal kereskedjenek. Társulatokba tömörülnek s a XVIII. század végén már harmincnál több városban van templomuk, amely körül kis orthodox-görög sziget létesül. A magyar kereskedelmen annál korlátlanabban uralkodhatott e néhány száz családfőre tehető néptöredék, mivel a későbbi kapitalizmus hordozója a zsidóság ekkor még alig tett számot. A hazai zsidóság száma 1720 körül alig több tizenegy ezernél s bár igen sok helyen, főként az északi, de már alföldi vidékeken is kezében volt

a kocsmá jövedelem, a kereskedelem terén alig jött számba. A nyugati városok gettóiban a zsidók kisiparosok voltak, vagy kis pénzügyletekkel foglalkoztak, másutt házalással, s elterjedésük lassan, feltűnés nélkül folyt északkeletről délnek, az Alföldre és nyugat felé.

A kereskedelem terén tehát a görög volt az úr. Közülük azok, akik Magyarországon meglepedtek, lassankint elhozzák családjukat, vagy itt benn házasodnak, beolvadnak a magyar városi vagy nemesi rendbe. Nem egy család nagyon magasra vitte s közülök néhány még ma is szerepet játszik a társadalmi vagy gazdasági életben. A Sacellary, Monastery, Manoli, Nákó, Petrovich családokkal együtt közülök való a két Sina is, apa és fia, akik közül az első Sina Simon György, valódi kereskedelmi lángész volt. Sina Simon György életéről a következő adatokat olvassuk:

A pénz, a hatalom megalapítója 1782-ben született s azzal a csekély tőkével, de roppant kereskedelmi érzékkel, amelyet őseitől örökölt, a Kelettel kezdett kisebb-nagyobb üzleteket kötni. Ez az export-import tevékenység mind nagyobb méreteket öltött, mind több pénz és hatalom gyűlt össze a fiatal kereskedő házában, úgy, hogy a lángeszű ember a kereskedelem teréről tevékenységének súlypontját az iparra tette át. A pamutfonás és pamutszövés, valamint a dohánytermesztés és dohánykikészítés terén ő a legnagyobb kezdeményező. Már 1818-ban olyan érdemeket szerzett gazdasági téren, hogy I. Ferenc császár neki és féltestvérének magyar nemességet, négy esztendővel utóbb pedig már magyar báróságot adott. Történelmi szempontból főleg azzal tette nevét halha-

tatlanná, hogy Széchenyi István gróffal kezettfogva, lényegesen hozzájárult a Lánchíd felépítéséhez. A vagyonszerzés terén példátlan eredményeket mutatott fel, úgy, hogy egyetlen fiára, Simonra hozzávetőleg nyolcvanmillió forintnyi örökséget hagyott.

A második Sina, aki már beleszületett a roppant vagyonba, nem volt méltatlan a nagyszerű, apához, ő már igazi főúr volt, s a Graszalkovich-féle gödöllői kastély volt főhadiszállása, roppant összegeket szórt el nagyúri kedvteléseire, emellett azonban még arra is ráért, hogy vagyonát nemcsak jó kezekbe tartsa, hanem még gyarapítsa is. Se szeri, se száma alapítványainak és adományainak, s korában nem volt közgazdasági intézet, pénzügyi vagy biztosítási alapítás, vasúti és gőzhajózási vállalat, folyószabályozás, kulturális vagy jótékonsági mozgalom, amelyben a vezérszerep ne lett volna az övé. Emellett még arra is tellett, hogy régi hazájának, Görögországnak akadémiát létesítsen és több, mint egy millió forintot a görög akadémia házáat felépítse.

Szinte káprázatos, hogy ez a kereskedelmi és iparbáró mire vitte nemcsak hazájában, de a nemzetközi életben is. Nyilvános működésének körében fő helyet foglal el nyolc éven át folytatott diplomáciai szerepe is, amely idő alatt Ottó görög király kormányának képviselője volt a bécsi, berlini és müncheni udvaroknál. Buda, Arad, Szeged díszpolgára. Rappoltskirchenben, Ausztriában, a családi sírboltban helyezték örök nyugalomra. A magyar tudományos akadémiában, amelynek legnagyobb összeggel volt alapítója, s igazgatótanácsának tagja, Tóth Lőrinc mondott felette emlékbeszédet. Désánfalvy Ghyka Szilárd földbirtokos leányával kötött

házasságából egy fia. és öt leánya született. Fia korán elhalt. Életben maradt négy leánya közül Anasztázia Wimpffen Viktor grófhoz, Iréné Maurokordato görög herceghez, Ilona Ypsilanti Gergely görög herceghez, Ifigenia De Castris Eugén francia herceghez ment nőül.

AZ ÉPÍTŐMESTER.

A Duna jobb és balpartján, azon a ponton, ahol a Gellérthegy sziklái néznek a folyam tükrébe, már a XI. században városok álltak. Pest és Buda. Budapest azonban mégis a kontinens egyik legfiatalabb városa. Középkori épületeit a tatár és törökpusztítás tette tönkre, Mátyás király renaissance-palotája szétporladt a török hódoltság alatt, százhatvan esztendeig semmit sem fejlődött ez a szegény, agyonsanyargatott város, amelynek építészeti kialakulásából a renaissance es a korai barokk egészen kimaradt. A török hódoltság után sorvasztó nyomorúság és tespedés ülte meg egész a XIX. század elejéig, de akkor József nádor és Széchenyi István városépítő géniuszának kezdeményezésére olyan barátai támadtak, akik az egyszerű kalmár városkát az újabbkori nagyvárosok mintájára hirtelen modern Bábellé fejlesztették. A XVIII. század folyamán, leszámítva az abszolutisztikus korszak majdnem két évtizedét, szakadatlanul rakják a falakat Pesten, állványok erdeje borítja a város utcáit, csikorognak az emelőcsigák, harsognak a munka vezényszavai, ácsolják a gerendákat, házsorok és utcák a földből nőnek ki, tornyok emelkednek a magasba, ács, kőműves, pallér, építőmester, mérnök, építőművész, szobrász szakadatlanul dolgo-

zik, keresi a pénzt, a hirtelen szerzett pénzen újabb vállalkozásokba fog, telket vásárol, spekulál, szabályoz, parcelláz, magának is spekulációra is épít, – ez a század az építőmunka igazi aranykora.

Nem csoda, ha ez a nagy hirtelenséggel támadt rengeteg munkaalkalom idegeneket csődít a városba, amelynek polgárai hirtelen meggazdagodnak, igényeik megnövekednek, leromboltatják régi viskóikat, villákat és bérpalotákat építtetnek az idegekkel.

A napszámosmunkát felvidéki tótok látják el, kőművesek és pallérok Olaszországból, Ausztriából, Németországból sietnek a kenyérszerzés színhelyére s tót napszámosból idővel esetleg kőműves és pallér lesz, pallérból építőmester, aki a fiát már műegyetemre járattja és építészt nevel belőle.

Sváb, olasz és német természetesen rövid idő alatt megmagyarosodik, patríciuscsaládot alapít, részt vesz a város kormányzásában, nemességet kap, vagy gazdagsága révén szerez magának nagy tekintélyt és rangot.

Ami művészet van ezek körül az építkezések körül, azt is nagyrészt idegenek hozzák az országba. Ekkor telepedik meg itt *Pollák* Mihály, bécsi származású építész, *Hüd* József, *Zitterbarth* Mátyás és *Kaszelik* Ferenc, az első igazi nagy művész, az utolsó pedig tipikus vagyonszerző, akinek majdnem mérhetetlen gazdagságát hirdeti ma is a Kaszelik-alapítvány. Az építőművészek, mint *Ybl* Miklós, *Steindl* Frigyes, *Hauszmann* Alajos, *Schulek* Frigyes, *Lechner* Ödön, *Lajta* Béla, nem a vagyonszerzésben és a polgári tekintély vagy hatalom megszerzésében élik ki életüket, de az építőmesterek és vállalkozók annál inkább rávetik magukat a pénzre, amely ezt az

iparágot időnként roppant bőségben táplálja. Nagy vagyonok keletkeznek így s e vagyonok tulajdonosai előkelő helyet foglalnak el a város életében.

Alpár Ignác például egész alulról kezdte, közműves-inas volt, szabályszerűen ledolgozta a legényéveket és csak azután iratkozott be a reáliskolába, majd a berlini Bauakademie évfolyamaira. Tehetősége ellenállhatatlan erővel tört utat és szakította el azokat a gátakat, amelyek eléje tornyosultak. A milleniumi kiállítás történelmi épületcsoportjának megtervezésével és felépítésével egyszerre az első sorba került. Egymásután építi a hatalmas középületek egész sorát, a Tőzsdepalotát, az Osztrák-Magyar Bank, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár, a Magyar Általános Hitelbank épületeit. Vagyont szerez, királyi kitüntetések, a budapesti műegyetem tanára lesz, egyike a legtiszteltebb és legelőkelőbb polgároknak.

Fischer József is építómester, egyben építész, művész is, aki különösen a kiállítási épületek tervezésére specializálta magát. Díjat nyert a párisi, londoni, milánói világkiállításon, a bécsi nemzetközi vadászkiállításon s első díjat nyert a buenos-airesi akvárium nemzetközi pályázatán. Rendkívüli érdemei vannak a Lágymányos fellendítése és beépítése körül, de a Lágymányos nagy vagyont is szerzett neki.

Egészen alulról kezdte *Medgyasszay Benkó* István, a műegyetem tanára is, aki magyar népies építkezéseivel írta be nevét hazánk építészeti történetébe. *Medgyasszay*, aki az elmélet terén is elsőrangú ember, mint inas kezdte pályafutását. Az inasból pallér lett s akkor nyitva állt előtte az út, hogy vagy a nagy építómesterek vagyonszerző, vagy a nagy

építőművészek dicsőséges karrierjét válassza. Medgyasszay lelkében győzött a művész. Eleinte a szobrászatra adta magát, majd Bécsben megszerzi az építészmérnöki oklevelet. Ettől kezdve különösen tervezéssel foglalkozik. Ő építi a soproni, veszprémi színházat és több főúri palotán kívül a geryeszegi Teleki kastélyt. Bécsben, Milanóban aranyérmet kap és 1913-ban az új Nemzeti Színház tervezésére kiírt pályázaton övé lesz az első díj. A világháború után következő építkezési pangás idején belátja, hogy művészi zsenialitásának egyenlőre nem sok tér nyílik Magyarországon. Még aránylag fiatal ember, gondol egy nagyot és kivándorol Indiába, sok dicsőséget szerezni ott is a magyar művészi géniusznak.

Oldalakat írhatnánk tele azokról a karrierekről, amelyekben főszerepet játszik a telek, a városrendezés, a spekuláció, a pénz. Ágrólszakadt szegény kőműveslegényekből hogyan lesznek milliomosok? – erre a kérdésre sok mesét tudnánk elmondani, sok igaz magyar mesét, amelyekből tetterős és tehetséges emberek lelkesítő buzdítást és okulást nyernének.

A NYOMDÁSZ.

El kellene mondanunk a magyar könyvnyomtatás egész történetét s a mesterek százai és ezrei adnának lelkesítő példát az egyéniség érvényesülésére, a munka diadalára, a szorgalom és a vállalkozási kedv anyagi eredményére. Attól a *Hess* Andrástól kezdve, aki Velencéből vagy Rómából vándorolt Budára s már a XV. század végén könyveket nyomtat Magyarországon, attól a hírneves *Honter* Jánostól, aki Erdélyben, Brassóban állította fel az

első magyar nyomdát, az ifjú Heltay Gáspár által vezetett református nyomdától, a Gutgesell Dávid-féle bártfai műhelytől kezdve a vándor nyomdáig a középkori romantikus kéziipari vállalatok egész sorát lehetne felemlíteni. A XVI. században hazánkban huszonhárom nyomdász-műhely volt s számuk a XVII. században tizenöttel szaporodott. A XVIII. században új húsztíz nyomdászról tudunk, míg a XIX. században egyszerre rohamosan terjed és halad a könyvnyomdászat művészete Magyarországon.

Az első *Landerer*, akit Jánosnak hívtak, megalapította a második budai nyomdát, fia, Lipót Ferenc, ennek leánya, Katalin és ennek unokaöccse, Mihály kézzel-kézre adják a történelmi nevű vállalatot. Közben rokonok és sógorok veszik át a vezérést, de 1847-ben a híres Landerer János Mihály, aki Pozsonyban is nyomdát vásárol, már oly magasra emeli a család tekintélyét, hogy II. József császár nemesi rangra emeli őt. Ez a János Mihály zseniális üzletember és merész vállalkozó lehetett, mert valósággal trösztben egyesített számos budai és vidéki nyomdászt. Volt papírmalma is s Pozsonyban, Pesten és Kassán könyvkereskedése. Mindezeket fia, Mihály, majd unokája, Lajos örökölte, aki 1824 óta maga állt üzlete élére, újra a kor színvonalára emelte azt s az 1838-iki árvíz alkalmával tanúsított működéséért Pest díszpolgára lett. 1840-ben *Heckenast* Gusztáv, a Wiegand-iele pesti könyvkereskedés tvilajdonosa lett társa. Ők adták ki 1841 óta a Pesti Hírlapot s 1848 március 15-én az első szabadságsajtói nyomtatványt és Petőfi Nemzeti dalát s ők voltak a Kossuth-bankók nyomtatói is.

Gyönyörű pályát futott meg *Wodianer* Fülöp

könyvkiadó is, aki 1822-ben született, hétéves korában nyomdászinas lett, a szabadságharc kitörésével honvédnek jelentkezett és Kossuth Lajos a Pesti Hírlap nyomdai igazgatójául alkalmazta. Ettől fogva a 48-as kormánnyal vándorol, a küzdelem bukása után pedig Aradra költözik és nyomdáját kénytelen a Marosba süllyeszteni.

1856-ban újra talpraáll, saját nyomdát alapít Pesten, átveszi a Lampel Róbert-féle könyvkiadócéget, egész sorát adja ki a napi és heti lapoknak és legfőbb érdeme, hogy a főváros iparossága a német hírlapoktól elszokva, nemzeti irányban művelődött. A milleneum alkalmával a gazdag és tekintélyes polgár a királytól nemességet kap.

A másik híres magyar könyvkiadó, aki szintén inassorból küzdötte fel magát a könyv hatalmasságig, *Ráth Mór*, aki a Váci- és Kishíd-utca szögletén, a Vastuskóhoz címzett házban kezdte meg könyvnyomtató és kiadó mesterségét. *Ráth Mór* a magyar irodalomtörténet lapjain halhatatlan nevet szerzett magának. Kiadta többek között Eötvös, Horváth Mihály, Salamon Ferenc, Vas Gereben, Kemény Zsigmond báró, Jósika Miklós, Jókai, Fraknoi, Szilágyi Sándor, Tahy Kálmán, Arany, Vörösmarthy, Tompa, Gyulai, Szász Károly műveit; ő adta ki az első teljes Shakespeare-fordítást. A Vastuskóhoz címzett ház könyvesboltja a magyar közélet legfényesebb szellemeinek találkozóhelye volt. Deák Ferenc, Eötvös József báró, Csengery, Gyulai barátságukkal tüntették ki a könyvkereskedő-inasból lett előkelő és gazdag kiadót, akinek a magyar könyvészet ezerhetvenegy művet köszönhet 1473 kötetben.

A CUKKÁSZ.

Valamikor híres volt Pesten a Flórához címzett cukrászda. Tulajdonosát *Korcsuk* Jánosnak hívták, akinek a neve nemcsak a céh és később az ipartestület évkönyveiben maradt meg a régi nagy polgárerényekre emlékeztető jelentőségében, hanem a nagy karrierek történetében is. Gazdag ember volt; a városi életben tekintély, a szakmájában úttörő, aki az első magyar csokoládégyár felállításával a cukrászmesterséget, a cukrászatot a szakácmesterségből átteszi a nagyipari tevékenység területére. Híres ember volt egyébként is; részt vett a szabadságharcban, főszakácmestere volt Görgeynek s hivatalát nem úgy kell elképzelni, hogy a fővezér és a vezérkar asztalának csemegéiről gondoskodott, hanem hogy organizátora volt a törzskar ételmezésének, a tábori konyhának és a konyhához szükséges anyagok beszerzésének. Vagyona mégsem innen származik, mert hiszen amit itt keresett, azt Kossuth bankóban tehette félre, ha épen félretenni valója maradt. Szívós és kitartó polgári munkával szerezte vagyonát egy olyan mesterségben, amelyben nem támogatták őt családi hagyományok, összeköttetések, nem támogatta semmi, csak némi tőke, amelyet apjától örökölt s egy még sokkal nagyobb örökség, a munka, iparkodás, vállalkozás és üzleti bátorság öröksége.

A Korcsák család régi híres budai patricius-família, de János apja még nem is álmodott a cukrászmesterségről. Korcsák Vilmos bádogos volt; ügyes és törekvő mesterember, aki elsőnek vállalkozott a gázvilágítás bevezetésére és az új találmány körül támadt szerelői munkák elsajátítására, ő volt az első gázszerelő Pesten. A Pilvax-kávéház törté-

nelmi nevezetességű helyiségeibe is ő vezette be a gázvilágítást, később pedig napról-napra bővülő telepén és műhelyeiben a gázvezetékek tökéletesítésén dolgoztatott az új generációból válogatott munkásaival.

Érdekes, hogy ebben a családban apáról-fiúra szállt a munka szeretete, de a szakma generációról-generációra változott. A bádigos és gázszerelő apja szabó volt, nagypja pedig, aki mint lengyel emigráns jött be az országba, a napszámos-munkán kezdte, mindenféleképpen kereskedett, később fuvarozott és mindenféle szakma híján csak saját testi erejére, leleményességére, szorgalmára és fürge eszére támaszkodhatott. A család története pompás példa arra, hogy mindenféle mesterség jó, mindenből lehet aranyat sajtolni, csak becsülettel állja meg az ember a helyét,

A Korcsák család emelkedésének csúcspontja a cukrászmesterségben mutatkozott meg. Cukrászokról lévén szó, az első magyar csokoládégyáros Heidrich Antal neve is érdemes a feljegyzésre.

Ez a *Heidrich* Antal nem volt szegény ember, legalább is nem jött olyan mélyről, mint a legtöbb ipari és kereskedői dinasztia alapítója. Heidrich Antal sziléziai birtokos volt, egyetemet végzett és korának merkantil szelleme szerint szinte tudományos meggyőződésből mondott búcsút a földnek, amelynek megművelésére nem érzett magában elégséges hajlamot. Egyenesen abból a célból adta el a birtokát, hogy ipari és kereskedelmi vállalatokba fektesse az érte kapott pénzt. Úgy is cselekedett. Vagyonával Pestre jött és itt a Váci-utca és a Régi Posta-utca sarkán csokoládégyárat állított fel. Ő is Széchenyi követője volt. A nemzeti újjáéledés köz-

gazdasági mozgalmából derekasan kivette a maga részét, mint a hasznossági elmélet, az akkor divatos angol benthamizmus tudatos követője. Nagy vagyont gyűjtött. Nagy telkei voltak a Svábhegyen, övé volt az úgynevezett óravilla is, amelyben a negyvennyolcas szabadságharc vezérének, Görgey Artúrnak volt a főhadiszállása. Négy leány maradt utána, akikkel a Heidrich-vagyon idegen nevre szállt.

A KERAMIKUS.

Annak az útvonalnak a végén, amely a pécsi pályaudvartól a városba vezet, szép román stílű szobor tűnik az utas szemébe. Pátriarcha külsejű, iiagyszakállas, öreg fazekasmester áll a szobor talpzatán munkaköpenyben, elmélázva, elmerülve a művészi formák és színek vizsgálgatásába, ahogy a kezében tartott vázát tapogatja végig a szemével. A nagy *Zsolnay* Vilmos szobra ez. Minden polgár vegye le a kalapját és áhítatos tisztelettel üdvözlje a pécsi *Zsolnay-gyár* alapítóját, aki a *Zsolnay* nevet és vele a magyar iparművészetet világhírűvé tette.

Ha az utas a város keleti szélére viteti magát, egyszerre csak, roppant kőkerítés mögött, hatalmas kastélyok színes majolikatetőit látja megcsillanni: óriási parkban, égre meredő karcsú kémények közepette, egy egész várost, a művészet városát, amely olyan szép, mintha renaissance-korabeli olasz kényurak építették volna. Munka és gyönyörűség, ipar és művészet levegője árad ebben a hatalmas parkban, amelyben néha felbúgnak a gyári kürtök, jelezvén ezeh hogy miként ölelkezik a modern gép-

ipar szelleme az öröktől fogva való művészet géniuszával. Ez a Zsolnay-gyár. Fogalom a kerámika, a porcellángyártás, a művészi magyar agyagipar birodalmában. Van benn a gyártelepen egy kis múzeum, Zsolnay Vilmos keramikai felfedezéseinek, iparművészi remekeinek, élete világraszóló eredményeinek nagyszerű gyűjteménye. Ebben a múzeumban benne van az ő egész lelke, a nagy alapítóé, aki halhatatlan nevet vívott ki magának nemcsak a magyar polgár-karriernek, de a magyar művészet történetében is. Valaki, aki ott járt, elragadó páthosszal írta róla: Zsolnay, mint egy középkori mester, souverain tailleurs dimmages, kemencéje mellé ül és eozincsoportba köti a napsugarat, a növényi élet ezer pompáját, az egész természet legünnepélyesebb és legtermékenyebb pillanataiban, hogy szebbé, derűsebbé, finomultabbá értelmezze velük az emberi világot. Amíg pedig ezt tette, örült. Mikor elkészített egy új vázát, egy darabig a szobájában tartotta s mintha még lelke derűjének zománcát akarta volna ráadni, csak azután bocsátotta útjára. Ki ne hajolna meg ilyen művészet előtt, amely öröme való nevelése a világnak?! És bármennyire is empirikus is volt az út, amelyen művészetéhez eljutott, a nagy tudatosság sehol sem bénította meg képzeletét, övé volt a legszebb művészi sors: életének művészete volt a legszebb magassága és amikor arra a pontra ért, ahol a művészet sejteti a végtelenséget, akkor kezdődött el az örökkévalósága. Nagyon kevéssé él a magyar köztudatban, hogy Zsolnay eozin-kultúrájában tulajdonképpen Széchenyi szellemének ma is eleven élete lobog és világít. Zsolnay Vilmos fivérének, Ignácnak hatása alatt kap kedvet a magyar kerámiához, Ignác pedig Széchenyitől kapja az

inspirációt s ötleme veszi át azt a programot, fejleszti épp úgy iparrá, mint ahogy öccse művészetté.

Zsolnay Vilmos különben abban a városban született, amelynek egyik legnagyobb fia és dicsősége lett, 1818 április 27-én. Pályafutását egy életirója a következőképpen írja le: Atyja kereskedő volt és fiát is a kereskedői pályára nevelte, ő azonban szívesebben hajlott a festőművészet felé. Bécsben, Frankfurtban, Drezdában, Münchenben nagyobb kereskedésekben volt alkalmazva. Ekkor szabad idejének minden percét a festészettel töltötte. Később az üvegyártással és bányászattal foglalkozott. Midőn visszakerült, átvette atyjának rövid- és kézműárúüzletét. Az üzletet csakhamar Budapesten nagy bazárrá alakította át, amely egy egész kis utcát töltött be, az üvegtetővel fedett Párisi-utcát. Zsolnay azonban érezte, hogy nagyobb dologra van hivatva. A közéletben tevékeny részt vett és folyton tanult, kutatott, tervezett. Nemsokára egy üveghutát bérelt, de azzal nem boldogult. Aztán bányászattal próbálkozott, de evvel sem ment sokra. Mindez nem kedvetlenítette el Zsolnayt, hanem új és másirányú tevékenységre ösztönözte. Átvett egy régi, elhagyott és szemétkerakodóhelyül szolgált téglavetőt és ennek a helyén áll ma a világhírű, óriási kiterjedésű és gyönyörű berendezésű gyára. Itt téglavetősen kezdte. A téglát jobbára maga 1855-ben használta fel kisebb műhelyek készítésére. A téglagyártás mellett aztán építészeti terrakotta-díszítményeket, majd közönséges edényeket, utóbb közönséges majolikát készített. Így kezdte az edénygyártást, különösen a magyar stílusú ékítményekkel ellátott, különféle kancsók gyártását. Ezután majolika- és egyszerű porcellánképeket kezdett gyártani. Így

fejlődött a gyár, folyton újabb cikkek gyártását karolva fel.

Az 1873-ik év nevezetes fordulópont ennek a gyárnak történetében. Zsolnay Vilmos ekkor, folytonos kísérletezés és kutatás után, egy sajátos, elefántcsontszínű porcellánt talált fel, amely a kereskedésben a Zsolnay-féle ivoir-porcellán elnevezés alatt is méretes. Ezt eddig egyetlen porcellángyár sem tudta utánozni. Erre az alapanyagra most keleti, perzsa és indiai díszítéseket alkalmazott. Egyúttal ritka tökéletességre emelte gyárában a tűzben való zománcozást.

Az 1889-i párisi világkiállításra küldött Zsolnay-féle edények általánosan feltűntek és tetszetek. A gyár hírneve ez idő óta terjedt el egész Európában. A kiállítás után mindenfelől sűrűn érkeztek a megrendelések. Ezért a gyárat tetemesen kibővítették. Zsolnay a kályhák, kőanyagáruk, csövek, terrakotta és építési majolika, fayence burkolólemezek és higiéniai cikkek és végre a porcellán izolátorok gyártását is felkarolta.

Élete dicsőségének tetőpontján, tisztas öregségben, királyi és polgári kitüntetésekkel elborítva hunyt el ez a páratlan alkotó lángelme Pécsen s a gyára közelében gyönyörű mauzóleum alatt pihen fáradhatatlan teste a halhatatlan Zsolnaynak.

Fia, Zsolnay Miklós, a vállalat kereskedelmi részét fejlesztette monumentális méretűvé, úgyhogy Londontól Egyiptomig, az északi államoktól a Balkán déli csúcsáig mindenütt híres és kapós volt a Zsolnay-gyár minden terméke. A második generáció egyébként már az angol gentry életét élte: nagy közéleti tevékenységet fejtett ki; Zsolnay Miklós tagja volt a főrendiháznak, s mint számos iparvállalat el-

nőke, országos jellegű, közgazdasági tevékenységet fejtett ki. Halála után a gyár vezetésében utódja, adoptált fia, Mattyasovszky-Zsolnay Tibor lett, de a gyárban ott dolgoznak a harmadik generáció férfi és női tagjai is, mint igazgatók, ipari és képzőművészek, tervezők és adminisztrátorok.

A TÍMÁR.

Abban az országban, ahol a nemzeti jövedelem évszázadokon keresztül nagyrészt az ősfoglalkozásokból származott, ahol a marhatenyésztés és marhakereskedelem a lakosság tekintélyes hányadának adott kenyeret, fel kell virágoznia a bőriparnak is. A múlt század vége felé ez az iparág első helyet foglal el az országban s Budapesten és Újpesten hat nagy bőrgyár foglalkoztatja a munkások ezreit. Széchenyi István gróf már nagy fontosságot tulajdonít a tímármesterségnek s azok között az emberek között, akikkel ipari terveit megbeszéli, ott van egy derék, lelkes és művelt tímármester is, *Staffenberger* József, aki 1780 táján még ágrólszakadt, szegény kis tímárinas volt Gyöngyösön. Széchenyi korában már tekintélyes pesti polgár, városatya, Széchenyi bámulója, Petőfi jóakaró barátja, áldozatkész, bőkezű mecénása minden közügynek, különösen minden várospolitikai mozgalomnak.

Akkor is voltak városi pártok és *Staffenberger* József pártvezér volt, vagy hogy budapesti argot-val éljünk, ő volt az első pesti törzsfőnök. A város szája. Szókimondó, hangos, heves vérmérsékletű, egyeneslelkű, önzetlen és puritán polgárvezér, akinek akkor *Fürmender* (előcsahos) volt a tréfás díszítő jelzője.

Ez a várospolitikus, minden hazafias és közgaz-

dasági, polgári és kulturális ügyben buzgó Fürmender azonban rájön arra is, hogy iparát és kereskedését, a bőrcserzést és a finom bőrök kikészítését az akkori idők legmodernebb színvonalára emelje, berendezze az első bőrgyárat és megszervezze a később oly nagyra fejlődött magyar bőrexportot. Soha egyetlen fillér jogosulatlan haszon, erőszakosan szerzett krajcár nem tapad a kezéhez; temérdek hivatalos állása és tiszteletbeli elfoglaltsága van, gondnoka a József fiúárvaháznak, felállítja az első magyar dologházat, kidolgozza az új pesti kereskedelmi és vámrendszer alapjait, de emellett rövid félszázad alatt szinte szédületes vagyont szerez magának, telkekben és házakban. A külső Király-utcának csaknem a fele, a Gellért-hegynek fele az övé, a Belvárosban nagy bérkaszárnya van, készpénze tömérdek. Egy dolog keseríti meg csak az életét. Nincs fiú-utódja. Ehelyett öt leánya van, mindegyiket nagyszerűen férjhez adja, de a saját nevét és iparát nincs, akinek át tudná adni. Roppant vagyona idegen nevek birtokába jut, leányaival és azok gyermekeivel, ő maga éli egyszerű polgári életét, legbüszkébb arra, hogy ő az árvák atyja és Rottenbiller akkori polgármester legbensőbb barátja. A politikában törhetetlenül erős nacionalista, egyike azoknak, akik a 12 pontot aláírják és felviszik a helytartótanácsához.

Emléke ma is él; a városházán arcképe tanítja az utódokat a polgárerkölcs, vagyongyűjtés és puritanizmus tisztes hagyományaira s a róla elnevezett utca örökíti meg nevét, amelynek német hangzása ellenére, viselője egyike volt a legderekabb és a legnagyobb karriert megfutott magyar embereknek.

A MÉSZÁROS.

Az utolsó budai főcéh mestert Pfeiffernek hívták. Nemcsak tanúja, hanem részese és egyik legfőbb hordozója volt annak a romantikának, amelyet a városi életben a céhek képviseltek. A mészáros céh különösképpen hatalmas, tekintélyes és régi alakulat volt, valósággal arisztokratikus, gőgös zárkózottsága testület, amelybe olyan nehéz volt bejutni, akár egy angol gentry-klubba, vagy magyar kaszinóba. A mészáros egyúttal rendesen marhakereskedő is volt s a marhakereskedő valamikor a magyar gazdasági élet legnagyobb exportőre. Valamikor *tőzsérnek* hívták. A háborúk alatt rendesen töménytelen pénzt szerzett magának, a pénzt azonban amilyen könnyen kereste, olyan könnyein szórta is szét. Nagy pálya volt mindenképpen; a marhakereskedőből világlátottsága és gazdagsága folytán minden lehetett; sokan tevékenységi körükbe vonták a marhatenyésztést is, ehhez legelő kellett, a legelő megkedveltette velők a földet. Földet vásárolt tehát, óriási bérleteket szerzett meg magának, földbirtokos lett s mint ilyen, nemességet, nevet, rangot szerzett és családi dinasztíát alapított. A magyar arisztokráciának jelenleg is viruló nemes családja kezdte így. De nem róluk van szó. Pfeiffer főcéh mesterről akarunk beszélni, aki végigszolgált a szabadságharcot, élélmezte a Görgeyhadsereget, tábori főmészárosmester volt Aradon s ama ritka hadseregszállítók közé tartozott, akik a maguk véres mesterségében a másik véres mesterségen, a hadakozáson nem akartak semmit keresni. Nem is kerestek.

Amikor elcsendesedett a fegyverek zaja, Pfeiffer-

mészárosmester újra átveszi polgári foglalkozását, szorgalmasan vágja a marhákat, évről-évre szélesíti húsvágó telepét, átvesz minden hasznos és ügyes újítást. Pfeiffer uram halad a korral, valóságos vágóhidat rendez be Budán, miközben buzgó lelki ismeretességgel ellátja céhe dolgait, őrzi a céhládát, bíraskodik mesterek, legények és inasok felett, örködik a jó erkölcsökön, részt vesz a város ügyeinek intézésében és díszes szerepet játszik abban a fényes ünnepségben, amellyel a királyával kibékült nemzet 1867-ben I. Ferenc Józsefet megkoronázza. Ő adta az ökröt a koronázáshoz, ami olyan nagy tisztesség, mintha a szent István rendet kapta volna meg valamelyik táblabíró, vagy főispán. A rózsakoszorús, selyem- és bársonyleplekkel letakart, aranyhímzésű címerekkel ékesített áldozati ökröt – mint valami antik pogány szertartáson – a főcéhmester tízéves kisleány kísérette, mint apród. A koronázáson különben valamennyi céh bemutatta a maga áldozatát a legfelsőbb Hadúr előtt s ezt a felvonulást Jókai Mór az alábbi színes leírásban örököltette meg számunkra: Legelői ment száz fehérbe öltözött leányka, nemzeti szín és kék vállszalagokkal, kezükben rózsákkal telt kosárák. Utánuk lépegettek a sütők és cukrászok válogatott legényei fehér öltözetben, kék sipkában. A sütők kolosszális cipót emeltek vállukon, a cukrászok a király kardvágását s a királydombot remekül utánzó cukrászművet. Következtek a mézesbábosok, lobogós ingujjú, rojtos-gatyás, piros-mellényes fiúk, aranyos méhkassal mutatva be a hozott lépesmézet. Ezeket követte a kékruhás halászok csoportja, akik egy-egy hatalmas vizát és tokot cipeltek szájánál, farkánál fogva, rúdra kötve. Nyalka csikósok csapatja délceg fiatal mént veze-

tett elől, amely még nyereg alatt nem volt. Tarkította a menetet a városi huszárlovasok dandára, akiket cigányzenekar kísért, nemzeti indulót harsogtatva. Azután döcögött két kis tarka lótól vontatva a hentesek díszszekere, felkoszorúzva; mellette a hímezett fehérkötényes böllérlegények, nemzeti színű zászlókat lobogtatva, a szekéren pedig négy ártatlan hajadon őrzött fehér báránycákát és borjúcskákat. Nyomukban robogott tizenkét megtermett mészároslegény hófehér ruhában, derék, szép, fehér, hízott tulkot vezetve aranyozott szarvánál. A hízott göboly aranyrojtos veres bársonytakaróval volt felékesítve. Majd a kádárok érkeztek nagy trombitaszóval, négylovas fogaton két hordó bort hozva. Tarka képet nyújtott a kertészek felvonulása, szép leányok, délceg fiúk, amazok fehérben, ezek feketében, szalagokkal, bokrétákkal, kertészeti eszközeikkel kezükben; egy négylovas szekeret fogtak körül, amelynek még a kerekei is virágokkal voltak rakva, a szekér pedig festői összeállításban, telehalmozva a kerti termények minden fajtáival. Ezeket felválta a gabonacsarnok legénysége, búzás zsákokkal megrakott szekereivel. De valamennyit felülmúlta népies pompával a molnárok szekere és annak kísérete; egy egész malmot, a benne őrlő molnárral együtt cepelve, egész sereg molnárlegény követte és környező a szekeret, selyemzászlókat lobogtatva.

A Pfeiffer cég pedig nőttön-nőtt és nagy vagyont szerzett a céhmesternek. De az idők lassankint túlviharzottak a céhrendszer középkori patriarchális keretein. Jött a kapitalista és nagyipari élet és a hatszázéves céhrendszernek át kellett adnia helyét, hogy elfoglalja azt a szabadipar, a korlátlan verseny és a gyár. Legutoljára 1804-ben reformálták a

céheket, mígnem 1872-ben végleg eltörölték. Az öreg Pfeiffer szorongó szívvel pecsételte le a céhládát, elbúcsúztatta a céhrendszer romantikáját és hozzálátott a mészáros-ipartestület megszervezéséhez. Érdekes, hogy ez a nagy átalakulás egyetlen ember életében játszódott le s a budai mészárosok vezére valóban tiszteletreméltó, modern érzékkel végre is hajtotta ezt az átalakulást.

Tisztes polgári pálya, egy derék mészároslegény fényes karrierje, igazi városi polgár-karrier romantikája.

A KARDCSISZÁR.

Olyan emberről lesz itt szó, aki nemcsak a vagyonszerzésben volt kiváló, de abban is példaképpül szolgálhat, hogy az életet többször is lehet újra és újra megkezdeni s a valóban erős ember a bukás után is újra talpra áll és újra megkezdi a semmiből való teremtés magasztos munkáját. A polgári munkának ez a hőse nemes *Szentessy* Dániel, kardcsiszár, vagyis köszörűsmester, aki 1800-ban született Nagyváradon, késes- és köszörűsinasságon kezdte, kétszer ment teljesen tönkre és háromszor küzdötte fel magát az ötven-hatvan munkással dolgozó nagyiparos, gyáros, hadseregszállító színvonálára. Egyébként romantikus alakja a múlt század első felének, a céhek világából való regényhős, óriás darab ember, törhetetlen és szívós lélek, akárcsak a pengék, szuronyok és kardok, amelyeket nagy szorgalommal, művészi képességgel és szinte tudományos alapossággal készített.

Egyéni élete is valóságos regényhőssé teszi. Már inas- és legénykorában művészetnek fogja fel a mes-

térségét és szenvedélyesen keresi a keleti fémötvöség, különösképpen pedig a damaszkuszi acél előállításának titkait. Evégből 23 éves korában vándorútra indul Nagyváradról, bejárja Spanyolországot, Algirt, Tunist, Marokkót, Kairót, Istambult, Bagdadot, Aleppót és lángoló fantáziájától üzetve a toledói arab és bask penge nyomait keresi. A negyvenes évek táján jön vissza szülővárosába s itt beleszeret egy előkelő és szép polgárhajadonba, Hejeő-papii Pappii Zsuzsannába, a kálvinista, nagyfurmányos céhmester leányába, akit nem kaphat meg feleségül, lévén ő pápista vallású.

A fiatalok nem lehetnek egymáséi, de nemes Szentessy Dániel nem nyugszik bele a dologba. A vallását nem cseréli el, de a másik bajon, a szegénységen változtatni iparkodik. Elkezd dolgozni. Kiáll az utcára kis köszörűjével és a nagyváradai polgárok késeit javíttatja. Néhány esztendő múlva már tizenkét legénnyel dolgozik, a szabadságharcban a nagyváradai arzenál vezetője lesz, késeket, kardokat, szuronyokat gyárt nyolcszáz emberrel, Mészáros hadügyminiszter megbízásából. Ezt a karriert hét év alatt futotta meg és a nyolcadik esztendőben minden, amit épített, összeomlott. Nemzetőr volt, a pénze Kossuth-bankóban feküdt, orosz fogságba került, ahonnan csak 1852-ben szabadult meg.

Kezdi előlről. Megint csak utcai köszörűs, de két esztendő múlva már elveheti szíve választottját, megházasodik és négy esztendő múlva már újra hatvan emberrel dolgozik Nagyváradon. Ekkor új háború tör ki. Solferino is szerencsét hoz neki, a hadseregnek szuronyt és kardot gyárt, nagy pénzeket szerez mint becsületes hadiszállító s már azon az úton van, hogy Nagyvárad egyik leggazdagabb pol-

gára legyen, amikor tűz üt ki házában, pénzét elrabolják, ipartelepén minden porrá ég és nemes Szentessy Dániel megint ott van, ahol a szabadságharc után. Semmije sincs, csak felesége törhetetlen ereje, munkabírása és Istenbe vetett bizodalma.

Kezdődik minden előről. A hetvenes évek elején már ismét hatvan emberrel dolgozik, mégpedig gőzgéppel és elárasztja az országot azokkal a sokpengéjű késekkel, amelyekben egész kis arzenálja volt a különböző vágó, szűrő, reszelő, olló, dugóhúzó és egyéb szerszámoknak. Ne feledjük el, hogy ekkor már hetvenesztendő, de még mindig daliás Herkules. Ha a gőzgép munkájával nem volt megelégedve, ő maga kezébe kapta a kalapácsot és nagyobb erővel csapkodta, lapította, nyújtotta az acélt, mint a gőzkalapács.

Pátriarchakorban, 92 éves korában hunyta le szemét ez a rendkívüli ember, aki nagyszerű munkabírása és törhetetlen akaratereje mellett tele volt romantikus hajlamokkal és szentimentalizmusal. Életének alkonyán szenvedélyesen hegedült, de a hegedűjét is maga építette; házában öreg és gazdátlan kutyáknak ispotályt rendezett be, mert eszébe jutottak az Istambulban látott nyomorúságosan szenvedő kóbor kutyák, amint az utcán csatangolnak és egymást marják keserves éhségükben. Ötven-hatvan kutyát tartott magánál és ezt a kutyamenhelyet „agg ebek ispotályának” nevezte. A halála is olyan, mint egy szentimentális regényfejezet. Bejelentette családjának, hogy másnap meg fog halni. Magához rendelte négy leányát, borbélyt hozatott, kicsinosította magát, felöltötte legszebb magyar díszruháját, megvacsorázott és vacsora után csendes pipázgatásra átment a szomszéd szobába. Mint ren-

desen, akkor is elszunyókált és a négy lány szívdobogva figyelte az aggastyán szuszogását. A szuszogás egyszer csak megszűnt, a leányok riadtan rohantak be a szobába és ott találták apjukat a karosszékben, fejét hátrahajtvá, állát felkötve, szemein két nehéz tallér. Már nem volt benne élet. Saját maga kötötte fel állát, hogy halálában díztelen látványt ne nyújtson és saját maga szorította le a szemét, hogy üveges, halotti tekintetével ne rémítse el hozzátartozóit. Ilyen ember volt nemes Szentessy Dániel. Szobrot kellene mintázni daliás alakjáról, amelyben ép olyan daliás és hősies lélek lakozott.

A SÖRFŐZŐ.

Óbuda a XVIII. század végén két dologról volt híres. Az egyik a bora volt, amelyet Lengyelországba szállítottak, a másik a söre, amelyet a derék óbudai polgárok jórészt maguk fogyasztottak el. Négy sörfőző volt abban az időben Óbudán, köztük az óbudai keresztény községi sörfőzde, ezt 1780-ban egy Lechből bevándorolt német, bizonyos *Mayer Ferenc* sörfőzőmester vette bérbe. Mayer Ferenc okos és szorgalmas polgár volt, Óbudán hamar megszerették, megválasztották a keresztény hegyközség bírájává is, ő pedig nagyon rövid idő alatt tökéletesen magyar ember lett, megtanult magyarul, magyar bajuszt növesztett, magyar ruhában járt, – ő volt az a derék budai polgár, akinek házában lejátszódik Gvadányi Józsefnek „Egy falusi nótáriusnak budai utazása” című szatírájának budai cselekménye.

A sörfőzőmester hamarosan észrevette, hogy nagyobb vagyonszerzési lehetőség van a borkereske-

delemben, tehát egyszerre két hordót üt csapra: az egyik a helyi fogyasztásra szánt sör, a másik a különösen Lengyelország felé gravitáló bor; megalapítja tehát a szakszerű sörgyártást és hatalmas területeket szőlővel ültetvén be, megszervezi a nagyarányú borexportot.

Nem közönséges ember. Vannak magasabbrendű szenvedélyei; az egyik a vegyészet felé vonzza őt, mint ahogy a sörgyártás abban az időben is, most is sok dolgot adott a kémiai laboratóriumokban; másik szenvedélye a ló. Ezeket a magasabb igényeket azonban az alapító maga nem élhette ki; kiélte tehát gyermekeiben. Hét pompás fia volt. Az első hármat, Ferencet, Károlyt és Lajost befogta a sör- és borüzletbe. A többi négyből ragyogó huszártiszt lett. Az első három örökölte az apa szorgalmát, nagyravágyását és vagyonszerző tehetségét. A többi már igazi angol értelemben vett gentryvé finomodott.

A sör és bor után jött a föld. A Grassalkovichoktól bérel vagy harmincezer holdat; ugyanakkora bérlete van a Bácskában is; lassankint a saját birtoka is kikerekedik mintegy húszezer holdra; már egyike az ország legnagyobb birtokosainak. I. Ferenc Csörögpusztán a Mayer-család vendége; Mayer három kilométer hosszú utat építtet, hogy a királyt fogadhassa. A király nemességet ad nekik s azontúl a család második generációja Mayerffynak írja magát.

A második generáció már gentry-életet él, Xavéri Ferencben megvalósul az angol polgári gentry-ideál; őszinte bámulója és követője a nagy Széchenyi Istvánnak, akinek közgazdasági terveit bőkezűen és odaadóan támogatja. Széchenyi befogadja őt a leg-

szűkebb környezetébe s igénybe veszi erszényét a Nemzeti Casinó, Akadémia és Múzeum céljaira. Ferenc, aki a vagyonszerzéshez is nagyszerűen ért, azt is tudja, hogy mire fordítsa jövedelme feleslegeit. Minden szép és nagy ügyre két kézzel szórja a pénzt. A Ludovika, Akadémia a pesti Lövészegylet céljaira nagy pénzeket áldoz; övé majdnem az egész Sashegy, óriási szőlőtelepei vannak s ott megalapítja az első vincellériskolát; a lövészczéh lövész mestere; emellett kitűnő lovas, de nem lett hűtlen eredeti foglalkozásához, a borkereskedelemhez sem. Erről könyvet is ír és temérdek áldozatot hoz annak fejlesztésére. Külön tanulmány tárgyává teszi az üveg-hordó készítését. Igazi angol stílusú ember; sokoldalú, minden iránt érdeklődő, nagystílű klubember s aglegény, aki később egy szerencsétlen szerelem, egy szerencsétlen házasság áldozata lesz.

A második fiú: Károly, ha lehet, még szenvedélyesebb vagyongyűjtő, mint bátyja és apja. ő építi az új sörfőzőházat 1815-ben azon a helyen, ahol ma az Andrássy-szobor áll. Emellett kitűnő gazda, a merinói fajta juhtenyésztés megalapítója, olyan juhászata van, amely herceg Esterházyéval vetekedik. A Mayer-család egyik kutatója kiszámította, hogy a két idősebb fiúnak 1839-ben 60-80 millió pengő értékű vagyona van iparvállalatokban és 50 millió földben. Egyike volt tehát a leggazdagabb magyar embereknek és ez az óriási vagyon alig hatvan esztendő alatt gyűlt össze.

X.

MAGYAROK ÉS A NAGYVILÁG.

Mi magyarok, tíz évszázad óta élünk Európában s ha a párisi középiskolai diákokat megszavaztatnák, kiderülne, hogy tíz diák közül nyolc egyetlen magyar ember nevét sem hallotta még életében. Kossuth Lajos talán az egyetlen magyar, akinek legalább a nevét ismerik széles e világon és pirulva be kell vallanunk, hogyha valahol, az Óperencián túl kiejtik Hunyadi János nevét, akkor nem a törökverő magyar hősré, hanem bizonyos ásványvízre gondolnak s ha Liszt Ferenc valamelyik rapszodiáját játszik, akkor kevés zenekritikusnak jut eszébe, hogy ez a titán magyar komponista volt. Annyi bizonyos, hogy sohasem adtunk nagyon sokat a világ-reklámra s azokat a magyarokat, akik valamilyen oknál fogva mégis világhírességre tettek szert, mi magunk inkább bizarr és mosolyogni való regény-figuráknak minősítettük, mint nemzeti hősöknek. Nincs érzékünk a világ színpadán való szereplés és a szenzációs beállítás iránt. Büszke nemzet voltunk mindig és csak katonáinkkal meg politikusainkkal szerettünk kérkedni, vagyis olyan hősökkel, akik – sajnos – rendszerint a sikertelenség mártíromságában szereztek maguknak nagy nevet. A kis nem-

zetek tragikus hősei iránt azonban a világ vajmi keveset érdeklődik.

A világ másfajta emberek iránt érdeklődik. Kis népekről tudomást sem vesz. de egy egzotikus ország fejedelme, utazója, művésze vagy kalandora mondanóké válik annál könnyebben, minél ködösebb misztikum, minél titokzatosabb regényesség, minél nagyobb földrajzi távolság választja el tőle. A mai magyar élet hőseit nem ismeri, de ismeri a magyart, aki ötszáz esztendővel előbb járt Amerikában, mint Kolumbus. Lehet, hogy ez a magyar a világon sem volt s a képzelet szülte, mint Odysseust; de akár élt, akár nem, ő az első világhíró magyar, aki világhírű lett. Senki sem tudja, ki volt, senki sem tudja a nevét, létezéséről azonban egy skót történetíró, Laing Sámuel révén van tudomásunk. Laing Sámuel a Heimskringla néven ismeretes izlandi Saga-gyűjteményt fordította angolra és becses magyarázatok kíséretében 1844-ben adta ki Londonban. Ez a történetíró azt állítja, hogy mielőtt az első gyarmat létrejött Amerikában, sőt évszázadokkal Kolumbus felfedező utazása előtt, egy magyar ember, aki normann hajósokkal Grönland körül cirkált, véletlenül Amerika földjére került és ez volt az első ember, akiről tudjuk, hogy az Új-Világban járt. Az említett mondagyűjtemény egyik fejezetében ugyanis szó van egy déli országból származó emberről, akit Tyrkernek neveztek s aki Vörös Erik fiának, Leifnak szolgálatában, körülbelül az ezredik évben Krisztus után, harmincöt társával együtt Grönland felé indult. Tyrker nevelője volt a derék Leifnak, vagyis amolyan fegyverhordozó, testőr, mentor, aki az előkelő normann ifjú mellett mintegy az apahelyettesi tisztet viselte.

Leif először egy olyan földhöz őrt, amelyen nagy hótakarta hegyek és a parton lapos kövek voltak, az országot Hellolandnak, vagyis Kövesországnak nevezte el. Majd egy másik országhoz ért, amely fákkal volt benöve és partja lapos volt, amiért is annak a Markland, vagyis Erdősország nevet adta. Az északi régészek azt tartják, hogy Helloland Newfoundland, Markland pedig Nova Skócia egy része volt.

A továbbiakat az említett Saga-gyűjtemény nyomán Pivány Jenő, a *Századok* című folyóirat 1909. évfolyamában a következőképen közli:

„Leif és társai aztán északkeleti széllel tovább vitorláztak és két nap múlva egy, a szárazföldtől keletre fekvő szigethez értek. A sziget és a szárazföld között szorosan beeevezve, kelet felé fordultak és végre partra szálltak egy folyó torkolatánál, amely egy tóból szakadt a tengerbe. Hajójukat a folyón a tóba vontatták és ott horgonyt vetettek. Leif elhatározván, hogy a telet ott töltik, nagy házat épített; majd embereit két csoportra osztotta, amelyek felváltva kutatták fel az ország belsejét. Leif olykor velük ment, olykor a házban maradt. Leif derék és erős ember vala és férfias megjelenésű, emellett bölcs és előrelátó vala minden tekintetben.

Egy este a csapatból egy ember hiányzók, még pedig a déli országból való ember, Tyrker. Leif ezen nagyon szomorodék, mert Tyrker sokáig vala az ő házában és ő gyermekkorában nagyon megszereté Tyrkert. Leif nagyon hibásoknak mondta társait és tizenharmadmagával útra készülé, hogy felkeresné őt. De alig távoznak a házból, amikor szembe jöve velük Tyrker és örömmel fogadtatok.

Tyrker először sokáig beszéle török (thyrskr)

nyelven, szemeit forgatá és föl húzá szemöldökeit; de azok nem érték meg, hogy mit mondana. Egy kis idő múlván így szóla normann nyelven:

— Nem menék sokkal távolabbra, mint a többiek; mégis valami egészen újat mondhatok el, mert venyigét és szőlőt találék.

— Igaz-é, nevelőapám? – kérdé Leif.

— Igaz bizony, – feleie ő, – mert én olyan országban születtem, ahol a venyigében és szőlőben nincs hiány.

Ennek folytán Leif azon országnak Vinland, vagyis Szőlőország nevet adta.”

Így mondja el a dolgot az izlandi irodalom legszébb mondája és norvég, angol és amerikai történetírók szerint a monda hitelességéhez kétség nem fér. Arról természetesen lehet vitatkozni, hogy Leif nevelőapja magyar volt-e vagy török, vagy esetleg bessenyő, de a történelmi valószínűség amellet szól, hogy a kistermetű, csúnya, élesszemű, derék, ügyes Tyrker inkább magyar volt, mint bármi más, mert a normannok a törökökkel semmiféle összeköttetésben nem voltak, a bessenyőkkel ellenségeskedtek és a déli népek közül leginkább feltehető, hogy egy magyart fogadtak be maguk közé szabad ember gyanánt, egyik vezérük fiának nevelőapjává.

A DERVIS.

Olyan emberről van szó, aki 1865-ben könyvet írt az utazásról s a könyvet néhány év alatt német, angol, francia, olasz, dán, svéd, holland, török, urdu és orosz nyelven is megjelentették. A könyv címe: *Középázsiai utazás.* Írta *Vámbéry Ármin.* A szerző még vagy tizenöt hatalmas művel ajándékozta meg

a világot s könyvei később már egyidőben jelentek meg német, francia és angol nyelven, még az olyan könyvei is, amelyek a magyarok bölcsőjéről, eredetéről és gyarapodásáról szóltak. Olyan emberről van szó, akit az angol király fejedelmeket megillető tisztességgel fogadott, akinek tanácsát ázsiai politikai kérdésekben az angol és török kormányok kikérték, aki tucatjával kapta az európai tudományos társaságok tiszteletbeli tagságát s akinek a nevét és munkásságát az egész civilizált világ ismeri.

Ez az ember, aki világhírben, dicsőségben és az utókor emlékezetében roppant magasságokba emelkedett, a legrejtettebb és legszomorúbb mélységekből tört ki. Dunaszerdahelyen született és életének első korszaka az éhség, bántalmazás, sőt megvetettség sorozatos kínládásaiban telt el. Az apja házaló zsidó volt s ő maga a gettóban látott napvilágot, de oly hamar tanújelét adta rendkívüli tehetségének, hogy apja kivette őt a héber iskolából és a protestáns elemibe íratta. Hitsorsosai megvetették, családjá nem tudta eltartani, gyermek létre a saját emberiségéből kellett megélnie. Házitanító volt, egyben szabóinas, aki egyébként a szolga, pincér és cipőtisztító munkáját is jókedvvel vállalta.

A gimnáziumban még jobban nyomorog. Úgyzólván társai ételmaradékából tengődik. Kikeresztelkedik s a pozsonyi bencésekhez iratkozik. Egy kifőző gyermekeit tanítja s ezért kap nyomorúságos szállást és étel maradékot. Ettől kezdve mindaddig nyomorog, amíg báró Eötvös József kegyeibe nem fogadja és keletre nem küldi; de ezalatt a nyomorogás alatt megtanul franciául, angolul és olaszul. Valóságos szenvedéllyel esik a nyelveknek. Kedvet kiap a törökre és az arabra s közben Pesten, a gettó

kávéházában tanítványok után vadászik. Kevés sikerrel. El is kedvetlenedik és vidékre menekül, ahol mégis könnyebb a megélhetés. Közben Ázsiáról és Kelet titkairól álmodozik. Itt, Pesten és a vidéken a valóság nagyon is durva és kegyetlen volt az ő számára. A bűvös, titokzatos, ismeretlen Kelet talán szebb és izgalmasabb lesz. Ott talán nem kell koplálni, fagyoskodni, megalázkodni és szégyenkezni.

Ez vitte őt keletre és a kelet után való nostalgia hamar meg is találta az utat, hogy eljusson az ígéret földjére. Miután előbb a gazdag zsidókhoz hiába fordult támogatásért, megnyeri az anyagiakban szegény Eötvös József báró s néhány orientalista és földrajz-tudós, Kunfalvy, Jerney, Reguly pénzbeli segítségét.

Itt kezdődik Vámbéry életének hőskora. Wamberger Árminból – így hívták eredetileg, – Resid effendi lett s kijutott Konstantinápolyba. Hat esztendeig élt Vámbéry a törökök fővárosában s ezalatt tökéletesen beleélte magát a keleti¹ élet sajátágaiba. Maguk a törökök sem tartották őt idegennek s az ifjú tudósnek minden rendelkezésére állt, hogy a török forrásokat tanulmányozhassa. A Magyar Tudományos Akadémia a huszonnyolc éves ifjút tagjai sorába választotta s minden erkölcsi és anyagi támogatást megadott neki, hogy középázsiai utazásának tervét megvalósíthassa.

A terv nagyon merész volt, mert Vámbéry olyan, helyekre igyekezett, ahová európai embernek még nem sikerült betenni a lábát. Bokharában és Szamarkandban csak mohamedán ember utazhatott, tehát Vámbéry dervisnek öltözött és 1863 március 28-án, mint dervis csatlakozott egy bokharai hadzsi-karavánhoz. Ez a karaván ágrólszakadt szegény dervi-

sekből állott, vezérük egy kínai Tatárországból, Kisbokharából való hadzsi volt, akik elfogadták útitársnak és hűséget esküdtek neki.

Vámbéry tehát átöltözött dervisnek. Leborotváltatta fejét, bokharai ruhát vett magára, összeölekezett új testvéreivel, akik elhitték neki, hogy ő is egyike a zarándok mohamedánoknak, akinek egyetlen vágya, hogy Chiva, Bokhara és Szamarkand izlam szentjeit meglátogassa. Az utazás sikerült. Erzerumon és Cedrizen át Kasendrán tartományba, innen a Kaspi tengeren átkelve, a Turkománok földjére került, ahonnan, Hyrkániát átszelve, Chivába, majd a rettenetes sivatagon keresztül eljutott Bokharába és Szamarkandba. Tíz hónapig tartott az utazás. 1863 karácsonyán ért vissza Perzsiába és a rákövetkező év január 19-én Teheránban belépett a török követség kapuján, amelyet tíz hónappal ezelőtt hagyott el.

Vámbéry Ármin először Angliába ment, ahol példátlan ünneplésben és kitüntetésekben részesítették. Hazája is méltóképpen megbecsülte őt. A budapesti egyetem tanára lett, a Magyar Tudományos Akadémiának rendes, tiszteleti és igazgatósági tagja.

Vámbéry Ármin, a dunamenti kis koldus zsidóim azonban nemcsak magyar földön, de az angol világbirodalomban is megkapott minden dicsőséget, amelyet tudós, utazó, lángeszű nagyvilági ember megszerezhet. A walesi herceg különösen meleg barátságába fogadta s a trónörökös birtokán mutatták be Viktória királynőnek is, aki később hosszabb tartózkodásra hívta meg windsori kastélyába. Ez a nagy kitüntetés Vámbérynek, a világpolitikusnak szólt.

Nem csoda, hogy az angol külpolitika az éleselméjű orientalistát és a brit szempontból oly fontos keleti kérdés legalaposabb ismerőjét tartósan magához igyekezett láncolni. A nyolcvanas évektől, az oroszellenes és nyíltan imperialista konzervatívok uralomrajutásától, Vámbéry a brit kormányzat állandó havi tiszteletdíjjal javadalmazott külpolitikai tanácsadója, kinek a kilencszázas években tiszteletdíját nyugdíjjal cserélték fel.

Ez lett a dunaszerdahelyi házaló fiából, aki 1913-ban halt meg, mint egy tucat európai tudományos társulat tiszteletbeli tagja, nagy rendjelek tulajdonosa, akinek tizenegy nyelven jelent meg közép-ázsiai útjáról szóló könyve s a világ minden kultúrnyelvén az életrajza és életművének tudományos méltatása.

SZABÓLEGÉNYBŐL INDIAI KORMÁNYZÓHELYETTES.

A XVIII. század hetvenes éveinek végén M bécsi és pesti közönséget nagy izgalomba hozta egy bajai születésű magyar szabólegény hazaérkezése Ázsiából. A szabólegényt *Jelki* Andrásnak hívták, hazaérkezése után Mária Terézia és II. József külön kihallgatáson fogadták, akiknek akkor már mint a hollandus Keletindiai Társaság titkos tanácsosa mutatkozhatott be, miután bejárta az akkor ismert világnak legalább a felét, Franciaországtól Japánig és Hollandiától Délázsia szigetvilágáig.

Jelki András 1777-ben tért vissza hazájába, Budán telepedett le, a Víziváros egyik szűk, görbe kis utcájában vett magának házat, elzárkózott az emberek elől, viszontagságos kalandjairól sohasem beszélt és gond nélkül való, de magányos zárkózott-

ságában hat év múlva itt halt meg, miután ötvenharmadik esztendejét betöltötte. Élete folyását németül többször megírták. Az egyik életrajzot magyarra is lefordították: „Jelki Andrásnak, egy született magyarnak története, aki minekutána sok szerencsétlen eseteken, hajótöréseken, raboskodáson és a vademberek életének különféle veszedelmei által ment volna, végtére Batáviában nevezetes tisztségre hágott”.

Azt hisszük, elég, ha életének legmélyebb és legmagasabb pontjait vázoljuk fel annak a bemutatására, hogy mekkora utat tehet meg az egyéniség, aki, hogy az első magyar Robinson-regény előszavának szavaival éljünk: „e világon semmi veszedelemtől nem iszonyodván, rettenetes ellenség sokasága közé kivont karddal ugrat és e világon csak a jó hír, hírnév, nagy nevezet és becsület szerzésében törekedik.”

Jelki András apja vándor mesterlegény és obsitos katona volt, de korán meghalt és három árvát hagyott maga után. Mind a három fiú szabómesterséget tanult s a legidősebb sokra vitte Bécsben, az úri világ szolgálatában. Nála inaskodott kis ideig András is, a nagy kalandok hőse, akinek minden vágya az volt, hogy a világnak akkor már legfényesebb divatközpontjába, Parisba kerüljön. Parisba igyekezett élete végéig. Csak éppen megközelítette a sóvárgott várost, amelynek házai közé sohasem tehetette be a lábát. Közben néhányszor hajótörés érte, kalózok, emberkereskedők, rabszolgakufárok karmai közé került, elvetődött Délamerikába, visszahozták Lisszabonba, megszőkött minden hajóról, Rotterdamban újra nekivág Parisnak, de Paris helyett Indiába sodorja a végzete, majd fan-

tasztikus kalandon keresztül Kínába, Makaóba és Kantonba vetődik és végül Jáva szigetén, Batáviában telepedik meg, ahol egy angol lányt vesz el feleségül. Itt sem volt soká maradása. Talán még most is Paris jár az eszében és amikor Jáva szigetéről szöknie kell, felül egy hajóra, amelyről azt hiszi, hogy Parisba viszi. Megint elfogják a vadak. Ketrecebe zárják, hogy megöljék és koponyáját valamely ifjú harcos magáévá tegye. Innen is sikerül megszöknie, mégpedig a koponyavadászok főnökének leánya szökteti meg és elviszi magával Ceylon szigetére, ahol 13 hónapig él vele, mint Ádám Évával a paradicsomban.

Eddig tartanak a kalandok. Éva meghal és Ádám visszamegy Batáviába, régi gazdájához, aki időközben a hollandus Keletindiai Társaság elnöke és India főkormányzója lett. Ez a derék ember gyámságába veszi a sok vihart látott kalandort, alkalmazza a társaságnál, ahol hamarosan szédületes karriert fut meg. Jelki András azonban nem olyan legény, aki megelégszik a hivatalos állás kövér tekintélyével és sovány jövedelmével. Elkezd a saját szakállára dolgozni, először mint fuvaros, aztán szállítási vállalkozó, végül mint ültetvényes s ezeken az egyéni vállalatokon annyira meggazdagodik, hogy uradalmán ezeröttszáz bennszülött jobbágy verejtékezi ki neki a pénzt és a pénzzel járó hatalmat. Az egykoron való szegény kis szabólegényből nagy úr lesz, a társaság gyarmati titkos tanácsának tagja, rangban mindjárt a főkormányzó után. Fontos küldetéseket vállal, követséget vezet Japánba, beiktat egy bennszülött fejedelmet, várakat épít és a hollandus India egyik leggazdagabb polgára lesz.

Idáig jutott el a vézna, jelentéktelen külsejű, de

szívós és energikus kis bajai szabólegény, aki karrierjének legmagasabb csúcán sem feledkezett meg régi hazájáról és a szíve visszavágyott az ő magyarjai közé. A többit már tudjuk.

Életét mintha csak Defoe Dániel, vagy hogy magyarul beszéljünk, Szekér Joachim írta volna meg, mint ahogy megírta később Hevesi Lajos, az ifjúság számára, regényes formába öltöztetve.

Mindent összevéve, ez a szegény kis szabólegény csakugyan legény volt a talpán. Szerencséjének maga volt a kovácsa. Felvette a küzdelmet az emberek, tengerek, idegen éghajlatok és erkölcsök minden gonoszságával és veszedelmével. És győzött. Ennyi az egész.

MADAGASZKÁR KIRÁLYA.

Mindössze negyvenöt esztendő telt, de e rövid idő alatt a csodálatos tetteknek olyan roppant sorozatát vitte véghez, hogy kortársai nem is tartották gróf Benyovszky Móric kalandjait egyébnek, mint egy nagyfantáziájú íróember regényes elbeszélésének. Benyovszkyról elmondhatjuk, amit Goethe mondott Casanováról: életrajza vagy a legbámulatosabb emberi élet történelme, vagy a legragyogóbb írói fantázia műve. Benyovszky körül a XVIII. és XIX. században valóságos irodalom fejlődött ki magyar, német, francia, holland és angol nyelven. Ma már körülbelül tisztán látjuk, hogy az 1790-ben Londonban, angol nyelven megjelent önéletrajza, amelyet 1888-ban Jókai fordított le magyarra, az igazságot tartalmazza. Benyovszky hős és kalandor volt, ő a magyar Saint-Germain, akit egyébként az Erzsébet-korabeli Anglia nagy utazóihoz és világhódi-

tóihoz, Francis Drakéhoz és társaihoz lehetne hasonlítani.

Benyovszky Móric apja egyszerű kisbirtokos köznemes volt s mint ezredes ment nyugdíjba. A grófi kalandor tehát, aki Madagaszkárban a királyi fenség címét viselte, szintén alulról kezdte s a szegénység és ismeretlenség, az eldugott magyar falu homályából bukkant fel és semmi másnak, csak rendkívüli egyéniségének köszönhetette emberi nagyságát, élete sikereit és neve dicsőségét. Ez az egyéniség csodálatosan hamar jelentkezett. Tízéves korában mint hadnagy vett részt a hétéves háborúban és tizennégy éves volt, amikor kilépett a hadseregből. Nem kell féltetni a csodagyermeket.

Egyik életírója elmondja, hogy tizennégy éves korában Litvániába kerül rokonához. „Itt éri a hír, hogy apátlanul, anyátlanul maradt testvéreit a befolyásos mostoha testvérek kitérták a szülői örökségből. Móric hazatér és vállalkozó tót kurtanemesekkel – Nyitra megye a kurucvilág egyik főfészke volt – rajtaüt a bitorlókon és kiveri őket a kastélyból. A magas összeköttetésekkel rendelkező rokonok Bécsbe futnak, Móricot bevádolják, mint államellenes zendülőt és elfogató parancsot járnak ki ellene. Móricnak menekülnie kell, visszatér a litvániai rokonhoz, ám rövidesen ismét útra kél, meglátogatja a nagy nyugateurópai kikötővárosokat, Amszterdamot, Hamburgot, Plymouthot, hogy kitanjulja a tengerészséget.”

Innen kezdve az élete valóságos regény. Már ekkor úgy érzi, hogy övé az egész világ. Képzőtehetsége, bátorsága, vállalkozási kedve, akaratereje törhetetlen, ambíciója és vérmérséklete határtalan. Mielőtt azonban világgá indulna, újra megkísérli,

hogy ősei birtokát visszaszerezze. Nem sikerül. Elfogatóparancsot adnak ki ellene, menekülni kénytelen, s hozzá még súlyos betegségbe esik. Mégsem csügged. Nem veri le lábáról sem sikertelenség, sem üldözés, sem betegség. Igazi férfiú, aki nem ismer lehetetlenséget. Most Lengyelország lett a második nazaja s amikor a lengyelek fellázadnak az orosz zsarnokság ellen, ő habozás nélkül a felkelőkhöz csatlakozik. Újra katona tehát és az oroszok ellen harcol. Újabb sikertelenség. A hős katonát elfogják és mint hadifoglyot Kamcsatkába viszik. A fogságban zendülést szít az orosz kormányzó ellen, majd megszökik, hajóra száll és bebarangolja a még ismeretlen Aleuta szigeteket, valamint Japánt, Formozát és Makao sziget partjait, majd Ile de France szigeten köt ki, ahol a francia helytartó megbízta, hogy Madagaszkáron gyarmatot alapítson. A bennszülöttek örömmel fogadják Benyovszkyt. Madagaszkár jávai lakossága rendkívül hajlamos a civilizációra, a bátor és hódító egyéniségű magyar gróf megtetszik nekik, pezsgő élet veszi kezdetét a szigeten, fölépül Louisbourg városa, erődök nőnek ki a földből. Két esztendő elegendő, hogy megízleljék az európai kultúrát és 1776-ban Benyovszkyt Madagaszkár királyává választják.

Ez már nem tetszett a franciáknak. Féltékenyek lettek Benyovszkyra. XVI. Lajos kormánya nem támogatta a gróf nagyszabású terveit, Benyovszky tehát elkedvetlenedve visszatért hazájába és újra beállt Mária Terézia hadseregébe.

De Madagaszkárt nem tudta elfelejteni. 1784-ben Amerikába ment és a baltimorei kereskedőtársulatokat megnyerte terveinek, hogy Madagaszkárt civilizálják s a szigetet kiragadják a franciák hatalma

alól. Ekkor a franciák megüzenték a háborút Benyovszkynak, aki 1774 és 1784 között lefolyt évtizedben két birodalmat és két nagy uralkodót ejtett csodálkozásba vakmerő hadi, utazási és államalapítási tevékenységével. Francia báró és magyar gróf lett, de nyughatatlan lelke és nagyravágyása nem tudott meghajolni két hatalmas pártfogója előtt és Amerikában bizakodva, független birodalmat akart magának alapítani az ötszázezer négyzetkilométer területű, virágzó és nagyjövőjű Madagaszkár szigetén. Ebben a harcban el kellett buknia. A francia kormány hadihajót küldött ellene és megvesztegetve, föllázította ellene a benszülötteket.

NÉGY VILÁGRÉSZ HŐSE.

A magyar világutazók közül gróf Benyovszky Móric mellett a második hely bizonyára *Magyar* Lászlót illeti, a hírneves Afrika-kutatót, aki nemcsak tudományos munkásságával, de életének regényes voltával is, négy világrészben tette ismertté a nevét. Ő a XIX. század nagy kalandorai közül való és gazdag életének egyes mozzanatai a legfantasztikusabb regények szenzációit is elhomályosítják.

Ez a derék magyar fiú, aki bölcsésznek, majd gazdatisztnak készült, huszonnégyéves korában, 1842-ben Fiúmében beiratkozott a tengerészeti tanfolyamra s a következő évben egy osztrák postahajón tengerre szállt. Ettől kezdve szakadatlan utazási fáradalmak között telik az élete. Valóban, mintha kicsiny lett volna neki az akkor ismert világ, először Braziliában, majd Kelet-Indiában, aztán a Jóréménységfokán, végül Dél-Afrikában találjuk, eközben

hol Spanyolország, hol Brazília, hol Portugália, hol Franciaország szolgálatában állt.

Vaskos kötet kellene ahhoz, hogy leírjuk utazásainak történetét. És valóságos hőskölteményre volna szükség, hogy kellőképen magasztalhassuk azt a hősi energiát, amelyet ez a magára hagyott szegény magyar fiú hányatott élete alatt kifejtett, mindig a maga erejéből, törhetetlen szívósságával, leleményességével és bátorságával. Résztvett amerikai és afrikai hadjáratokban, tetet-lelket gyilkoló felfedező utakon s hozzá még fizikuma és testi egészsége sem volt valami elsőrangú. Nem is élt soká. Mindössze körülbelül húsz évig járta a világot és negyvenöt éves korában belepusztult a tömérdek fáradalomba. Élete végén vett róla tudomást hazája, amely sohasem adott neki semmit, csak kapott tőle, négy világrész hősetől, aki még sanyarú napjaiban sem feledkezett meg hazájáról és a tudományról. Halála után aztán a Magyar Tudományos Akadémia kiadta utazásainak történetét, leveleit és naplókivonatait s megadta neki mindazt a tisztességet, amely megilleti őt, aki a magyar nevet oly dicsőségesen hordozta keresztül széles e világon.

Életének legromantikusabb korszaka az volt, amely Afrika nyugati partjain folyt le s amely sok tekintetben hasonlít gróf Benyovszky Móric életéhez. Afrikában Magyar László a kalabári néger király hajóhadának parancsnoka lett, majd, amikor egészsége megrongálódott, egy nagy karaván élén, 1849-ben, harmincöt nap fátalságos menetelés után Bihébe érkezett. Bihében megtelepedett. Ettől fogva kilenc évig ez volt a hazája, innen indult el időnként felfedező útjaira s ide tért vissza mindig, ha meg akart pihenni. Bihében a bennszülött lakosság

nagyon megszerette, a fejedelem pedig feleségül adta hozzá leányát, akitől több gyermeke is született. Feleségét Ina Kullu Osoro-nak hívták. Felesége minden utazásában elkísérte és barangolásai közepette szülte meg gyermekeit.

Magyar László ezen idő alatt portugál szolgálatban állott s 1853-ban meg is egyezett a portugál kormánnyal, hogy az kiadja útirajzait, térképeit, etnográfiai munkáit és Dél-Afrika népeinek ismertetését. Ez a munka azonban nem jött létre, valamint nem teljesültek azok az ígéretetek sem, amelyekkel a portugál király kilátásba helyezte neki, hogy magas állami hivatalra alkalmazza. Magyar László anyagi helyzete ilyenformán súlyos válságba került, belviszályok következtében Bihét is kénytelen volt elhagyni és a világhíres utazó a déli szélesség tizennegyedik foka körül letelepedve, kereskedéssel tengette életét.

Amikor a magyar tudományos világ érdeklődni kezdett iránta, Magyar László Hunfalvy Jánosnak elküldötte etnográfiai könyvének kéziratát, amely a délafrikai népek életéről nagyon sok becses adatot tartalmaz. Ő volt az, aki 1852-ben felfedezte a fehér négereket, vagyis a mukaszeker név alatt ismeretes világosszínű törzset. Délafrikai térképe Németországban, néhány emlékirata Portugáliában jelent meg, összes munkáit magyar tudományos intézetek adták ki.

Hányatott életének utolsó három esztendejéről a magyar tudományos világ semmi hírt sem kapott. 1861 december 21-én írta haza Magyarországra utolsó levelét. Nemcsak nálunk, de mindenhol, ahol Magyar László nevét ismerték, aggódva kutattak a nagy utazó után. Végre 1864 végén jött az értesítés

Magyarországba a portugál kormánytól, hogy Magyar László november 9-én Ponto do Cujoban meghalt, iratai pedig tűz/ész áldozata lettek.

A nagy magyar utazó, aki húsz esztendőn keresztül otthon volt az egész világban, életének utolsó napjait hontalanul, elhagyatva, nyomorúságban töltötte és haldoklóágya mellett nem állót senki, sem magyar, sem afrikai néger rokonai közül. Ifjú korában éppen ilyen egyedül szállt föl egy trieszti hajóra és férfikora delén szintúgy hunyta le szemét a világ másik végén. Tragikus magyar sors.

A KÜLFÖLD MAGYARJAI.

Az egész világ egy nagy falu lett. Braziliában ugyanazt lehet hallani a rádión, mint Pekingben vagy Alexandriában. Stockholmban indiai banánt majszolnak a csemeték s Londonban a lordmajor bankettjén tokaji aszút, ceyloni kávé, egyiptomi szivarját, hollandi sajtot, szíriai kappant és tasmániai osztrigát hordanak körül a lakájok. Rockefeller Európa minden városában alapítványokat tesz az orvostudományok fejlesztésére, a Nobel-díj a világ összes tudósainak szól, egyházak papjai, büntetőjogászok, természettudósok, orvosok, agrárférfiak, bankárok, kereskedők, sportemberek, politikusok és bölcselek minden évben más és más világvárosban tartják kongresszusukat, – hát nem úgy fest a világ, mintha az egész föld egyetlen nagy falu és az egész emberiség egy nagy család volna?

Ebben a faluban csak éppen nekünk, magyaroknak, nem volna hely elegendő?

Van.

Petőfi még bibliai átkokat szór a külföld ma-

gyarjaira – azóta emberek és népek helyzete megváltozott és mi másként nézzük a magyart, aki külföldön él, dolgozik, gazdagszik és öregbíti a magyar nép dicsőségét. Egy a veszedelem csak: ha a magyar a messze idegenben elfelejti nyelvét, elveszti nemzeti jellemét és hűtlenné lesz a hazájához. Szerencsére a magyarok a külföldön összetartanak és beleoltják gyermekeikbe a származás, faj és közös kultúra tudatát. Boldogság olvasni, amikor lapjaikban eldicsekesznek a magyar sikerekkel. Az ember nem is hinné, hogy az a maroknyi nép, tizenkétmillió magyar hány embert tud a világ minden részébe exportálni és azok milyen előkelő helyet foglalnak el a civilizáció és kultúra pionírharcában.

Az egész világ egyetlen nagy falu. Ebben mi, magyarok is kezdünk már eligazodni s megvetni lábunkat, fészket építeni s a fészek köré egy kis belsőséget teremteni, amelyben nem alszik ki a magyar lélek, sőt a távolból is támogatni és gazdagítani tudja a megcsontított, megalázott és kifosztott ősi hajlékot. A mi Magyarországotunkat.

Előbb azonban megérintettük azt a fájó sebet is, amelyet a hazájuktól elidegenedett külföldi magyarok okozhatnak a nemzet szívében. Ezek a sebek gyakran felújulnak. A hajszálcsovesség törvénye a népek életében, világrészek történetében épen úgy érvényesül, mint a hidrológiában és ez néha az egyetlen magyarázat, amikor nemzetek és államok alakulását, vagy elmúlását kézzelfogható és brutális történelmi okokkal nem lehet megmagyarázni. Azt minden gyerek tudja, hogy Erdély földjének nagy része századokon át történt beszivárgás következtében jutott oláh kézre, de azt már csak nagyon képzett archeológusok tudják, hogy a történelem-

előtti időkben világbirodalmak alakultak át ilyen beszivárgások révén, mint ahogy nagyszerű ókori kultúrákat nem népvándorlások és nem történelmi katasztrófák, hanem egy évszázadokon vagy évezredekben át szüntelenül tartó homok és poreső temettek el és fődtek be áthatolhatatlan rétegekkel. Kis népek felszívódtak, a szigeteket lassanként körülnyaldossa, elkoptatja, majdnem azt mondhatnám megeszi és megemészti a tenger és kis népi organizmusok vére lassanként kiszivárog, cseppenként jut más hatalmas és falánk organizmusokba, – elvéreznek a népek épen úgy, mint ahogyan vércseppek lassú összetalálkozása és sűrűsödése révén új szervezetek támadnak az elhullottak felett.

Mit kerüljessük a dolgot!¹ Rólunk, magyarokról van szó, egy apró, árva, Európába csöppent szigetekskéről, amelyet szláv, germán és latin tenger ölel körül, olyan borzasztó dagályával a hullámzó vizeknek, hogy Istennek valóságos csodája tudta fenntartani ezer éven át. Most vegyük ehhez azt, hogy az amúgy is kis nemzet egyharmadrészben idegen iga alatt görnyed, körülbelül egynegyedrészen széjjel-szórva él a világon, Bécsben, Németországban, az Egyesült Államokban, Brazíliában és Kanadában, nem csoda, ha vannak német történelempolitikusok, akik olyan jövőt jósolnak nekünk, magyaroknak, mint az ősi brittek, piktek, baszkok kihalt fajtájának, amelyek felszívódtak az erőteljes angolszász, vagy latin népszervezetekbe.

Mi magyarok is tisztába vagyunk ezekkel a történelmi elméletekkel, sőt a török háborúk óta néhány gyakorlati példa megtanított bennünket arra, hogy van mit tartanunk a lassú elvérzés és kiszivárgás veszedelmétől és Erdély némely vidékén volt

alkalmuk elmerengni ennek a sötét történelmi teóriának igazsága felett. De az a veszedelem, amely most fenyeget bennünket, minden eddiginél szörnyűségesebb. Három és fél millió testvérünk idegen impérium alá került és ez az idegen impérium középkori barbarizmussal igyekszik magába olvasztani legalább azt a második generációt, amelynek nyelvi és kvalifikációs tekintetben ez a beolvadás már egyenesen létkérdése és életlehetősége. Ez a mostani generáció valahogy csak elvergődik holtig, de a gyermeke már csehül, románul és szerbül kénytelen tanulni, ha egyáltalán élni akar tovább. Ezt a beolvasztási politikát a minket környező államok vad és dühös terrorral, tűzzel és vassal, kiéheztetéssel és üldöztetéssel csinálják, nem ilyen barbár eszközökkel, lényegében azonban ugyanezt csinálja Amerika is, sőt csinálná akkor is, ha a kisujját sem mozdítaná meg, mert az Amerikába vándorolt magyar, ha baromi, görnyedő életstandardját csak egy ujjnyival is emelni akarja, kénytelen megtanulni angolul, angolul beszélni, de amerikaiul gondolkodni és amerikaiul érezni. És ha így van ez ott, ahol a magyarok százezernyi és milliónyi tömegben, egymás közelségében, majdnem egy akolban élnek, mit tartunk azokról, akik a világ minden részében elszórva, egyénenként, árván és elhagyatva küzdenek a létért?

XI.

A LELKED A TIED.

Újabban sokat hallunk arról, hogy az egyéni érvényesülést háttérbe kell szorítani a kollektív emberi, vagy kollektív társadalmi érdekek mögé. Hogy az *Én* beleolvad valami egyetemlegességbe, valamiféle diktatórikus rendbe, az egyén átalakul egységgé, jelentéktelen egységévé egy számsornak s az élet irányítására csak a nagy összegeknek, a végtelen számsoroknak s végeredményben a nagy tömegek felett uralkodó központi akaratnak lehet befolyása.

Bánjunk csínján ezzel az elmélettel. Igaz, hogy a civilizált ember nem önző fenevad, aki a létért való küzdelemben senkire és semmire nem gondol, csak egyedül a saját személyére; igaz, hogy szolidáris vagyok embertársaimmal, hogy egy nagy egész kis atomjának érzem magamat és vállalom a közös bajokból reám eső részt. De mégis, mégis...
én: Én vagyok, külön ember, külön individuum, Isten képére teremtett, halhatatlan lélekkel bíró Én... és én a magam szegény, vágyakkal és illúziókkal teli egyetlen Énemben is szeretnék valahogy boldogulást, vagy legalább megnyugvást találni.

Húszéves felebarátom, tiszteld az egyetemes érdekeket, szeresd a hazát, ha kell, ontsd érte véredet, légy családodnak hűséges támasza, tiszteld apádat és anyádat, hogy hosszú életű lehess a földön, de ne tagadd meg a te Énedet, fejleszd ki magadban az egyéniséget és igyekezzél nagy ember lenni, a magad módja szerint.

Nagyszerű látvány a tengerek véghetetlen tükre, a Himalája évig emelkedő orma, a hullámokat a felhőkig korbácsoló égi háború, de mi ez a Tejút csillagmillióihoz, a naprendszerek végtelen nagyságához, az egész világuniverzum határtalanságához képest? Pedig mindezeknél is van egy mélyebb és szélesebb, magasabb és gazdagabb, szebb, tündöklőbb, kápráztatóbb valami: az emberi lélek. Az ember. Minden ember. A legprimitívebb, a legcsúnyább, a legaljasabb is szebb, magasztosabb, mint az egész lélektelen világ.

Minden ember csoda. Hát még a nagy ember! *Emerson azt* mondja, hogy az egész világ az ő kedvéért van. A világot a nagy emberek igazsága tartja fenn, ők teszik a földet egészségessé. És mi, hozzátehetjük: de ahhoz, hogy valakit nagy embernek nevezünk, nem elég, hogy lángelme legyen. Szükséges, hogy ész és szív, test és lélek, gondolat és érzés, tehetség és jellem. Isten kedvére való harmóniában gazdagítsa őt. A lángész magában véve még nem tesz naggyá. Lehet, hogy az csak túlfejlődése az agyvelőnek, lehet, hogy valósággal egy neme az elmebetegségnek. Hanem ész és szív, tehetség és jószág, szépség és méltóság és az a haszon, amely ezekből az emberiségre származik.

Boldog vagyok, hogy beszélhetek róla. És meg-

békülök a világgal az ő kedvéért, aki helyrehozza mindazt a sok igazságtalanságot, amit emberek okoznak nekem, embertársuknak. A nagy ember kedvéért, aki művészetben és irodalomban, tudományban és civilizációban tanítómestere és fáklyahordozója az emberiségnek. Szükségünk van nagy emberre, ő az a csatorna, emeltyű, vagy telefonhuzal, amelyen át a természet az emberrel érintkezik. És ezért bele kell nyugodnunk abba, hogy igenis ember és ember között nagy különbség van. Egy majomtársadalomban a történelmi materializmus minden törvénye szent és megtámadhatatlan. Ott csakugyan mindent meg lehet magyarázni az on es fajfenntartás őselveivel. Ott tökéletes egyenlőség van s csak a testi erő, meg a környezet hatása folytán jönnek létre különbségek az egyes fajok között. Ott csakugyan győz a testileg erősebb és az életképességgel gazdagabban felruházott egyén. De az emberiséggel nem így áll a dolog. Az emberiség sorsát a nagy emberek intézik. Meglepő, hogy az emberiség néha, a legválságosabb időkben hogyan segít magán. Hívő lélek isteni beavatkozásnak ismeri fel az ilyen meglepetéseket, de a pozitivista történelemfilozófia is ámulva áll meg Pál apostol személye előtt. Alapos a feltevés, hogy a természet nem dolgozik oly bürokratikusán, mint sokan gondolják; vagy ha vannak is törvények, amelyek az evolúciót belülről irányítják, az élet fontos szerepet szánt a lánghelméknek s valószínű, hogy ezeken keresztül érvényesíti akarátát.

Élt Mainzban, a XIV. század utolsó éveiben egy szegény, gondterhes lelkű, viharvert életű nyomdász; eredetét, gyermekkorát homály fedi; azt tudjuk csak, hogy már ifjú korában ezermester hírében állott;

hol drágaköveket és tükröt csiszolt, hol alchémiával és egyéb titkos tudományokkal, varázslattal és mágiával foglalkozott. A neve azonban azáltal lett világhírűvé, halhatatlanná és a világtörténelem egyik legismertebbjévé, hogy feltalálta a könyvnyomtatást. *Gutenberg* Jánosnak hívják.

A XVI. században, két századdal a gőzgép feltalálása előtt élt egy szegény lelkész Angliában, aki Cambridgeben tette le a papi vizsgát, aztán valami kis egyházközségben segédkezett a papnak. *Lee* Vilmosról van szó, aki feltalálta a harnisnyakötőgépet.

Az Úrnak 1732-ik esztendejében egy ágról szakadt szegény ördögnek tizenharmadik gyermeke született. Olyan nyomorban élt az egész család, hogy ezt a tizenharmadik gyermeket (szerencsétlen szám) már iskolába sem tudta járatni. A kis kölyök azonban életrevaló és eszes volt, fürge és csinos; borbélyinasnak állt be tehát s mint ilyen, kitűnően megtanulta a parókakészítést. Bostonban jó kis parókakészítő üzlete volt, de a derék borbélymester kezdte elhanyagolni tisztos mesterségét. Mindenféle gépek összeállításán törte a fejét, úgy, hogy bolondnak tartották; amikor valamiféle masinát mégis sikerült összeraknia, felesége a haszontalan gépet összetörte. A borbély elverte a feleségét és újra elkészítette a gépet; ez a gép a fonógép volt, korszakalkotó találmány, amelyre hamarosan fonógyárat alapítottak. A gyártulajdonos neve: *Arkwright* Richárd, aki 1792-ben halt meg és a mai pénzérték szerint vagy ötvenmillió pengőt hagyott maga után.

Egy kis kovácsinas, aki 1784-ben született, ott hagyta mesterségét és beállott egy angol szövőgyárba. Kitanulmányozta a szövőgépet és arra a

gondolatra jött, hogy olyan gépet is kellene szerkeszteni, amelyik csipkét horgol. Fel is találta a csipkehorgoló gépet, milliomos lett belőle. Mint gyárvezető, könyvek útján magába szívta kora egész műveltségét, megtanult franciául és olaszul. *Heathcoat* Jánosnak hívták.

Franciaország ipari életét sohasem rázta meg olyan forradalom, mint a szövőgép feltalálása. Ez is a találmányok nagy századának, a XVIII. századnak vége felé történt s a feltalálóról tudjuk, hogy az apja takács volt, de annyira szegény, hogy a családot tulajdonképpen anyja tartotta el foltozással és ruhajavítgatással. A fiú sohasem járt iskolába, a sors dobálta ide-oda s a saját túlömlő fantáziája és temperatuma. Előbb könyvkötőinasnak állott, majd késes lett, aztán betűöntő. A szövőgépet 1795-ben találta fel s azóta a világ minden táján ismerik a nagy *Jacquard* nevét.

A gőzgép feltalálója olyan vézna és idétlen kis gyermek volt, hogy ha kétezer évvel előbb születik, bizonyára kiteszik a Taigetos sziklájára. Húszéves korára valahogyan mégis összeszedi magát, mechanikus lesz, üzletet nyit, de inkább hangszerkészítéssel foglalkozik, mert az könnyebb és jövedelmezőbb mesterség volt. Ez a hangszerkészítő találta fel a gőzgépet, *Watt*nak hívják, az egész emberiséget hálára kötelezte le maga iránt, egyike a modern világ halhatatlanjainak, de gyakorlati érzékű halandó is egyben, aki gyárat alapított és töméntelen millióra tett szert.

A XVIII. század közepén egy kis skót faluban született *Murdoch* William, aki már tízesztendős korában mint ezermester és csodagyermek bámu-

latba ejtette a jó falusiakat. Mindenféle gépszerkesztéshez példátlan tehetséget mutatott, rengeteget dolgozott, óriási vagyont gyűjtött és számtalan találmány örökítette meg a nevét, de legnagyobb találmánya volt a gázvilágítás.

Az első gőzhajó, a Clermont, 1807-ben szelte át a tenger habjait. Ki találta fel a gőzhajót? Egy arc-képfestő, aki műkedvelésből foglalkozott a technikával, akit eleinte kinevettek, aztán találmányát, a gőzhajót használhatatlannak minősítették. Maga Napoleon sem bízott benne. Az amerikaiak bíztak. Ott készítették el az első gőzhajót, majd a feltaláló óriási gyárat épített és rengeteg vagyont szerzett. Mindenki tudja, hogy a gőzhajó feltalálóját *Fulton* Róbertnek hívták.

A gőzhajónak csakhamar versenytársa akadt a szárazföldön is. A lokomotívról van szó, amelyet *Stephenson* György talált fel, egy szegény bányász fia, aki gyermekkorában tehénpásztorkodással kereste meg a mindennapi kenyeret. Csak tizenhétéves korában tanult meg írni, de ettől számított tizenöt esztendő múlva már bányaigazgató és nagy tekintély a gépek világában. Az első gőzmozdony még száználmas kis tákolmány ugyan a mostani góliát-szörnyetegek mellett s a százötven kilométeres sebesség akkor még a legvakmerőbb fantaszták agyában sem született meg. *Stephenson* György találmánya azonban már akkor is világszenzáció volt, az angol politikai, társadalmi és közgazdasági élet egyik legszebb ünnepnapja. *Stephenson* György roppant vagyonnal vonult vissza fejedelmi villájába, ahol békés csendben élte öregségét.

A varrógép feltalálója *Howe* Illés, londoni sze-

gény mechanikus volt s a varrógépen néhány tucat milliót szerzett.

Egy szegény nyomdászlegény, akinek az apja paraszt volt, ő maga pedig egész ifjúságát végignyomorogta, feltalálta a gyorssajtót és mint egész gyártelepek tulajdonosa, nagyvagyonú ember halt meg. A neve: *König* Frigyes.

A lángelme néha nagyon messziről indul el voltaképen való célja, elérésére. *Siemens-Werner*, a dinamó feltalálója, katonatiszt volt s mint a hadmérnökkar tagja, ajándékozta meg az emberiséget nagyszerű találmányaival. Eletét dúsgazdagság közepette, mint gyáros fejezte be.

És mit szóljunk *Edisonról*, a villamoslámpa, telefon, grammofon és mozgókép feltalálójáról? Tizenegy esztendőskorában még a Port Huron és Detroit között közlekedő vonatokon újságot, könyvet, cukrászsüteményt és édességeket árult, valóságos kis mozgó buffetet, mégpedig azért, hogy pénzt keressen, mert szegény apja jövedelméből aligha tudta volna őt is eltartani.

Gutenbergtől Edisonig, – ez a találmányok és a feltalálók hőskora. Mintha valami végzetszerűség volna abban, hogy a feltalálók majdnem kivétel nélkül a legmélyebb társadalmi rétegekben kezdik az életet s a legmostohább viszonyok közül bontakozik ki hatalmas egyéniségük. Mintha csak szántsándékos cáfolata volna ez a történelmi materializmusnak és a miliőelméletnek. Mintha csak tüntetni akarna a természet az egyéniség mellett, amelyet minden kor igyekezett legyűrni és beállítani a maga rabszolga-üzemébe. A tömegeket mindig sikerült, a tehetséges és lángelméjű embereket soha.

Mindazok a nagyszerű találmányok, amelyek megszüntették a távolságokat, lehetővé tették a gyáripart és munkamegosztást, amelyek demokratiszták a luxusdolgokat, a fényt, meleget, amelyeket azelőtt csak nagyon gazdag emberek, temérdek rabszolga és verejtékező kéz felhasználásával élvezhettek, a sebészet, a belgyógyászat, a kémia vívmányai többnyire magányos kutatók, a tudomány aszkétái, világtól elvonult csendes, szegény ördögök laboratóriumában láttak napvilágot. Valamikor még nagy martiromság volt egyéniségnek, felfedezőnek, feltalálónak, lángelmének lenni. Később az emberiségnek ezek a jötevői, akárcsak a nagy költők és művészek többsége, már nem szerzetesi szegénységben tengetik életüket és az emberiség részéről nem üldözést és gyűlöletet, hanem hódolatot és anyagi elismerést kapnak. Nagyszerű vívmánya ez a műveltség haladásának!

Húszéves barátom! Soha a világnak akkora szüksége nem volt nagy egyéniségeikre, mint most, amikor az emberiség sűrű tömegei az egyéniségtől várják mindennapi testi és lelki kenyerüket. Például tőled. A húszévestől, aki káplári bornyújában marsallbotot hord és Napóleonja lesz az új életnek, amely annyi sötét titokkal, aggodalommal és borzalommal mered apáitok és anyáitok szemébe. Ti vagytok azok, akik semmitől sem féltek és semmin sem csodálkoztok.

A mi fiatalságunkban vajmi kevés terünk volt az étellel szemben sikeres, merész akciókra. Mi bele-születtünk a jóba vagy a rosszba. A jó csak tunya, fáradt tradíció volt, a megszokás és a sablon unal-

mas és butító biztonsága. Előtted nyitva van az élet. Egy új világ erjed. Nagy kiválasztódás folyik a társadalom minden rétegében, derékség, erő és bátorság szerint. Te öntudatosan és állig felfegyverkezve indulsz el a nagy bellum omnium contra omnes lövészárkába és győzni fogsz, ha kifejted teljes egyéniségedet, felhasználod minden fegyveredet és karriert csinálsz. Mindegy, hogy milyent. Lehetsz a, pénz embere, bankár, vállalkozó, gyáros, iparos, kereskedő, nagy üzletek közvetítője, vagy ötleteket áruló zseniális ügynök, kigondolója és létrehozója kis és nagy vállalkozásoknak, – lehetsz a hatalom embere, aki ékesszólásával, fáradhatatlanságával, erőszakosságával, rettenthetetlenségével, ügyes szimatával, emberismeretével, imponáló fellépésével, szuggesztív erejével egy asztaltársaságot, aztán egy pártot, végül egy országot hódíthat meg magának; lehetsz nagy bíró, félelmetes ügyvéd, hatalmas pártvezér, miniszter, politikai vagy közgazdasági diktátor, államfő, lehetsz a tudomány embere, aki felforratja a világot találmányával, rendszerével, vagy akár csak egyetlen könyvvel, amelyből a lángelme elkápráztatja a Messiás-váró embertömegeket; lehetsz művész, vagy író, aki folytatja a teremtés isteni művét és tűrhetőbbé teszi a materiális életet itt, a siralmak völgyében, a mennyei szférákból lelopott szépségek szétoztásával. És végül ne feledd, hogy tiéd az egész világ, járhatsz-kelhetsz ezen a földgolyón mindenfelé, mert mindenütt szükség van egyéniségre és nagy emberre, de tömegemberre és kisemberre is, aki két keze munkájával, vagy szorgalmával, vagy takarékoskodásával a nagyembereknél is nagyobb karriert teremthet magának.

Semmi okod a félelemre, a kishitőségre, a kétségbeesésre és elveszíthetsz mindent, mégis boldogulhatsz, ha megmaradsz magadnak te, megmarad az Érved, amely elegendő arra, hogy életed kiviruljon és karrieredet megalapozzad.

TARTALOM

I. HÁBORÚ ÉS BÉKE	6
II. AZ APÁK FIAI, A HÚSZÉVESEK	8
III. A MAI LEÁNY	18
IV. A HATALOM	32
V. A HARC	39
A magyar renaissance	44
A magyar pápajelölt	50
Franciaország magyar marsallja	53
A Dardanellák hőse	56
A legvitézebb huszár	60
Nagy Frigyes huszárjai	65
Magyarok az olasz szabadságért	67
Lincoln Ábrahám magyarjai	72
Olympia	74
VI. A KÖLTŐ	81
VII. A TUDÓS	87
Akik innen indultak el	95
Magyar műterem Parisban	98
A magyarok szimfóniája	108
A magyar impresszionisták	109
A két Bolyai	113
A dardzilingi síremlék	117
Az első	121
VIII. A MUNKA	126
IX. A PÉNZ	132
A koldusdiák	135
Vándorkereskedőből heregegek apósa	187
Az építőmester	141

A nyomdász	lit
A cukrász	147
A keramikus	149
A tímár	15''
A mészáros	155
A kardcsiszár.....	158
A sörfőző	161
X. MAGYAROK ÉS A NAGYVILÁG	164
A dervis	167
Szabólegényből indiai kormányzóhelyettes	171
Madagaszkár királya.....	174
Négy világrész bőse	177
A külföld magyarjai	181
XI. A LELKED A TIÉD.....	184